

FILOZOFIA

Vydavatel'stvo

RODINA

© Ján Augustín Beňo

ISBN 80-900510-3-0

FILOZOFIA

Tretie vydanie

Ján A. Beňo

F I L O Z O F I A

Vydavateľstvo Rodina

Nitra 1991

Edicia Pro Veritate

**Pravda nespôsobuje vo svete toľko
dobrá, koľko zla v ňom spôsobujú
jej zdania...**

Larochefoucauld

Keď vychádza mladý človek do života a začína samostatne myslieť, dostáva sa neraz do podobnej situácie ako vidiečan na výročitom trhu. Dospelí naňho pokrikujú sprava i zľava a ponúkajú najrozličnejšie myšlienkové systémy.

- Kúp si. Toto je pravé. Toto je príjemné, pohodlné, zdravé. Len toto má budúcnosť. Toto dnes začína byť moderné...

Chudák pochodí všetko a nakoniec nekúpi nič. Každý chváli svoje a haní cudzie a to budí dojem, akoby všetky ponúkané veci boli zároveň dobré i zlé.

Konečný výsledok?

Nedôvera voči všetkému.

Utrápený stojíš vo svojich 20-25 rokoch bez životného smeru a pýtaš sa: Kam ?

Tento úvod nie je novým jarmočným výkrikom.

Pravda nepotrebuje, aby ju lož chválila a ponúkala.

Odporúča sa sama.

K prítomnej knihe len niekoľko viet ako informáciu. Máš v ruke stručný prehľad takzvanej philosophiae perennis - filozofie, ktorá v základných poznatkoch a princípoch platí pre všetky časy. Nevylučuje pritom nové aspekty, upresnenia, ďalšie prenikania do skutočností, nové syntézy.

Jej konštrukciu stavali Gréci, Arabi i Rimania pred Kristom i po ňom. Čistil ju od omylov a nezdravých nánosov Platón, Aristoteles, Avicenna i Tomáš a ďalší po ňom.

Je to filozofia, nie ideológia, ktorá dnes je a zajtra sa pri rachote zbraní ráti spolu s politickou konšteláciou, ktorú živila a podopierala, nechdávajúc po sebe stopy vlhké krvou a slzami tisícov.

Toto nechce byť zas nové partajnícke krédo, ktoré musí kupovať vyznavačov, hlásateľov a mučeníkov zlatom, kariérami a vencami z trávy, lebo im nevie dať trvalé a oblažujúce spočinutie v istote.

Máš v ruke krátky návod, ako sa dostať k správne nazeraniu na svet, k hodnoteniu vecí, návod, ako sa dopracovať k pravde, ktorá jediná môže ľudí priviesť k súladnej jednote a k radosti, takej trvalej a nezničiteľnej, ako je ona sama.

Ak sa cítiš dosť silný, čítaj...

Autor

ČO JE FILOZOFIA?

Podľa Bochenského (Wege zum philosophischen Denken) je to jedna z najťažších filozofických otázok. Každý si totiž týmto slovom označuje niečo iné. Jeden svoju ideológiu, druhý svoje náboženstvo, vlastnú poptenosť alebo cudziu nezrozumiteľnosť.

Pokúsme sa objasniť si jej pojem.

Názov filozofia je zložený z gréckeho slova **filos**-priateľ a **sofia**-múdrost'. Toto meno jej dal Pythagoras (570 pr.Kr.), ktorý sa prvý nazval priateľom a hľadačom múdrosti. Podľa mena je to teda láska k múdrosti.

Múdrost' však zahŕňa v sebe dva momenty: moment teoretický (poznávanie pravdy) a moment praktický (jej užívanie). Preto každý opravdivý filozof, každý priateľ múdrosti bude sa usilovať o dve veci: aby pravdu poznal a podľa nej žil.

Hľadanie pravdy si nazveme filozofiou teoretickou a konanie podľa nej filozofiou praktickou.

Pre teoretickú filozofiu platí výmer:

Filozofia je veda o posledných príčinách všetkých vecí, získaná svetlom prirodzeného rozumu.

Voľakedy sa táto definícia musela v škole recitovať naspamäť, so zamúrenými očami, a to ešte v reči starých Rimanov:

Philosophia est scientia de supremis principiis omnium rerum naturali rationis lumine comparata.

A sadnúť si mohol len ten, kto ju aspoň takto vysvetlil:

Filozofia je veda, - totiž isté, evidentné a usporiadané poznanie vecí, získané pomocou rozumového dôkazu z istých a evidentných faktov. To teda nie je iba súhrn neistých domnienok, pochybných špekulácií a od iných ľudí prevzatých nedoložených svedectiev.

Veda o posledných príčinách všetkých vecí. - Všetkých, živých i neživých, duchovných i hmotných, skutočných i možných. Týmto univerzálnym širokým aspektom sa líši od ostatných vied, z ktorých si každá všima iba jeden výsek z riše vecí. - Geológia si napríklad berie za predmet kamene, botanika rastliny, zoológia zvieratá atď.

Filozofia je veda univerzálna. Staví sa pred každú vec v snahe zistiť jej povahu, určiť všetky jej vzťahy, odkryť všetky jej príčiny od prvej až po poslednú. - Astronómovi napríklad stačí dozvedieť sa, prečo sa hýbe hviezda, ktorú práve objavil; filozof sa bude dozvedať, prečo sa hýbu všetky, aj tie, ktoré nevidí, prečo by sa hýbali aj neexistujúce, keby boli... Astronóma zaujíma príčina najbližšia, filozofa predovšetkým najvzdialenejšia, posledná, v tomto prípade posledná príčina každého pohybu.

Veda získaná svetlom prirodzeného rozumu. - Táto doložka pochádza zo stredoveku. Bola pripojená k definícii filozofie na to, aby ju odlišila od teológie, ktorá sa tiež dozvedá o posledných príčinách všetkých vecí, lenže pomocou nadprirodzeného svedectva, na základe zjavenia.

Poznámka

Ako všetky ostatné vedy, má aj filozofia svoj predmet materiálny (*obiectum materiale*) a predmet formálny (*obiectum formale*). Materiálny predmet je to, čo si veda všima. Formálny je aspekt, zorný uhol, pod ktorým na svoj materiálny predmet veda hľadí. Materiálny predmet môže byť viacerým vedám spoločný. Človek napríklad je zároveň materiálnym predmetom medicíny i pedagogiky. Ak sa tieto dve vedy navzájom líšia, tak len svojimi formálnymi predmetmi. Medicína si všima človeka pod zorným uhlom liečiteľnosti, pedagogika pod zorným uhlom výchovateľnosti.

Materiálnym predmetom filozofie sú, podľa jej definície, všetky veci; formálnym ich príčina, zvlášť posledné príčiny všetkých vecí. Filozof sa preto bude husto opakovanými otázkami: ako? načo? prečo? nápadne podobáť malým deťom. To však nie je hana. Naopak, to je chvála. - Zvedavé pátranie po príčinách je jeho najväčšia prednosť.

Rozdelenie

Povedali sme, že filozofia si všima všetky veci - všetky bytia (entia). A tie sú trojaké: Jedny sú závislé vo svojom jestvovaní od našej mysle; len v nej existujú. Volajú sa bytia pomyselné, rozumové (entia rationalia). Druhé sú závislé od našej vôle. To sú bytia mravné (entia moralia). Tretie, ktoré nie sú závislé ani od našej vôle, ani od našej mysle, sa volajú bytia vecné, reálne (entia realia). Tieto jestvujú samostatne. Podľa svojho materiálneho predmetu sa teda filozofia delí na tri časti:

- I. na logiku, ktorá si všima bytia rozumové, pomyselné,
- II. na metafyziku, ktorá si všima bytia skutočné, reálne a
- III. na etiku, ktorá pojednáva o bytí mravnom.

Občas sa stretávame s delením filozofie na kresťanskú, marxistickú, buržoáznú atď... Čo o tom myslieť? Jestvuje skutočne napríklad nejaká kresťanská filozofia v pravom, úzkom zmysle slova? Odpovieme takto: Ak jestvuje kresťanská chémia, matematika a fyzika, tak jestvuje aj kresťanská filozofia.

A čo povedať o delení filozofie na pragmatistickú, evolucionistickú, existencialistickú...? Filozofia je len jedna. Toto všetko sú filozofické smery, odklony objektívnej pravdy do oblastí osobných postojov a individuálnych špekulácií.

Význam

Nejaký stredoveký scholastik by o význame a nutnosti filozofie začal asi takto: Alebo sa má filozofovať, alebo sa nemá filozofovať. Ak sa však nemá filozofovať, tak len v mene nejakej filozofie. Teda, aj keď sa nemá filozofovať, musí sa predsa filozofovať...

Dobre. Ale my o jej význame povieme radšej takto: Filozofia dáva odpovede na všetky znepokojujúce otázky o našom pôvode a cieľi, ako aj o správnosti našich vzťahov k ostatným bytiam.

Pomáha odhaľovať omyly, bludy a záludnosti, ktorými by podaktorí chceli škodiť nám alebo iným, či už ako jednotlivcom alebo ako spoločnosti. Ako veda univerzálna bude vhodným jednotiacim a usporadujúcim rámcom pre všetky poznatky, ktoré akýmkoľvek spôsobom nadobúdame. Zavedie do oblasti nášho myslenia istý poriadok, dá pevnosť slovu pri tvrdeniach a potom i presvedčivosť; ale hlavne naučí nás mravnejšie a sporiadanejšie žiť.

A konečne, filozofia ako životná prax bude vytvárať z najrozličnejších ľudských mentalít, vrstiev a rás jednotné spoločenstvo, pokoj a šťastnejšie súžitie celej ľudskej rodiny.

I.

L O G I K A

Ens rationale

Bytie rozumové

1

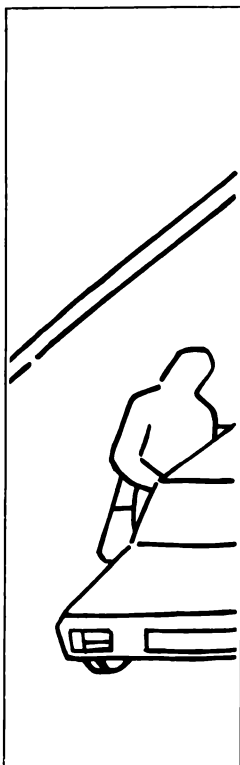
Logika

Oportet in addiscendo
a Logica incipere, non
quia ipsa sit facilius
scientiis ceteris... sed
quia aliae scientiae ab
ipsa dependent. (O.63.in
L.Boetii.)

Pri štúdiu treba začať
s Logikou nie preto, že
by bola najľahšia, ale
preto, že od nej závisia
všetky ostatné vedy...

Sú ľudia, ktorí spúšťajú motor
a vydávajú sa na cestu bez toho,
aby dôkladnejšie poznali zloženie
stroja, závislosť pák, funkciu
prevodov a kolies. A tak isto sú
ľudia, ktorí majú chuť na hlasné
vedecké dišputy bez toho, aby
poznali bežné logické zákoni-
tosti.

Aj tak možno ísť napred. To je
pravda. Ale okrem havárií na ce-
stách jestvujú aj havárie v logike,
nezmyselné uzly, priečne sofiz-
my. Ak sa po nich má ísť ďalej,
treba sa odborne podívať do-
vnútra veci, nájsť chybu a opra-
viť ju.

Tento odborný pohľad do útrobov nášho myslenia a direktívy pre bezpečné pokračovanie nám dáva logika.

Názov má od gréckeho slova "logos" (slovo).

Je to veda a umenie zároveň.

Jej úlohou je riadiť rozumové úkony tak, aby sa správnym uvažovaním došlo k pravdivým záverom.

Nakrátko sa definuje: Scientia et ars bene ratiocinandi. - Veda a umenie dobre rozumovať, usudzovať.

Ako veda (logika teoretická) - je súhrn zákonov dobrého rozumovania, správneho, pravdivého usudzovania.

Ako umenie (logika praktická) - je osvojené používanie logických pravidiel v praxi. Toto umenie umení - ako nazval praktickú logiku Augustín - sa získava tak ako všetky ostatné: cvikom a prejavuje sa potom v myslení a v slovách ľudí ako logičnosť.

Leibnitz napísal: "Dieťa s prútikom v ruke urobí rovnejšiu čiaru ako učiteľ voľnou rukou." Podobne človek slabšieho nadania, ale vyzbrojený pravidlami logiky, môže prevýšiť aj veľké, ale nedostatočne cvičené talenty.

Povedali sme, že logika je veda a umenie dobre rozumovať, dobre usudzovať.

Slovo **dobre** zahŕňa dve veci: správnosť a pravdivosť. Tá časť teoretickej logiky, ktorá sa zaoberá **správnosťou** rozumovania, sa nazýva dialektika alebo aj logica minor. Tá, ktorá si všima **pravdivosť** záverov, vystupuje pod menami: kritika, logica maior, noetika, gnozeológia a epistemológia.

DIALEKTIKA

Logica minor

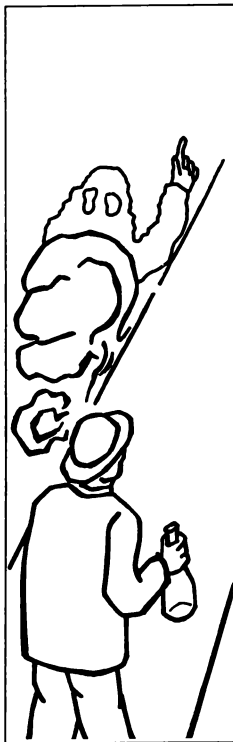
Logica minor má na zreteli postup, poriadok, čiže formálnu stránku ľudského myslenia. Preto sa zjavuje občas medzi jej názvami aj výraz logica formalis - **formálna logika**.

Dialektike záleží na tom, aby sa pri usudzovaní postupovalo vždy **správne**, t.j. podľa stanovených pravidiel. Či bude pritom výsledok nášho myslenia aj pravdivý, o to sa nezaujímá. Túto starosť prenecháva kritike. Ona si všíma ľudské rozumovanie len pod zorným uhlom správnosti a dost'.

Príklad

- Čo vidíme, to určite existuje.
- Náš sused videl mátohu.
- Teda: Mátoha určite existuje.

To je správne - povie tu dialektika a ustúpi. Splnila svoju úlohu... Či má sused dobré oči, či nebolo v noci príliš tma, či nemal ono videnie na spiatocnej ceste z krčmy, alebo v štyridsaťstupňovej horúčke, či nerozpráva občas aj poľovníckou latinou atď., na to sa bude pýtať kritika, lebo tejto prináleží zisťovať, za akých podmienok môžu byť naše úsudky pravdivé.

Treba podotknúť, že dialektika sa nezaoberá myslením v širšom význame - nezaoberá sa akoukoľvek rozumovou činnosťou. Jej vlastným predmetom je rozumovanie, usudzovanie, t.j. taká rozumová činnosť, pri ktorej zo získaných pojmov tvoríme sudy a zo súdov úsudky.

Bude teda v nej reč o pojme, o súde a o úsudku.

Nakoľko však každá z týchto troch činností má i svoje vonkajšie vyjadrenie:

pojmem - slovo,

súd - vetu,

úsudok - dôkaz,

bude sa v dialektike hovoriť o týchto.

A tak sa nám celá prirodzene rozloží na tieto tri hlavné state:

- A. O pojme a slove
- B. O súde a vete
- C. O úsudku a dôkaze

POJEM

(conceptus)

Pojem - (conceptus, idea) je úkon rozumu, ktorým nadobúdame prvú a najnedokonalejšiu znalosť o dajakej veci. - Actus intellectus, quo primam atque imperfectissimam rerum notitiam acquirimus...

Obrazne povedané, rozum je ako spiaci lev. Aby sa zo svojho kľudu pohol k činu, musí ho k tomu vyprovokovať nejaký predmet zvonku. Každý impulz vonkajšieho sveta na poznávaciu schopnosť cez zmysly je provokácia, ktorá končí tým, že sa rozumový lev zobudí, oborí sa na rušiteľa svojho pokoja a prehltnie ho naraz celého - ako sa hovorí - aj s botami. Rozumie sa len obrazne, nie skutočne. Vtlačí do seba len jeho odhmotnenú podobu (species impressa), získa tak o veci pojem, v ktorom bude dotýčny predmet nielen poznávať, ale si ho aj vyjadrovať. Toto vyjadrenie získaného pojmu starí volali species expressa alebo aj verbum mentale...

Pojem je teda v našej mysli existujúci odhmotnený obraz dajakej veci. Je to zachytenie veci v jej podstatných znakoch, t.j. v tom, čo ju robí tým, čím je a čo ju odlišuje od všetkých ostatných. Demokritos by povedal, že pojem je tieňom veci.

O b s a h a r o z s a h

Každý pojem má svoj **obsah** (comprehensio) a svoj **rozsah** (extensio). **Obsah** pojmu je súhrn podstatných známkov, ktoré pojem v sebe zahŕňa. **Obsahom** pojmu človek je napríklad súhrn týchto známkov: bytie - živé - vegetujúce - citiace - rozumujúce.

Rozsah pojmu je počet predmetov, na ktoré sa pojem vzťahuje. Pojem človeka sa vzťahuje na tri miliardy predmetov. Takýto je teda jeho rozsah trojmiliardový.

Obsah a rozsah pojmu by sa dali znázorniť miskami váh. Ak jedna klesá, druhá stúpa. Sú navzájom v nepriamom pomere. Veci s najmenším obsahom majú najväčší rozsah. Tých vecí, ktoré majú len jednu podstatnú známku (totož len bytie, len to, že sú), je najviac. Do ich počtu, do ich extenzie patrí vlastne všetko.

Ak zväčšíme obsah, ak zväčšíme komprehenziu pojmu bytia (ens) o ďalšiu podstatnú známku, o známku vivens - živé, zmenší sa rozsah pojmu o počet tých vecí, ktoré známku vivens nemajú.

Ak pridáme do obsahu pojmu známku sentiens - citiace, vypadnú z jeho rozsahu rastliny a stromy, ktoré vo svojom obsahu túto známku nemajú.

Ak vložíme do obsahu pojmu aj známku rozumujúcu - intelligens, zníži sa rozsah pojmu na tri miliardy. Z počtu totiž vypadnú v tomto prípade všetky zvieratá, ktoré aj vegetujú aj cítia, ale nerozumujú. A keby sme takto pridávali ďalšie známky, prišli by sme nakoniec ku konkrétnemu človeku. Napr. k nejakému Joemu Hopkinsovi z Texasu, ktorý práve sedí na druhom miľniku za mestom a hrá na gitare známu kostolnú pieseň v twistovom rytme. Rozsah pojmu sa tu znížil z troch miliárd na jednotku preto, že jeho obsah vzrástol do maxima, do úplnosti. A ak budeme zasa uberať z obsahu známku za známkou, rozsah pojmu sa bude znova zväčšovať.

Rozdelenie

Pojmy delíme rozlične.

Podľa vzniku na priame a reflexné. Priame si tvoríme z vecí a preto sa volajú i vecné. Reflexné si tvoríme z pojmov a preto sa volajú i logické. Človek je napríklad pojem priamy - utvorený z vecí. Pojem animal rationale - rozumový živočích - je utvorený z dvoch pojmov, teda reflexný (z pojmu živočích a z pojmu rozumný).

Podľa dokonalosti sú jasné a odlišené (ideae clarae et distinctae) alebo nejasné a zmiešané s inými (obscurae et confusae).

Podľa objektu ich delíme na:

1. *pozitívne a negatívne*. Ak vyjadrujú bytosť alebo formu (plot, žiak, dobrý), sú pozitívne; ak nedostatok bytia alebo formy (nič, diera, tma, zlý), sú negatívne.

2. *absolútne a relatívne* (vzťahné). Absolútny pojem je taký, ktorý sa dá myslieť i bez vzťahu k inému: stôl, kameň, hrebeň. Relatívny je mysliteľný len vo vzťahu k inému pojmu. Otec je mysliteľný len vo vzťahu k dieťaťu, pán k sluhovi, autor vo vzťahu k dielu atď.

3. *konkrétne a abstraktné*. Konkrétny vyjadruje subjekt spolu s formou, vlastnosťou: slepec (človek plus slepota), starec (človek plus staroba) - abstraktný vyjadruje len vlastnosť, dokonalosť alebo nedokonalosť bez konkretizovania na subjekte (slepota, staroba). Slepota ako taká skutočnosti nikdy nejestvuje; jestvuje len konkrétny slepec. Na objasnenie jeden príklad. Dáva nám ho Macek vo svojich "Cestách sebevzdělání". Rozpráva o prvej hodine logiky.

Profesor vystúpil na pódium a spýtal sa:

- Morávek, videli ste už človeka?

Morávek trochu zarazený odpovedá váhavo:

- Áááno, pán profesor!

- A čo vy, Janíček, tiež ste videli človeka?

Janíček už zmužilejšie:

- Áno, pán profesor.

- Morávek, videli ste aj psa?

- Videl, pán profesor.

To isté vyhlásili aj ostatní.

- Keď ste videli človeka, mohli by ste nám povedať, akú má človek plet' - bielu, hnedú, čiernu... Ako je vysoký? Meter päťdesiat, šesťdesiat...

A keď ste videli psa, mohli by ste nám povedať, akú má pes srst', krátku, dlhú, hladkú...

Trieda zarazená mlčala. Profesor sa popásol chvíľku na rozpakoch svojich žiakov a potom im z pasce pomohol:

- Chlapci, nikto z vás nevidel ani človeka, ani psa. To sú abstraktné pojmy, ktoré v reálnom svete neexistujú...

No najdôležitejšie delenie pojmov je podľa obsahu a podľa rozsahu.

Podľa obsahu

sa delia na jednoduché a zložené. Jednoduchý pojem je taký, ktorého obsah (komprehenziu) tvorí len jedna známka. Taký je napríklad pojem bytia (ens). Zložený pojem má obsah pozostávajúci z viacerých znáмок. (Človek: bytie - živé - citiace - rozumujúce).

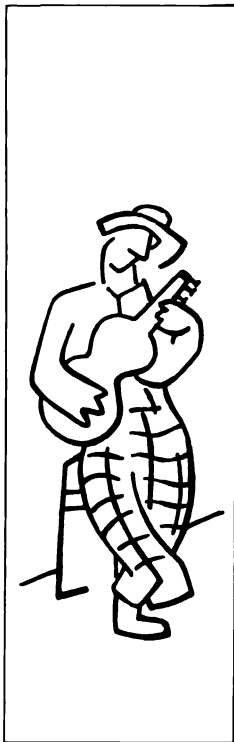
Podľa rozsahu

sa pojmy delia na individuálne, partikulárne, univerzálne a transcendentálne.

Individuálne (singulares) sú pojmy s najmenším rozsahom. Označujú len jedno určité individuum. Takým pojmom je napríklad Joe Hopkins, Adolf Hitler, Cicero, Sokrates.

Väčší je rozsah u pojmov partikulárnych (čiastočných). Vzťahujú sa na viacero jedincov toho istého druhu: niektorí, niekoľko. Ešte väčší rozsah majú pojmy univerzálne, všeobecné. Vzťahujú sa na všetky individua toho istého druhu. Pojem človek patrí všetkým ľuďom; pojem strom všetkým stromom.

Univerzálne pojmy sú dvojaké: logické a metafyzické. Logické zhrňujú v sebe menší alebo väčší počet vecí rovnakej podstaty. Metafyzické univerzálne pojmy zhrňujú v sebe všetko, čo akýmkoľvek spôsobom je. Sú dva:

Podstata (substantia) a **prípado** (accidens).

Na tomto mieste nás osobitne zaujímajú univerzálne pojmy logické, ktorých je päť skupín: Rod (genus), druh (species), druhový rozdiel (differentia specifica), vlastnosť (proprium), prípadok (accidens).

R o d vyjadruje to, čo je spoločné viacerým druhom. Ľudskému i zvieraciemu druhu je spoločné bytie cítiace. Zvieratá a ľudia teda patria pod rod bytí cítiacich.

D r u h zas vyjadruje to, čo je spoločné viacerým individuám. Jednotliví, individuálni ľudia (ja, ty, Peter, Pavol) máme čosi spoločné - ľudskú prirodzenosť. Patríme teda do ľudského druhu.

D r u h o v ý r o z d i e l je to, čím sa navzájom líšia druhy, patriace pod ten istý rod. Zvíra i človek patria pod rod bytí cítiacich. Človek sa však od zvieratá líši rozumnosťou. Rozumnosť je v tomto prípade druhovým rozdielom. Ňou sa stáva človek človekom a bez nej zvieratá zostáva zvieratom. Hovoríme preto, že druhový rozdiel, v našom prípade rozumnosť, je prvkom konštitutívnym, ustanovujúcim.

V l a s t n o s ť označuje dačo, čo nie je síce ustanovujúcim znakom daného druhu alebo individua, ale s tým druhom, resp. individuum tak úzko súvisí, že aj keď je vec bez neho mysliteľná, v skutočnosti predsa bez neho nikde neexistuje. Vlastnosť človeka (proprium) je napríklad reč a smiech. Aj bez týchto by bol človek mysliteľný, ale v skutočnosti nejestvuje taký, čo by nejakým spôsobom neprejavoval svoje myslenie a cítenie, čo by nehovoril a nesmial sa.

L o g i c k ý p r í p a d o k označuje vlastnosť, ktorú vec môže, ale nemusí mať a môže bez nej i v skutočnosti jestvovať. Takým prípadkom je u človeka napríklad učenosť.

Rozsahom najširšie sú pojmy transcendentálne. Pod ne spadá bez výnimky všetko, čo je, ba i to, čo môže byť. Takým pojmom je napríklad vec, niečo... Vecou je a môže byť všetko. Všetko je a môže byť niečím.

SLOVO

(terminus)

Pojmy vyjadrujeme navonok artikulovanými zvukmi, ktoré voláme slovami. Niektoré pojmy potrebujú na vyjadrenie viac slov (mliečna dráha), iným stačí aj jedno (voda, kameň).

V tejto stati si *jednoslovné a viacslovné pojmy* označíme spoločným latinským výrazom **"terminus" - termín**.

Nakoľko sú termíny vyjadrovaním pojmov, majú s nimi spoločné podelenie. Na rozdiel od nich majú však ešte aj toto dôležité rozlíšenie:

a) Sú termíny, ktoré **pri rovnakom zvuku môžu mať viac významov**. Napríklad slovo koruna môže znamenať korunu kráľovskú, peniaz, aj korunu stromovú. Koruna je terminus *equivocus*, *rovnakozejúci*.

b) Sú iné termíny, ktoré možno **privlastniť viacerým bytiam a tým istým spôsobom**. Slovo človek platí o Petrovi, Pavlovi, Jánovi a platí o každom rovnako. Má jeden zvuk a vždy len jeden a ten istý význam. Volá sa terminus *univocus* - *jednoznačný*.

c) Terminus *analogus* - *analogický, obdobný, vyjadruje pojem, ktorý je privlastniteľný viacerým, ale nie tým istým spôsobom*. Povieť napríklad: zdravý človek, zdravý vzduch, zdravá farba. Všetkým trom predmetom privlastňujem pojem zdravia, ale každému inak - človeku úplne, vzduchu a farbe len čiastočne. Vzduch je zdravý natoľko, nakoľko zdravie človeka spôsobuje; farba je zdravá natoľko, nakoľko zdravie človeka prejavuje (červená v tvári).

Zdravý človek je tu takzvaný *analogát prvotný*. Zdravá farba a zdravý vzduch sú *analogáty druhotné*.

Ak *analogia* vyjadruje vzťah *druhotného analogátu k prvotnému*, volá sa *analogiou privlastkovou (analogia attributionis)*. Zdravý vzduch je ku zdraviu človeka vo vzťahu *príčinnosti*, nakoľko ho spôsobuje. Farba je vo vzťahu *účinnosti* - je účinkom zdravia.

Ak analógia vyjadruje podobnosť druhotného analogátu s prvotným, volá sa analógiou úmernosti (analogia proportionalitatis). Príklad: Okom vidím i rozumom vidím. Môj rozum sa má k videniu svojho nehmotného predmetu tak ako oko k videniu svojho predmetu hmotného. Tu sa teda nevyslovuje vzťah, ale podobnosť.

Objasňovanie termínov

Koľko sľubných diel muselo zahynúť, koľko priateľstiev muselo schladnúť, koľko domovov spustnúť, koľko ľudí zomrieť na fronte a v zázemí preto, že sa ľudia nepochopili, nezhodli. Nemožno povedať, že by vo všetkých prípadoch bola na vine ich zlá vôľa. Mnohé z týchto bolestí zapríčinila nehoda v názoroch, pojmová nejasnosť. Známe sú nám situácie, keď sa po bolestnom odlúčení ľudia znovu stretajú a vzájomne si vysvetľujú: "Škoda, že si ma vtedy nepochopil"... Alebo: "Nevedel som, že si to práve tak myslela"... Generál Kotzebue povedal: "Dobrou rečou možno umlčať všetky zbrane sveta" (Helferstein a. II.). Áno. Keby ľudia mali jasnejšie pojmy, mávali by i jasnejšie čelá.

Ak nám teda ide o objasňovanie termínov, sú na to dva spôsoby:

Výmer (definitio) a **podelenie** (divisio).

Definícia - výmer nám objasňuje termín pomocou jeho obsahu (comprehensio) tým, že vypočíta jeho podstatné znaky. Napríklad: človek rozumný živočích.

Podelenie zas objasňuje termíny pomocou ich rozsahu. Povie, odkiaľ sa siahajú ich extenzie, ktorým veciam termíny prislúchajú. Príklad: živé bytosti sú rastliny, zvieratá, ľudia.

Ak chceme mať termín všestranne známy, použijeme na jeho objasnenie aj definíciu aj podelenie. Objasníme si ho teda aj jeho obsahom aj jeho rozsahom.

Definícia

Horárova žena nemá dreva; zubárova je štrbavá; čižmárova chodí bosá a definícia definície je na tom tiež naozaj zle. Je to reč, vymedzujúca obsah pojmu, hovoriaca, čo vec je. "Locutio dicens quod quid est..." - uvádza Varvellova filozofická príručka.

Môže byť *slovná* (nominalis) a *vecná* (realis). Slovná objasňuje slovo, vyjadrujúce pojem; vecná zasa objasňuje pojem, vyjadrený slovom.

Slovná definícia vysvetľuje termín alebo pomocou častok, z ktorých je zložený (filozofia z gréckeho filos a sofia), alebo pomocou koreňa, z ktorého je odvodený (direktor pochádza z latinského slovesa dirigere - riadiť - riaditeľ).

Vecný výmer - definícia vo vlastnom význame môže byť dokonalý alebo nedokonalý. Dokonalý výmer objasňuje pojem súhrnom podstatných známkov (človek je živočích rozumový); nedokonalá, pomocou niečoho iného. Opisná, nedokonalá definícia napríklad pomocou propria a pomocou prípadku (človek je živočích smejúci sa). Príčinný, nedokonalý výmer bude zas človeka charakterizovať jeho cieľovou príčinou a povie: Človek je bytie, stvorené na to, aby vládlo všetkému, čo je od neho nižšie, a slúžilo tomu, čo ho prevyšuje.

K nedokonalým výmerom (definiciám) patrí aj výmer genetický. Vysvetľuje vec pomocou jej vzniku: víno je látka, ktorá vzniká kvasením hroznovej šťavy... Dnes je to naozaj nedokonalá definícia pre všetko to, čo sa spolu s vodou do vína ešte pridáva.

Poznámka

Niektoré veci definovať nemožno (ens, substantia, res), a niektoré zas definovať netreba, lebo sú jasné, evidentné. "Veci, ktoré každý cíti, každý pozná, výmer nepotrebujú" - hovorí Francois de Nelis "svoju definíciu nosia na čele písanú nezmazateľnými literami."

Ak však treba niečo definovať, načím sa riadiť týmito pravidlami správneho výmeru. *Definícia musí byť* :

a) **adekvátna**, t.j. taká, aby ju bolo možno aplikovať jednému a každému z toho a len z toho - istého druhu. Človek je rozumový živočích t.j. jeden človek a všetci ľudia, ale len ľudia; nič iné.

b) **prevrátiateľná** - convertibilis. Človek je rozumný živočích. - Rozumný živočích je človek. Ak definíciu nemožno takto obrátiť, je nesprávna. Jedľa je strom, povieme. Obráťme to. Strom je jedľa. Chyba! Nie každý strom je jedľa. Definíciu niečo chýba a to presné vypočítanie ustanovujúcich znakov.

c) **pozitívna** - kladná. Musí povedať, čo vec je a nie, čo vec nie je. Veta: Človek nie je zviera... nie je definíciou.

d) **jasná**. Termín, ktorým objasňujem, nesmie v sebe zahrňovať termín objasňovaný. Ak poviem: Logika je veda, vysvetľujúca logické zákony, objasňujem logiku pojmom "logický" a dopúšťam sa zrejmej chyby. Vysvetľujem - ako starí hovorievali - idem per idem, to isté tým istým.

e) **krátka**. Zdlhavosť definície je vždy na úkor jej jasnosti.

f) **Konečne slovo, ktorým objasňujeme, nesmie byť nikdy brané metaforicky**, ale vždy vo svojom vlastnom význáme. Preto vety: Mladosť je jar života a slza je bolesť v stave tekutom, nebudeme pokladať za definície.

P o d e l e n i e

Starí pokladali podelenie za prameň jasnosti, vodcu pamäti a hospodára vied. A ako kedysi, aj dnes platí pre tých, čo učia: Qui bene distinguit, bene docet. - Kto dobre rozlišuje, dobre učí. - A pre tých, čo sa učia: Divide et impera. - Rozdeľ si látku a zvládneš ju.

Podelenie je rozčlenenie celku (totum) na časti (membra).

Celok môže byť podstatný, prípadkový alebo integrálny.

Podstatný celok sa skladá z podstatných častí, t.j. z takých, bez ktorých by nebol tým, čím je. Duša a telo sú podstatné časti človeka.

Prípadkový celok sa skladá z častí náhodne spojených. Ak sa doktorá čiastka oddelí, celok neprestáva byť tým, čím je.

Integrálny celok je taký, v ktorom častky nepatria síce k jeho podstate, ale zato patria k jeho úplnosti. Spojenie častok je tu silnejšie než v celku prípadkovom, ale slabšie ako v celku podstatnom. Ruka je napríklad integrujúcou časťou ľudského tela.

Kritérium, podľa ktorého celok delíme, sa volá delidlo. V prípade, že delíme ľudí podľa farby pleti, delidlom bude farba.

Ako výmer, tak aj **podelenie** má svoje pravidlá:

a) Podelenie **musí byť adekvátne**. Časti spolu zhrnuté musia dať celok bez toho, aby niečo chýbalo, alebo zvyšovalo. Nesmie sa stať, ako onomu majstrovi, ktorý zbadal, keď opravil hodiny, že mu nejaké tie kolieska ešte zostali.

b) **Usporiadanie**. Najprv časti dôležitejšie, potom menej dôležité.

c) **Časti sa musia navzájom vylučovať**; jedna nesmie obsahovať druhú. Napríklad: V tomto hrobe ležia dvaja ľudia a jeden Cigán. - Ako sa dozvedáme z dennej tlače - Cigán je dnes už zahrnutý do pojmu človek.

d) **Celé delenie sa musí diať podľa toho istého delidla**. Nemôžem povedať: Ľudia sú bieli, čierni, bezzubí a nervózni.

e) **Nesmie byť zdĺhavé**, t.j. preťahované do nekonečna všelijakými pododdeleniami (subdivisiones). Dlhé delenie hreší proti jasnosti, teda proti svojej vlastnej úlohe objasňovať termíny.

S Ú D

(iudicium)

Človeka neuspokojuje, ak pozná veci len v nich samých; chce ich poznať aj v ich vzájomných vzťahoch.

Veci dávame do vzťahu súdom (iudicium) a súd vyjadrujeme vetou (propositio). Bude tu teda reč o súdoch a ich zovňajších vyjadreniach - o vetách.

Súd je rozumový čin, ktorým naznačujeme, že jeden pojem je, alebo nie je v druhom obsiahnutý.

Súd sa skladá z podmetu, prísudku a spony.

Podmet je pojem, ktorému chceme niečo privlastniť alebo uprieť. Spona je spojenie podmetu s prísudkom.

Súd predpokladá ako prípravu tieto podmienky a úkony: Mať dva jednoduché pojmy (podmet a prísudok). Vzájomne ich porovnať, nájsť ich spoločný vzťah. A tento vzťah potom vyjadriť.

Pri tvorení súdu postupujeme podobným spôsobom ako murári, ktorí kladú tehly tak, že dve a dve sú navzájom spojené, previazané tretou.

Súd môže byť analytický (analýza - rozkladanie, rozbor) alebo syntetický (syntéza - skladanie).

A n a l y t i c k ý súd je taký, v ktorom je prísudok podstatnou známkou podmetu. Príklad: Trojuholník má tri uhly. Celok je väčší ako jeho časť.

S y n t e t i c k ý súd je taký, v ktorom je prísudok iba prípadkovou známkou podmetu. Môže mu patriť i nemusí. Privlastňuje sa mu na základe skúseností alebo autority. Napríklad: Peter sedí. (Môže i stáť i ležať.)

A n a l y t i c k é súdy majú obsah vonkoncom nutný alebo nemožný. Veci, o ktorých sa takéto súdy vynášajú, nemôžu byť iné, než sú. Tieto súdy majú teda základ v nutnom, nemeniteľnom, večnom poriadku, ktorý bol prv ako ktorákoľvek naša skúsenosť. Preto sa nazývajú súdmi predskúsenostnými, aprioristickými, metafyzickými.

S y n t e t i c k é súdy sa vynášajú len o veciach náhodilých, ktoré môžu i nemusia byť, ktoré môžu byť také alebo inakšie. Ak máme vyniesť syntetický súd, musíme sa najprv skúsenosťou presvedčiť o ich obsahu. Pretože ich musí predchádzať skúsenosť naša alebo toho, kto je pre nás autoritou, volajú sa i súdmi poskúsenostnými, aposteriornými, empirickými.

Logické princípy

Prvé logické zásady

Analytické sudy majú v logike osobitný zástoj. Niektoré z nich sa volajú logickými princípmi - logickými zásadami.

Princíp (z latinského principium - začiatok) je to, od čoho niečo pochádza. Ontologický princíp je bytie, od ktorého pochádzajú všetky bytia. Mravný princíp je zákon, z ktorého sa odvodzujú ostatné mravné zákony. Logický princíp je logická pravda, z ktorej sa vyvodzujú iné logické pravdy.

Logických princíпов, totiž základných analytických súdov je niekoľko. Za najdôležitejšie z nich sa pokladajú:

- a) zásada *protirečenia* (principium contradictionis),
- b) zásada *vyčlenenia tretieho* (principium exclusi tertii) a
- c) zásada *dostatočného dôvodu* (principium rationis sufficientis).

V týchto troch logických princíпов má základ každé logické uvažovanie. Preto ich kosi - odvážne síce, ale priliehavo - nazval bohom logiky.

a) **Zásada protirečenia** - principium contradictionis

Idem nequit simul et sub eodem respectu esse et non esse. - To isté a pod tým istým zorným uhlom nemôže zároveň byť i nebyť. 'A' nie je 'nie A'. Alebo v kladnej forme: A rovná sa A.

Príklad

Človek môže byť chudobný hmotne a zároveň bohatý duchovne. No, nemôže byť chudobný i bohatý súčasne v tom istom význame; napríklad hmotne.

b) Zásada vylúčenia tretieho - principium exclusi tertii

Inter duo contraria non datur tertium. - Medzi dvoma opakmi niet stredy. 'A' je alebo 'B' alebo nie je 'B'. Táto zásada nám hovorí, že klad a zápor sú dva jediné možné úkony rozumové a že medzi nimi niet žiadneho prechodného, polovičatého rozumového úkonu. Alebo niečo potvrdzujem alebo niečo popieram. Alebo si žiak, alebo nie si. Môžem o tebe povedať len jedno z týchto dvoch.

c) Zásada dostatočného dôvodu - principium rationis sufficientis

Nihil sine ratione sufficienti. - Nič nie je bez dostatočného dôvodu. Ak sa 'A' rovná 'B', má to svoj dôvod. Ak sa 'A' nerovná 'B', aj to má dostatočný dôvod. Aby sme mohli tvrdiť, že Peter je zdravý, musíme mať na to dôvod. A tak isto musíme mať dôvod, ak to chceme popierať. Bez dôvodu nemožno logicky nič ani tvrdiť ani popierať.

Poznámka

Všetky tri základné logické princípy navzájom úzko súvisia. Zásada protirečenia je zásadou záporu a kladu, zásada vylúčenia tretieho hovorí, že zápor a klad sú dva jediné možné úkony nášho myslenia. A zásada dostatočného dôvodu tvrdí, že ani zápor, ani klad, nie sú bez dostatočného dôvodu.

Tieto tri zákony sú každému natoľko evidentné, že nepotrebujú dôkazu. Sú každému zrejmé, a preto sa stávajú nutným východiskom každého rozumovania. Sú základmi myslenia vôbec.

Okrem týchto všeobecne platných logických princípov sú aj logické princípy vlastné jednotlivým vedným odvetviam. Tieto sú však len odvodeninami tamtých prvých...

Dnes tvrdíš o niekom, že je dobrý. Ale nemáš istotu, či takým zostane i zajtra...

Vidíš pravidelne každý deň vychádzať a zapadať slnko a predsa nemôžeš s absolútnou istotou povedať, že vyjde a zapadne i zajtra.

Ale to, že trojuholník má tri uhly, že celok je väčší ako jeho čiastka, že papier, na ktorý píšeš, nemôže byť celý čierny, zakiaľ je celý biely... to budeš môcť povedať s absolútnou istotou vždy, aj keby si žil večne. To sú skutočnosti nemeniteľné, trvalé, večne platné.

Pretože sa logické princípy opierajú o takéto skutočnosti, ich platnosť je trvalá a ich pevnosť nenarušiteľná.

Okrem toho sú zjrejmé. Dajú sa v živote na každom kroku vidieť, priamo hmatať.

Sú objektívne. Ich platnosť je overovaná a znovu preverovaná skúsenosťou všetkých. Nikto rozumný ich nepopiera, a preto sa stávajú základom, na ktorom si ľudia rozumejú a na ktorom rozumujú.

Sú skúšobným kameňom každej vyslovenej vety. Čo sa im protiví, je nepravdivé, absurdné a hlúpe, ako je nepravdivý a absurdný trojuholník so štyrmi uhlami a celok menší ako jeho čiastka.

Čo sa s týmito zásadami zhoduje, to môžeme nazvať pravdou aj vtedy, keď si pravdivosť svojho výroku nemám možnosť potvrdiť zmyslovou skúsenosťou. Lebo veď je to vlastne matematická rovnica: Ak sa A rovná B a B sa rovná C - tak aj A sa rovná C . Ak je zhoda medzi viditeľnou skutočnosťou a niektorou logickou zásadou a ak je zhoda medzi touto logickou zásadou a novou vetou, z prvej zásady správne vyvedenou - tak musí byť zhoda i medzi viditeľnou skutočnosťou a danou novou vetou.

Prvé logické princípy stoja na nemeniteľnej skutočnosti a na ich nemeniteľnosti sa zas stavia celé naše rozumovanie... Ak slepo negujeme ich pevnosť a ich všeobecnú platnosť, tak potom možno dokázať všetko a nič. Potom nemožno s istotou nič ani tvrdiť ani popierať.

Kto chce dôjsť k pravde a spočinúť v istote, musí pevne v rukách držať logické zásady. Ony sú tým mečom, ktorým možno rozťáť gordický uzol všetkých protichodných mienok a systémov.

Bez nich je každá pravda nepravdivá a každá logika nelogická.

V E T A

(propositio)

Ako je slovo vonkajším prejavom pojmu, tak je veta vonkajším výrazom súdu. *Propositio est oralis expressio iudicii.*

Skladá sa z tých istých prvkov ako súd: podmet - prísudok - spona. Môže ju tvoriť aj jediné slovo, ale musí to byť prísudok. Podmet a spona súdu môžu byť vo vete zamlčané. Napr. Sedím, t.j. Ja som sediaci.

Podľa formy rozoznávame **vety kategorické a hypotetické**.

K a t e g o r i c k é sa skladajú z podmetu, prísudku a spony;
H y p o t e t i c k é z dvoch viet kategorických - predvetia a závetia - ktoré sú na sebe tak závislé, že ani jedna z nich, ak ju postavíme osve, nemá zmysel.

V kategorických sa prísudok prisudzuje podmetu celkom určite; v hypotetických len podmiennečne. Ak platí to, čo sa vyslovuje v jednej vete, platí aj to, čo sa vyslovuje v druhej.

Kategorické vyjadrujú totožnosť alebo rozdielnosť medzi predmetom a prísudkom; hypotetické. vzťah, príčinnú súvislosť medzi závetím a predvetím.

Predvetie sa má k závetiu tak, ako príčina k účinku.

Príklad

Ak poslúchaš, si dobrý. Ak sa ti pri tejto nudnej kapitole ešte nedrieme, získavaš môj obdiv a uznanie...

Kategorické vety môžu byť jednoduché a zložené. Jednoduché pozostávajú z podmetu, prísudku a spony; zložené z niekoľkých viet jednoduchých.

Jednoduché vety môžu byť kladné alebo záporné. Kladné a záporné môžu byť zas všeobecné alebo čiastočné. Pretože toto posledné rozdelenie viet má pre nás značnú dôležitosť, zostaneme pri ňom. Ostatné rozdelenie ponecháme trpezlivým gramatikom.

Všeobecnú kladnú vetu - tak ako sa to v logike robí od nepamäti - si označíme písmenom A; kladnú čiastočnú písmenom I; zápornú všeobecnú písmenom E; zápornú čiastočnú písmenom O a povieme:

E je menej ako A
O je menej ako E
I je menej ako A

Poznámka

Kvôli ľahšiemu zapamätaniu treba vedieť, že poradie týchto vetných značiek je vzaté z dvoch latinských slov:

A - ff - I - rmo (tvrdím) - pre kladné vety;
n - E - g - O (popieram) - pre záporné vety.

Prvé veľké písmeno slov označuje vetu všeobecnú, druhé čiastočnú.

Príklad

- A - Všetci ľudia sú živočíchy rozumné. (Veta afirmatívna, kladná - všeobecná.)
- I - Niektorí ľudia sú spravodliví. (Veta afirmatívna, kladná - čiastočná.)
- E - Žiaden človek nie je nesmrteľný. (Veta negatívna - všeobecná.)
- O - Niektorí ľudia nie sú spravodliví. (Veta negatívna - čiastočná.)

Poznámka

Tieto značky sa niekedy používajú na stručné vyjadrenie premisových pravidiel, o ktorých je reč v nasledujúcej stati.

Okrem kategorických a hypotetických hodno ešte spomenúť vety rozlučovacie - disjunktívne. To sú také, v ktorých je prisudok zložený z viacerých, navzájom sa vylučujúcich členov. Príklad: Toto dievča je buď Slovenka alebo Maďarka alebo Češka.

Časté sú aj vety konjunktívne - spojovacie: Ján nemôže byť zároveň hlúpy i múdry.

Čo sme tu povedali o vetách, platí mutatis mutandis aj o súdoch, nakoľko sú vety ich vonkajším vyjadrením.

ÚSUDOK

(ratiocinium)

Úsudok je rozumový úkon, ktorým sa presviedčame o súhlasnosti alebo nesúhlasnosti dvoch pojmov tým, že oba postupne porovnávame s nejakým tretím. Uplatňujeme tu vlastne rovnicu:

$$\begin{array}{l} A \text{ rovná sa } B \\ B \text{ rovná sa } C \\ \hline A \text{ rovná sa } C \end{array}$$

Pri súde sme operovali len s dvoma pojmami. Tu budeme potrebovať aj tretí.

Keď pri úsudku porovnáme dva prvé pojmy s tretím, môžu vzniknúť tri nasledujúce prípady:

1. Dva prvé pojmy sa zhodujú s tretím:

Čo je rozumné, je duchovné.
Ľudská duša je rozumná.
T e d a : Ľudská duša je duchovná.

2. Len jeden z dvoch pojmov sa nezhoduje s tretím:

Čo je rozumné, je duchovné.
Duša zvierat'a nie je duchovná.
T e d a : Zvieracia duša nie je rozumná.

3. Ani jeden z dvoch sa nezhoduje s tretím. V takomto prípade nemožno dôjsť k nijakému záveru.

Človek nie je strom.
Strom nie je rozumný.
T e d a : Človek je alebo aj nie je rozumný.

DŮKAZ

(argumentatio)

Ani jeden vojak nenapadne nepriateľa, kým si nevyberie a nepripraví zbraň. Ani jeden kováč neudrie na železo, ak nemá v ruke zodpovedný nástroj. Ani jeden opravdivý filozof nebude argumentovať, ak nevie, čo je dôkaz, aká je jeho štruktúra a požadované vlastnosti. Čo je teda dôkaz? Ak z predchádzajúcich kapitol vieme, čo je úsudok, odpoveď bude veľmi jednoduchá.

D Ž k a z je vonkajšie (ústne alebo písomné) vyjadrenie úsudku.

Operujeme v ňom teda, ako aj v úsudku, tromi pojmi, tromi termínmi. Tieto sú pomenované podľa toho, aký majú rozsah, extenziu.

Rozsahom najväčší sa volá terminus maior. Rozsahom najmenší je terminus minor. Tretí, ktorý má stredný rozsah, sa volá terminus medius.

Porovnaním troch spomínaných pojmov nám vzniknú tri súdy, tri vety.

Prvé dve sa volajú antecedens alebo aj premisy (praemissae). Tretia, ktorá je logickým dôsledkom dvoch prvých, sa volá consequens, konklúzia, záver, dôsledok.

Premisa, v ktorej je terminus maior, sa volá praemissa maior. Tá, v ktorej je terminus minor, sa volá praemissa minor. Terminus medius je v oboch premisách zároveň. Je tu len ako pomocný termín, ktorý do záveru nikdy nevstupuje. Záver teda bude obsahovať tzv. extrémne termíny - extrémne rozsahom - totiž minor a maior.

Čo sme povedali, ukážeme si na príklade:

Premisa maior:

Človek (terminus medius) je smrteľný (terminus maior).

Premisa minor:

Peter (terminus minor) je človek (terminus medius).

Dôsledok (konzekvencia):

Peter (terminus minor) je smrteľný (terminus maior).

Poznámka

'Smrteľný' je pojem rozsahom najväčší. 'Človek' je rozsahom stredný. 'Peter' má rozsah najmenší. - Tých vecí, ktoré sú smrteľné, je na svete viac ako tých, ktoré sa nazývajú človek a ešte viac ako tých, ktoré označujeme menom Peter.

Dôkazy sa delia podľa spôsobu, akým postupujú, na *induktívne* a *deduktívne*. A podľa vlastnej dôkazovej sily na *apodiktické* a *dialektické*.

Dôkaz induktívny.

Je taká argumentácia, ktorej záver sa má k premisám ako celok ku svojim častiam... Všeobecnejšia pravda sa v nej dokazuje z viacerých právd čiastočných.

Príklad

Plávacie blany má hus, kačica i pelikán. Ale hus, kačica i pelikán sú vodné vtáky. Teda vodné vtáky majú plávacie blany.

Dôkaz deduktívny.

V tejto argumentácii je záver obsiahnutý v premisách ako v celku. Postupuje sa v nej od všeobecnej pravdy k pravde partikulárnej, teda opačne ako pri predchádzajúcej stati.

Príklad

Všetky vodné vtáky majú plávacie blany. Ale hus je vodný vták. Teda: Hus má plávacie blany... Aj keby som nikdy hus nevidel, zo všeobecnej pravdy sa dozviem, že má plávacie blany - ak viem, že je to vodný vták.

Osobitnú pozornosť tu treba venovať deduktívnej argumentácii, ktorej, ak nič nechýba, ak má všetky tri časti (dve premisy a z nich správne vyvedený záver), dostáva meno

s y l o g i z m u s .

Sylogizmov je niekoľko. Najprv si všimnime sylogizmus jednoduchý, zložený a potom aj ostatné jeho druhy.

Sylogizmus jednoduchý

Pozostáva z troch jednoduchých viet.

Príklad

Čnosť treba milovať.
Spravodlivosť je čnosť.
Teda spravodlivosť treba milovať.

Aby sme rozoznali, či je sylogizmus správny alebo nesprávny, na to obyčajne postačí zdravý sedliacky rozum. No z času na čas sa stane, že protivníkov konklúzia priamo kričí nesprávnosťou, ale kde v postupe urobil chybu - to napochytr nevieme zistiť.

Príklad

Nejaký človek zomrel.
Ale nejaký človek sa prechádza.
Teda nejaký zomretý človek sa prechádza.

Podobné chyby hneď nájsť a protivníka opraviť nám pomôže **o s e m sylogických pravidiel**.

1. *Terminus esto triplex: maior, mediusque minorque.* Ak má byť sylogizmus správny, nemôže byť v ňom ani menej ani viac termínov ako tri. Z tých ani dva nesmú mať rovnaký rozsah (extenziu). Musí byť jeden maior, jeden minor a jeden medius.

2. *Latius hos quam praemissae conclusio non vult.* Tie termíny, ktoré prechádzajú z premís do konklúzie (maior a minor), nesmú mať v konklúzii širší rozsah (extenziu), ako ho mali v premisách. Napríklad v premise by bolo: Niektorí ľudia sú blázni, a v konklúzii by bolo už: Všetci ľudia sú blázni.

3. *Nequaquam medium capiat conclusio oportet.* - Terminus medius sa nikdy nesmie dostať do konklúzie. Ako sme už povedali, je to len pomocný termín - logický most medzi minor a maior. Slúži k tomu, aby sa obidva termíny mohli logicky spojiť alebo rozlúčiť v konklúzii.

4. *Aut semel aut iterum medius generaliter esto.* - Terminus medius musí byť aspoň raz - keď už nie dvakrát - vzatý v celom svojom rozsahu.

Príklad

Každý človek musí umrieť... Peter je človek. Teda aj Peter musí umrieť. Terminus medius (človek) sa berie v prvej vete v celom svojom rozsahu (každý človek). V druhej vete v rozsahu zúženom (jeden človek - Peter).

Poznámka

Uvedené štyri pravidlá sa týkajú termínov. Nasledujúce štyri sa týkajú premís.

5. *Utraque si praemissa negat, nihil inde sequitur.* - Ak obidve premisy popierajú, ak sú obe záporné, konklúzia (záver) nemôže nič ani potvrdiť, ani poprieť. - A to nie je dôkaz.

6. *Ambae affirmantes nequeunt genere negantem.* - Ak sú obidve premisy kladné, konklúzia nemôže byť nikdy záporná.

7. *Peiorem sequitur conclusio partem.* - Do konklúzie sa má dostať vždy to horšie. Ak je aspoň jedna z premís negatívna, bude negatívna i konklúzia. Ak je aspoň jedna partikulárna, bude taká i konklúzia.

Príklad

Každý spravodlivý je hodný chvály (A). Niektorí ľudia sú spravodliví (I). Teda niektorí ľudia sú hodní chvály (I). Ako vidíme, konklúzia je označená písmenom I - je partikulárna. To preto, že je partikulárna druhá premisa. Kto má slávu, je blažený (A). Peter slávu nemá (O). Teda Peter nie je blažený (O). Konklúzia je záporná, lebo je záporná druhá premisa.

8. *Nihil sequitur geminis ex particularibus.* - Ak sú obidve premisy partikulárne, nemožno vyvodiť žiaden záver. Podobný prípad, ako keď sú obidve negatívne...

Sylogizmus zložený

Je deduktívna argumentácia, v ktorej je jedna alebo i viac zložených viet. Jeho najznámejšie druhy sú:

- a) kondicionálny - podmienkový,
- b) disjunktívny - rozlučovací,
- c) konjunktívny - spojovací.

a) *Kondicionálny zložený sylogizmus.* Jeho premisu maior tvorí podmienková veta. Z popretia alebo potvrdenia jednej jej časti - podmienky (conditio) alebo podmieneného (conditionatum), dostávame potvrdenie alebo popretie druhej jej časti v závere.

Príklad

Ak si luhár, poškodzuješ najvzácnejší spoločenský majetok - dôveru človeka k človeku. - Ty si luhár. - Teda si spoločensky škodlivý.

b) *Disjunktívny - rozlučovací.* Jeho premisu maior tvorí veta disjunktívna. Ak premisa minor poprie jednu časť disjunktívnej premisy maior, konklúzia potvrdí všetky ostatné jej časti a opačne.

Príklad

Pacient sedí v ordinácii a rozpráva, aké máva bolesti. Lekár počúva a vyplňuje rubriku subjektívnej anamnézy. Keď skončí, stanoví predbežnú diagnózu a vyjadrí ju disjunktívnou premisou maior takto: Príčinou tu bude alebo srdce, alebo nervy, alebo štítna žľaza.

Potom pošle pacienta na kardiologické vyšetrenie. Ten sa po hodine vráti s lístkom. Lekár prečíta, pokýva hlavou a vysloví ďalšiu premisu, premisu minor: Srdce to nie je. A hneď urobí i patričný záver: Teda nervy alebo štítna žľaza.

Poznámka

Čiastky rozlučovacej vety musia byť v istom zmysle protirečivé (oppositae) a všetky do jednej vypočítané. Jasnejšie nám to ilustruje táto veta: Tvoj otec je alebo bohatý alebo chudobný alebo priemerný.

c) *Konjunktívny - spojovací*. Jeho premisu maior tvorí veta konjunktívna. Potvrdením jednej jej časti v minor popiera sa jej druhá časť v závere.

Príklad

Teleso nemôže byť zároveň celé biele a celé čierne. - Je biele. - Teda nie je čierne. Ale pozor pritom na takéto slepé uličky: Slnko nemôže súčasne vychádzať aj nevychádzať. - Vychádza. - Teda nevychádza. (?)

Ostatné druhy sylogizmu :

Enthymema

(*en thymo* - grécky - *v mysli*) je sylogizmus, ktorému chýba jedna z premís. Nie je vyjadrená. Zostáva len v mysli.

Príklad

Čnosť je hodná lásky. -----
Teda spravodlivosť treba milovať.

Epicherema

(*epi cheiros* - grécky - *na ruke*) je zložený sylogizmus, v ktorom je buď k jednej alebo k druhej premise pripojený relatívny dôkaz.

Príklad

Je dovolené v sebaobrane človeka zraniť i zabiť - to je totiž zákon prírody (pripojený relatívny dôkaz). X.Y. mi nespravodlivo siaha na život. Teda dovolené mi je v sebaobrane zraniť ho i zabiť.

Polysylogizmus

je reťaz sylogizmov tak usporiadaných, že záver prvého sa stáva jednou z premís nasledujúceho atď.

Príklad

Ľudská duša chápe podstatu vecí.
Čo chápe podstatu vecí, je rozumné.
Teda ľudská duša je rozumná.
Čo je rozumné, je duchovné.
Teda ľudská duša je duchovná.
Čo je duchovné, je nezničiteľné... atď.

Sorites (hĺba)

je syllogizmus, zložený z viacerých viet, tak navzájom sklbených, že prísudok prvej sa stáva podmetom druhej a prísudok druhej podmetom tretej atď. V konečnom závere sa spája podmet prvej s prísudkom poslednej vety.

Príklad

Ľudská duša je rozumná.

Čo je rozumné, je duchovné.

Čo je duchovné, je jednoduché.

Čo je jednoduché, je nezničiteľné.

T e d a Ľudská duša je nezničiteľná...

Dilema

je syllogizmus, v ktorom je premisa maior disjunktívna. Minor schvaľuje alebo odsudzuje jednotlivé jej časti a záver schvaľuje alebo odsudzuje celok. Carnegie argumentuje proti rozčúľovaniu sa takouto dilemou: Rozčúľovať sa je zbytočné. Alebo sa niečo dá napraviť, alebo sa nedá. Ak sa dá, tak rozčúľovať sa je zbytočné. Ak sa nedá, aj vtedy je rozčúľovať sa zbytočné.

Príklad

Jeden veľmi neznámy filozof zabudol, že dilemma je správna len vtedy, ak sú v disjunktívnej premise major vypočítané všetky členy. Sedel na kameni v lese pri prameni a takto mudroval:

Alebo bude človek žiť, alebo umrie. - Ak umrie, nemusí sa o seba starať. Ak bude žiť, má dve možnosti: Alebo sa o neho postarajú iní alebo nie. Ak sa postarajú, nemusí sa o seba starať sám. Ak nie, zostávajú mu dve možnosti: Alebo vyhrá veľa peňazí v lotérii, alebo bude dedič po bohatom strýkovi. Ak vyhrá, nemusí sa o seba starať, ak zdedí, ani tak sa nemusí o seba starať. Človek sa teda vôbec nemusí o seba starať.

Poznámka

Argumentácia je nesprávna. Vynecháva jeden člen - totiž možnosť ani nevyhrať ani nedediť. Proti tomu istému pravidlu breší i dilema pripisovaná umierajúcemu Sokratovi: Duša bynie zároveň s telom alebo ešte žije po jeho smrti ďalej. - V prvom prípade nielo dôvodu obávať sa smrteľnej bolesti. - A v druhom prípade bude duša žiť iný, blaženejší život. Teda naozaj nielo dôvodu báť sa smrti.

Pozn.: V disjunktívnej vete je vynechaná možnosť, že by po smrti duša mohla žiť u Hadesa, v mukách temného podsvetia.

Príklad

Príkladom dilemy je aj Tertuliánova výčitka cisárovi Trajanovi, ktorej obdobu nájdeme aj v liste Plínia mladšieho: Kresťania sú buď vinní a škodliví, alebo sú nevinní a neškodní. - Ak sú vinní, prečo ich zakazuješ udávať? - Ak sú nevinní, prečo rozkazuješ trestať tých, čo boli udaní?

„A ešte jednu dilemu na domácu úlohu“ - povedal pán profesor pred koncom hodiny a diktoval: „Prothagoras sa dohodol s Euathom, že ho bude zdarma učiť dialektiku. Dialektika je logika minor“ - poznámka pán profesor a pokračoval ďalej: „Euathos zaplatí za vyučovanie až potom, keď pomocou osvojených znalostí vyhrá súdny proces. Keď sa Euathos vyučil, vyhýbal sa súdnym sporom. Rozumie sa, aby nemusel zaplatiť. Prothagoras ho preto žaloval. Uvažoval pritom takto: Ak Euathos vyhrá, musí mi zaplatiť - tak sme sa dohodli. Ak prehrá, donúti ho k tomu súd. Euathos však uvažoval inak: Ak prehrám, nezaplatím podľa dohody; ak vyhrám, nezaplatím na základe rozsudku. Treba zistiť“ - povedal pán profesor - „ktorá z dvoch dilem je správna.“

Dôkaz a p o d i k t i c k ý

Môže byť *priamy* a *nepriamy*.

P r i a m y je taký, ktorý z nepodmienенých, istých premís, vyvodzuje pevný, nezvratný záver. Jeho dôkazná sila je prvoradá.

Príklady (jeden školský, jeden kazateľský):

Každý človek je smrteľný - Peter je človek. - Teda Peter je smrteľný.

Quotidie morimur, quotidie enim demitur aliqua pars vitae et tunc quoque cum crescimus, vita nostra decrescit... Omnibus moriendum... Mors naturae lex est, tributum officium - que omnium hominum... - Každý deň umierame, denne nám totiž uniká jedna čiastka zo života. Náš život sa rastom umenšuje... Všetkým je súdené zomrieť. - Smrť je zákon prírody, to je povinnosť, to je daň, ktorú musia všetci ľudia zaplatiť. (Seneca Ep. 26) Aj ja som človek. A t e d a ...

Poznámka

Apodiktický dôkaz sa delí na priamy a nepriamy.

P r i a m y postupuje buď a priori - odpredu, t.j. z príčiny na účinok; alebo a posteriori - odzadu: z účinku na príčinu.

Príklad

Keď sa vrátim z vychádzky, nájdem v okne dieru a v izbe kameň. Postupujem aposteriórne - odzadu, od účinku a súdím, že tu pôsobila v mojej neprítomnosti nejaká nevychovaná príčina z ulice.

Keď ju vypátram, označím ju termínom 'Susedov chlapec' a idem s hotovým argumentom k jeho otcovi.

Moje dokazovanie je aposteriórne.

Otec si podľa dobrej starej obyčaje položí syna cez koleno a argumentuje mu, že sa to nesmie robiť, tiež dôkazom odzadu, no v inom význame.

Ale to sem už nepatrí...

Keď pôjdem na vychádzku znova a zas uvidím tú istú príčinu nebezpečne pôsobiť pod mojimi oknami, zájdem rovno k susedovi a prednesiem apriórny dôkaz asi takto: „Sused, kameň je tvrdší ako sklo... Váš syn hádže kameň a ja mám v okne nové sklá...“ „Teda“ - odpovie otec - „rozbije zas.“

Apriórny dôkaz je tiež dosť silný. - Aby otec zamedzil známy účinok, odvolá príčinu z ulice.

N e p r i a m y apodiktický dôkaz môže sa tvoriť aj *ex absurdis* alebo aj *e concessis*.

Ex absurdis:

Niektó vysloví mýlnu vetu. Ja ju zvediem do praktických dôsledkov, alebo porovnáam s daktórym

evidentným logickým princípom, aby sa tak ukázala jej nezmyselnosť, jej absurdnosť...

Hegel napríklad (a za ním všetci idealisti) tvrdí, že vonkajší svet neexistuje. Existuje len videnie tohto sveta. Feuerbach zvädza ich tvrdenie do absurdnosti touto otázkou: Ako to, že mačka nezatína pazúry do vlastných očí, keď myš, ktorú vidí, existuje len v jej očiach - ak je to iba výtvor jej zrakových nervov?

Zaiste preto, že nechce zdochnúť hladom, aby urobila radosť idealistom.

E concessis:

Pripustím vyslovený omyl a argumentujem na jeho podklade zatiaľ, kým sa nedostanem do sporu s nejakým evidentným súdom.

Príklad

- Ty hovoríš: O všetkom sa dá pochybovať. Pripúšťam: o všetkom teda i o tom, čo práve hovoríš, totiž, že sa dá o všetkom pochybovať. Povieš: Nie, toto jediné je pravda: o tom jedinom sa nedá pochybovať. - Poviem: Teda, nedá sa o všetkom pochybovať.

Dôkaz d i a l e k t i c k ý

Dialektický dôkaz (*argumentatio dialectica* alebo *argumentatio probabilis*) má jednu premisu len pravdepodobnú - neistú, a preto i záver môže byť len pravdepodobný. Má viac druhov. Z nich najčastejšie užívaný je **príklad - exemplum**. Je to istý spôsob analógie.

Ak je v oboch prirovnaných subjektoch dôvod podobnosti rovnaký, takýto príklad sa volá *argumentum a pari*. - Ten alebo onen sa v mojich podmienkach stal slávnym. A pari (podobne) sa stanem slávnym aj ja.

Ak v prirovnávanom subjekte prevláda dôvod podobnosti, vtedy máme *argumentum a fortiori*. Napríklad: Nieкто sa v horších podmienkach ako sú moje, dostal k sláve. - A fortiori (tým skôr, tým duplom) sa stanem ja slávnym.

S o f i z m a

Sofistická argumentácia je falošný dôkaz, v ktorom je logická chyba tak šikovne skrytá, že celá argumentácia pôsobí dojemom pravdivosti alebo aspoň pravdepodobnosti.

Na ukážku jedna sofizma z Euklidovej školy:

Čo si nestratil, to máš. - Roby si nestratil. - Teda ich máš.

Známa je sofizma do nekonečna - in infinitum:

Všetci Kréťania sú luhári.

Ale ten, čo to povedal, bol tiež Kréťan.

Teda aj on bol luhár.

Teda Kréťania nie sú luhári.

Keď nie sú luhári, nie je luhár ani on.

Ak nie je luhár, tak hovorí pravdu.

Ale on hovorí, že Kréťania sú luhári.

Teda je to pravda, že Kréťania sú luhári.

Ale aj on bol Kréťan... Aď...

KRITIKA

Logica maior

**V ríši myšlienky niet nič väčšie ako pravda.
A tam, kde ju človek nemá s určitosťou, niet nič
mravnejšie ako hľadať ju.**

J.M.Goyau

Kritika je tá časť logiky, ktorá si všímá obsah nášho rozumovania.

Definuje sa ako veda o zákonoch, ktorými sa našim riadiť, ak chceme usudzovaním dôjsť k pravdivým záverom.

Jednoduchšie povedané: Je to veda, ktorá **učí rozoznávať pravdu od klamu.**

Delí sa na štyri state:

- A. O pravde a jej opaku
- B. O postoji rozumu k pravde
- C. O prostriedkoch na získanie pravdy
- D. O postupe pri užívaní týchto prostriedkov, čiže o metóde

A) O PRAVDE A JEJ OPAKU

(Pravda a omyl - veritas et error)

V tomto prípade si dovoľíme malý neporiadok. Prv ako by sme povedali, čo je pravda, povieme, že je - ako bytie - trojaká: Logická, metafyzická a etická.

Alebo ako to scholastika vyjadruje:

Veritas in cognoscendo,
veritas in essendo et
veritas in significando.

To - na čo ľudia obyčajne myslia, keď počujú slovo pravda, je pravda etická, preto nám treba od tejto začať.

E t i c k á pravda - pravda vo vyjadrovaní sa (veritas in significando), je zhoda slov alebo iných vonkajších dorozumievacích znakov s vnútorným presvedčením hovoriaceho. Jej opakom je lož (mendacium) nezhoda a rozpor medzi tým, čo myslím a tým, čo vyjadrujem.

M e t a f y z i c k á pravda - pravda bytostná (veritas in essendo) - zhrňuje vlastne všetko, čo je v skutočnosti alebo aspoň v možnosti. Metafyzickou pravdou je každé bytie. Metafyzickou lžou je teda nebytie, ničota (nihil). O tomto budeme našíršie hovoriť v druhej časti - v metafyzike.

L o g i c k á pravda - (veritas in cognoscendo) - je práve tá, ktorou sa ideme zapodievať v kritike. Je to zhoda poznávajúceho rozumu s poznávanou vecou. - Conformitas rei et intellectus.

A keďže podľa starej ľudovej múdrosti je lepší dobrý príklad ako dlhý výklad, nechajme vysvetľovanie a sledujme pána Bartolomeja Bonbonelliho, ktorý práve vstal od večere a vracia sa do svojej pekárne.

Príklad

Šváb, najodpornejší
hmyz, využíva tmu,
ľudskú neprítomnosť
a rozlieza sa po stenách.
A keby sa potom aspoň
držal, ale padne rovno
do kysnúceho cesta
a po mestečku idú reči...
Och! Opatrne otvoril
dvere - a rozsvietil.
Pochytil pracovnú zásteru
a hrdinským rozmachom
zaútočil na toho
najväčšieho. No, div sa
svete... Chrobák sa ani
nepohol. Zaútočil naňho
druhý i tretí raz... Šváb
stál ako zakliaty. Pri pohľade
na takú neústupnosť
zahorel hnevom
a strhnutý pravým bojovým
nadšením bil zvieru
tak rýchle a silno, ako
vládal...

Zrazu zastal... Ó, santa
pace! Zástera sa mu
vytrhla z ruky a zostala
visieť na stene prebitá
klincom s veľkou čiernou
hlávkou. Tak teda,
tak... Klinec!... Smiať sa
mu nechcelo. Vo svojom
hneve nasadil zvyšujúcu
silu a šikovnosť do opačného
kúta a so slasťným zadost'účením
pripravil o život posledného
zaostalca na úteku. (Ricordi di un paese)

Signor Bartolomeo Bonbonelli mal pojem o švábovi, a to jasný a rozlíšený (ideam claram et distinctam). V prvom prípade sa mu však nezhodol so skutočnosťou. V hneve a prenáhľenosti pripísal klincu znaky, ktoré prislúchali nenávidenému hmyzu a tým sa dopustil omylu - logickej nepravdy.

V druhom prípade sa mu šváb, ktorého mal v hlave, zhodol s tým, ktorého uvidel v kúte na stene. Mal radosť, že dospel k logickej pravde. Logická pravda je teda zhoda pojmu, ktorý máme o veci, s vecou samou. To je uvedomenie si, že to, čo máme v pojme, nie je iba pomyselné bytie, jestvujúce len v našej myslí, ale že podobné niečo jestvuje i mimo nej - v skutočnosti.

Pre dosiahnutie logickej pravdy sa nežiada detailná zhoda medzi rozumom a vecou. Stačí zhoda v podstatných znakoch. Keď hľadím na fotografiu, aj keď vidím len tvár, poviem: To je Peter.

Veď tvár je súhrn tých najhlavnejších individuálnych znakov.

Opakom logickej pravdy je omyl (error). Príčin, pre ktoré sa človek dopúšťa omylov, je niekoľko. Vymenujeme len tie najznámejšie:

Prenáhľenosť - bezhlavá prudkosť, ktorou sa myseľ ponáhľa súdiť o veciach nie dosť preskúmaných.

Vášne - najmä tie prudké zatemňujú rozum. Nie je preto vhodné o veciach súdiť, pokým sme nimi ovládaní.

Predsudky - nepravé mienky. Dostanú sa do človeka vplyvom prostredia alebo výchovy a berú sa potom ako isté pravdy.

Bacon Verulámsky nazval predsudky idolami a rozdelil ich do štyroch skupín:

1. **IDOLA TRIBUS** : **Nesprávne názory**, ktoré sa uchovávali v rámci jednej rodiny, jedného rodu a odovzdávajú sa z pokolenia na pokolenie.

2. IDOLA FORI : Mienky utvorené na zhromaždeniach.

Náuku o tomto spôsobe ovplyvňovania naširoko rozvádza Gustáv Le Bon vo svojej Psychológii davu. Tu aspoň jeden jeho záver na ukážku: "Duševná kvalita jednotlivcov, ktorí tvoria dav, je bezvýznamná. Nevzdela- nec i vedec stávajú sa rovnako neschopní pozorovať a usudzovať, keď sú v dave..."

3. IDOLA THEATRI : Týmto výrazom Bacon označuje **predsudky, prevzaté z umenia a z literatúry**. Napoleon hovorí, že by bola zaujímavá tá kniha, v ktorej by sa nenašla lož. Veta je zrejme prisilná, ale pravde neprospešné ovplyvňovanie človeka literatúrou a umením nie je tiež slabé.

4. IDOLA SPECUS : **Predsudky samotárov** individuálne formované podľa známeho vzorca: Čo sa babe chcelo, to sa jej prisnilo... Človek totiž, ak nie je vhodne korigovaný spoločnosťou, ľahko pokladá za pravdu to, čo si sám vrele praje.

A bude vari vhodné zakončiť túto stať poznámkou:

Zhoda medzi rozumom a vecou môže byť len jedna; nezhôd nekonečný rad. Túto skutočnosť starí poznali a vyslovovali známou axiomou: Veritas una est et immutabilis; multiplex et mutabilissima falsitas. - Pravda je len jedna a nemeniteľná; nepravda mnohonásobná a meniteľná do nekonečna.

B) O POSTOJI ROZUMU K PRAVDE

(Status mentis erga veritatem)

Sú tri rozličné stavy, do ktorých sa myseľ môže dostať na svojej ceste za pravdou:

Pochybnosť (dubium) - **domnienka** (opinio) - **istota** (certitudo).

POCHYBNOSŤ

Prv než sa rozumu niekani prikloní, prv než dačo pozná, dostáva sa medzi dva opaky. Niekedy sa neprikláňa ani k jednému ani k druhému; zostáva takrečeno visieť medzi oboma. Tento stav mysle sa volá pochybnosť (dubium).

Pochybnosť môže byť záporná (rozumu nemá dôvod, aby sa priklonil k tej alebo onej stránke)... alebo kladná (rozumu má dôvody pre obidve stránky rovnaké).

DOMNIENKA

Je to stav, v ktorom sa myseľ prikláňa k jednému opaku, ale zároveň pripúšťa, že i druhý opak by mohol byť pravdou. Prikláňa sa síce k jednej stránke, ale nie úplne. Prikláňa sa zo strachu, že by sa úplným priklonením mohla pomýliť. V oblasti prírodných vied stretávame sa s domnienkou pod menom hypotéza. Hypotéza experimentálne overovaná sa stáva postupne teóriou. "Ale aj tie najrozvinutejšie vedecké teórie" - hovorí Rémy Collin - "vyjadrujú len momentálny stav ľudského myslenia s možnosťou, že budú prekonané" (L'Évolution, S.C.30). Preto i Newton priznáva: "Hypotézy síce tvorím, ale hypotézam - ani tým svojim - úplne neverím..."

Ak sa myseľ prikloní k daktorej stránke s vylúčením akéhokoľvek omylu - ak nepripúšťa, že by aj opak mohol byť pravdou, je v istote. A nám o túto ide.

ISTOTA

Je taký súhlas rozumu s predloženou pravdou, ktorý vylučuje akúkoľvek možnosť omylu. - Determinatio intellectus ad unum. Keďže ani milión pravdepodobností nevie splodiť istotu, radi ich opúšťame, ak nájdeme základ, o ktorý sa môžeme bezpečne oprieť a na ňom spočinúť.

Pochybnosť a domnienka je mučivá; istota blaží, a preto sa ona stáva našim cieľom. Ad certitudinem tendimus.

„Neporovnateľná rozkoš je“ priznáva Francis Bacon - „zastať si na pevnej pôde pravdy a hľadiet' na omyly a blúdenia ako na hmyly a búrky v údolí.“

Podľa toho, o aký základ sa naša istota opiera, môže byť:

metafyzická, fyzická a morálna.

Metafyzická istota spočíva na metafyzickom zákone, t.j. na samej povahe vecí, na logickej súvislosti, ktorou je vylúčený akýkoľvek protiklad. Tak som napríklad metafyzicky istý, že celok je väčší ako jeho časť, že trojuholník má tri uhly.

Metafyzická istota je istota absolútna. Jej predmet je tak pravdivý, že jeho opak je vonkoncom nemožný - absurdný. Ako je napríklad absurdný štvorhranný kruh a ako je absurdné byť i nebyť súčasne.

Fyzická istota opiera sa o zákon fyzický, t.j. o trvalý spôsob, podľa ktorého konajú bytia fyzické. - Mám nad hlavou slnko, ktoré denne pravidelne 'vychádza' a 'zapadá'. Na základe tejto jeho nenarušenej pravidelnosti som istý - istotou fyzickou -, že 'vyjde' i 'zapadne' dnes i zajtra.

Morálna - mravná istota sa opiera o zákon mravný, t.j. o trvalý spôsob, podľa ktorého konajú bytia mravné (obdarené rozumom a slobodnou vôľou). Matky milujú svoje deti. Preto mám morálnu istotu, že i moja matka ma miluje.

Morálna istota je istota hypotetická - podmienená. Človek môže v tom alebo onom prípade narušiť mravný zákon a konať opačne, ako zvyknú konať mravné bytia. Veď sú napríklad i krkavčie matky, ktoré nemilujú svoje deti.

Potraty a pohodené deti sú toho častým dôkazom.

Ale aj fyzická istota je hypotetická. Fyzický zákon totiž nie je absolútny. Zákonodarca, ktorý ho do platnosti uviedol, by mohol dočasne alebo natrvalo jeho pôsobenie suspendovať. Jediná absolútna istota je len tá metafyzická.

Poznámka

Nie všetci rovnako súdia o tom, či a s akou istotou možno dôjsť k pravde.

Jedni hovoria: Všetko možno ľahko a s istotou poznať (**dogmatizmus**).

Druhí protirečia: Nič nemožno s istotou poznať (**skepticizmus**).

Tretí tvoria medzi týmito krajinami stred a vravia:

Len niečo možno s istotou poznať (**realizmus**)...

Dogmatizmus - ochotne uznáva možnosť i existenciu opravdivej istoty.

Je dvojaký: **vulgárny** a **kritický**.

Vulgárny dogmatizmus pokladá samočinne za isté všetko, čo mu podávajú zmysly a rozprávanie iných ľudí (ľahkovernosť). Obvykle argumentuje takto: Je to pravda, veď sa o tom verejne hovorí. Keby nebolo tohoto dogmatizmu, niektoré knihy a časopisy by sotva mohli vychádzať.

Školskú ukážku vulgárneho dogmatizmu podáva dr. Valerij S. Vilinskij vo svojom Unionizme. Hovorí, že v niektorých obciach východnej cirkvi sa s úctou tradovala legenda o mučeníkovi, ktorý si po poprave chytil do rúk svoju sťatú hlavu a bozkával ju.

Kritický dogmatizmus vie už síce pochybovať o poznávacích schopnostiach vlastných i cudzích, ale ochotne prijme vec ako istú, ak mu ju niekto aspoň čiastočne zdôvodní.

Skepticizmus popiera alebo aspoň pochybuje o možnosti dosiahnuť opravdivú istotu.

Aj tento je dvojaký: **pyrhónsky** a **metodický**.

Keď Pyrhón (270), stúpenec Demokritovej školy, videl, ako sa starí grécki filozofi prú a protirečia si, došiel k názoru, že nič nie je isté a o všetkom

treba pochybovať. Bol však ešte natoľko rozumný, že svoju náuku nenapísal. Túto hlúposť urobil až jeho žiak Timón. Za najdôležitejšieho skeptika tohto druhu sa pokladal Grék Krates. Aby nemusel vyslovovať svoju mienku, kýval iba prstom. Aristoteles mu ani tento telocvik nedovoľoval, lebo kývanie prstom je tiež prejavovanie nejakej mienky.

Pôvodcom metodického skepticizmu je francúzsky filozof René Descartes (vyslovuj Dékart). Tento sa domnieval, že filozofia, ani v jeho dobe (1596-1650) nedošla ešte k žiadnej istote, a preto radil tomu, kto chce raz k nej dôjsť, aby všetko uviedol do pochybnosti, od základu vyvrátil celú doterajšiu filozofickú sústavu a tak bez starých predsudkov, mienok a bludov začal stavať novou metódou novú filozofiu.

Za základ novej výstavby svojej vedeckej istoty si položil vetu: Dubito, ergo cogito. Cogito, ergo sum. - Pochybujem, teda rozmýšľam. Rozmýšľam, teda som.

Ale nám tu Descartes pripadá ako veľká filozofická sliepka, ktorá usilovne hrabe v hromade ovsy - hoci by stačilo len zobrať. Nezmyselnosť a protirečivosť skepticizmu nakoniec sám potvrdzuje, keď hovorí: „Aj keby som nenašiel nič istého, aspoň v tom by som mal istotu, že nie je nič istého.“ (Meditatio II.A.T.VII) Teda predsa: i podľa neho je niečo isté a nemožno o všetkom pochybovať.

Poznámka

Ďalší závažný kritický problém je vyjadrený otázkou: Čo je najvyšším dôvodom, čo je takým všeobecným kritériom istoty nášho poznania?

My tvrdíme, že je ním evidentia obiectiva - totiž zrejmosť, jasnosť predmetu, v ktorej sa tento zjavuje našej poznávacej schopnosti. Pre toto tvrdenie nás dejiny filozofie nazvali objektivistami.

Objektivismus (alebo realizmus) berie si za základ istoty evidenciu objektivnú krátko definovanú ako splendor veri - lesk, jasnosť pravdy (veci alebo vety), ktorá uchvacuje našu myseľ a vynucuje si jej

úplný súhlas. Evidencia je napríklad zrejmá, v akej sa javí pravda, že 2×2 sú 4. Dejiny filozofie uvádzajú mnohých, čo nám v tomto bode protirečia.

James napríklad tvrdí, že istou a nepochybnou pravdou je len to, čo vie človeka pohnúť k činnosti. To je: **pragmatizmus humanistický**.

Podľa Joergensena je isté a pravdivé len to, čo vedie človeka k mravnosti - **pragmatizmus mravný**.

A Belfour pokladá za istú len tú pravdu, ktorá je osožná spoločnosti - **pragmatizmus sociálny**.

Na popri sociálnych nájdú sa v slušnom počte aj **pragmatisti individuálni**, ktorým je istou pravdou len to, čo im samým osoží. Týmto sa Mark Twain takto posmieva: „Pravda je to najcennejšie, čo máme, nuž hľadme ju čo najlepšie speňažiť.“

My hovoríme na adresu všetkých pragmatistov toto: Sú pravdy, ktoré nemajú ani na život jednotlivca ani na život spoločnosti nijaký vplyv a predsa sú to pravdy. A potom spoločnosti sa navzájom líšia cieľom: Čo jednej osoží, druhej môže škodiť. Podľa

toho by sa pravda musela neustále meniť. Nuž a kto by mohol hovoriť o istote tam, kde niet stálosti, kde je ustavičná zmena?

Descartovi je kritériom istoty jasnosť idey. O čom má jasnú ideu, to musí existovať - to musí byť pravda.

Tomu sa odborné povie subjektivizmus. Descartesov omyl je v tom, že mieša pojem pravdy a pojem istoty. Istota je v poznávajúcom subjekte, je to jeho vnútorný stav, teda niečo subjektívne. Pravda je však niečo objektívne - niečo mimo subjektu - niečo medzi predmetom a poznávajúcou schopnosťou.

Ak mám o niečom jasnú ideu, napríklad o drakovi so siedmymi hlavami, to neznamená, že mám aj istotu o jeho skutočnej existencii.

Bacon hovorí proti Descartesovi, ale aj proti nám. Jemu je kritériom a zárukou istoty zmyslová skúsenosť. Isté mu je len to, čo môže vidieť a hmatať. Tento jeho noetický smer sa volá **pozitivismus**.

C) O PROSTRIEDKOC H NA ZÍSKANIE PRAVDY

(fontes veri)

Sú tri prostriedky, pomocou ktorých poznávame, tri pramene, z ktorých poznanie čerpáme:

**skúsenosť - zmysly,
úvaha - rozum,
viera - autorita.**

Zmyslami poznávame veci hmnotné, rozumom nehmotné. Pomocou authority tie, ktoré nie sú bezprostredne ani na dosah zmyslom ani rozumom.

SKÚSENOŠŤ - EXPERIENCIA - EMPÍRIA

Je to spôsob poznania, pri ktorom postrehujeme jednotlivé predmety priamo - zmyslami. Zmysly sú organické poznávacie schopnosti, umiestnené v rozličných častiach nášho tela.

Sú dvojaké: **vnútorné** a **vonkajšie**

Zmysly vonkajšie

Zrak, sluch, čuch, chuť a hmat majú za predmet popudy, t.j. všetky veci, schopné na ne zapôsobiť.

Predmet, ktorý poznávame iba jedným zmyslom, nazývame predmetom vlastným (farba je napríklad vlastným predmetom zraku). Predmet, ktorý môžeme poznať súčasne viacerými zmyslami, je predmet spoločný (veľkosť je spoločným predmetom zraku a hmatu).

Vonkajšie zmysly sú bezpečným prameňom poznania

1. Ak sú zmysly neporušené, zdravé.
2. Ak je prostredie, v ktorom uplatňujú svoju činnosť priaznivé. - Ťažko napríklad vidieť niečo v hmle, vo tme alebo v oslepujúcom svetle.
3. Ak sú predmety zmyslom dosažiteľné, nie príliš vzdialené a nie príliš blízke; ak sú v klude alebo aspoň nie v prílišnom pohybe.

Pod týmito podmienkami sú vonkajšie zmysly vhodnými prostriedkami na spoznanie pravdy s istotou. A ľudia ich za také všeobecne i pokladajú, keď hovoria: Na vlastné oči som videl, na vlastné uši počul, atď.

Zmysly vnútorné.

O ich počte sa dišputuje. Mimo debaty stojí zatiaľ: *sensus internus*, *sensus intimus*, *fantázia* a *zmyslová pamäť*.

Sensus internus - vnútorný zmysel.

Ak je myslený v činnosti, dostáva meno *conscientia* - vedomie. Je to schopnosť, ktorou pociťujeme svoje vlastné zmyslové dojmy: hlad, smäd, únavu, žiaľ a pod.

Sensus intimus - intímny zmysel -

v činnosti ako sebavedomie, *suiconscientia*. Je to schopnosť, ktorou človek pociťuje nielen svoje dojmy, ale zároveň aj svoju osobu, ktorá tie dojmy má.

Poznámka

Rozdiel medzi týmito dvoma zmyslami je zrejмый. *Sensus internus* majú aj zvieratá; *sensus intimus* je vlastný len ľuďom. Aj krava cíti hlad ako niečo neprijemné, ale seba samú pritom necíti. A preto sa nerozplače, ak nakŕmime inú vedľa nej stojacu a na ňu zabudneme. Cíti len svoj hlad. Nič viac. Človek by v takomto prípade cítil aj seba, pociťoval by určité ukrivdenie, dotýkajúce sa jeho osoby.

Fantázia

zaznamenáva a v sebe premieta obrazy zmyslových vecí, ktoré sme do seba prijali.

Zmyslová pamäť - memoria sensitiva

je schopnosť, ktorou znova poznávame zmyslové popudy a obrazy minulé a to ako minulé. Prívlastok 'zmyslová' je tu pridaný, aby ju odlišil od pamäti rozumovej - od spomínania.

Sídlom vnútorných zmyslov je mozgomiechový systém. Ak sú zdravé a ak je nenarušená ich súvislosť so zmyslami vonkajšími, stávajú sa i tieto spoľahlivým prameňom poznania.

ROZUM - ÚVAHA

Rozum je nadorganická, duchovná poznávací schopnosť, ktorou môžeme zachytiť nielen materiálne veci, ale aj veci nehmotné - úvahou - per abstractionem.

Rozdiel medzi zmyslovým a rozumovým poznaním je v tom, že zmysly svojou vnútornou povahou smerujú vždy k zovňajšku vecí, k ich povrchu (k farbe, tvaru, veľkosti atď.), kým rozum sa snaží prenikať až k tomu, čo je skryté pod týmto zmyslovým povrchom. Zachytáva to, čo vec robí tým, čím je a čo ju odlišuje od všetkých ostatných.

Mám napríklad pred sebou koňa. Zmysly mi zachytia jeho veľkosť, farbu, polohu, pohyb... ďalej sa nedostanú.

No pozrime, kam sa pri poznávaní koňa dostane rozum. - Odmyslí si farbu, ktorú má, a nedá mu inú.

Bude to teda kôň bez určitej farby. Takisto mu vezme i veľkosť, polohu a všetky ostatné vlastnosti, ktoré ho odlišujú od iných koní. Zostane to, čo ho robí tým, čím je a čím sa líši nielen od ostatných koní, ale aj od ostatných bytí vôbec. Zostane nám odhmotnený kôň, zbavený zmyslami zachytiteľného zovňajšku - zostane nám jeho bytnosť (podstata) - barbarsky povedané tá jeho koňovitosť - to, čo trvá, čo sa nemení ani vtedy, keď sa mu všetky zovňajšie vlastnosti odnímu, alebo vymenia.

Takéto prenikanie za zmyslový povrch vecí - až k jeho bytnosti (podstate), a aby sme ušetrili prácu korektorom, povieme hneď: takéto **abstrahovanie** je vlastné len rozumu.

Povahu rozumového poznania vhodne vystihuje jeho latinský názov, intellectus, odvodený od intus legere, t.j. čítať vo vnútri vecí, v ich hĺbke, v ich podstate. Jeho druhé meno ratio (úvaha, dôvodenie) je výstižné zas pre jeho druhú činnosť, pre tú, ktorou na základe prvých logických princípov objavuje medzi vecami ich vzájomné vzťahy a vynáša o nich súdy.

Že je rozum bezpečným prameňom poznania, ak mu zmysly podávajú o zovňajšom svete neskreslené správy a ak sa pri vyvodzovaní novej pravdy z pravd už známych zachová správny logický postup - to netreba dokazovať. Veď ak to dokazujeme alebo dôkazom popierame, už tým samým potvrdzujeme spoľahlivosť rozumu, ktorý pri tom používame.

AUTORITA - SVEDECTVO - VIERA

Ten, kto podáva vlastné vedomosti iným, nazýva sa učiteľom, ak ide o otázky vedecké. Ak ide o fakty empirické, respektíve historické, volá sa svedkom.

Podávanie vedomostí v tomto druhom prípade sa bude volať svedectvo, súhlas so svedectvom - viera, a príčina, dôvod, pre ktorý si svedok súhlas zaslúhuje = autorita.

Otázka je: Kedy si človek zaslúhuje vieru, kedy je autoritou?

A odpoveď: Keď má pravdu, keď ju pozná a má zároveň aj úprimnú snahu povedať ju.

Ten, čo svedčí o otázkach náučných, nadzmyslových, je svedok dogmatický. Ten, čo rozpráva o faktoch historických, je svedok historický. Historický svedok môže byť zúčastnený alebo nezúčastnený.

Bez dogmatickej a historickej viery bol by náš ľudský život nemysliteľný. Prichádzame na svet bez akejkoľvek skúsenosti - tamquam tabula rasa. Aby sa nám rozum rozvinul a niečo si osvojil, musí naň pôsobiť iná, už vyvinutá inteligencia. To sa deje výchovou a výukou, ktorú konajú rodičia a učitelia na predpoklade viery žiakov.

Isté je, že presvedčenie o pravde, získanej vlastnými zmyslami a vlastným rozumovaním je pevnejšie ako to, ktoré sme nadobudli na základe autority. Túto skutočnosť človek potvrdzuje, kedykoľvek hovorí: „Ja sa o tom sám presvedčím...”

Hodné, ba potrebné je veriť, ale aj oprávnenie svojej viery vlastnými zmyslami a rozumom podporovať. Aký bol v tomto ohľade starý Demokritos až smiešne dôsledný, rozpráva nám Plutarchos. Jedol vraj uhorku a zdalo sa mu, že má medovitú chuť. Zavolať služobnú a kázal jej, aby ho zaviedla na miesto, kde uhorka rástla; chce vraj nájsť príčinu jej sladkosti. Ostaň teda doma - povedala žena so smiechom - vložila som ju sama do nádoby s medom...

To nič, len ma zaveď! Ja budem na mieste uvažovať o príčine, pre ktorú by mohol mať plod vlastnú vrozenú sladkosť.

Autorita, rozum a zmysly dávajú spolu istotu, ktorá je cieľom každého nášho bádania. Načím preto pri hľadaní pravdy podľa možnosti využiť vždy všetky tri pramene poznania.

D) O POSTUPE PRI UŽÍVANÍ PROSTRIEDKOV NA ZÍSKANIE PRAVDY

(O metóde - de methodo)

Metóda vo všeobecnosti je vhodné upravenie činov kvôli ľahšiemu dosiahnutiu cieľa.

Vedecká metóda je spôsob, ako najistejšie dôjsť k vedeckej pravde.

Sú dve základné vedecké metódy: syntetická a analytická.

METÓDA SYNTETICKÁ

Je postup od jednotlivín ku všeobecnine. Pozorovaním a skladaním jednotlivých prípadov prichádza sa ňou k vyriešeniu všeobecnej zásady.

Príklad

Všímam si tvar kvetov jednotlivých rastlín a prichádzam k záveru, že niektoré z nich majú motýľovitý kvet. Ďalšie pozorovanie ma poučá, že motýľokveté majú na koreňoch dusíkové vrecká a ich plody sú struky. Vypozorujem ešte aj iné spoločné vlastnosti. Zhrniem svoje pozorovania a vyslovím o motýľokvetých všeobecne platnú vetu. Postupoval som teda synteticky, od jednotlivín k všeobecnine.

METÓDA ANALYTICKÁ

Je opakom syntézy. Všeobecne platnú vetu aplikujem jednotlivým prípadom a presviedčam sa, či platí aj v jednotlivostiach a vzťahuje sa na všetky zahrnuté súčasti.

Ktorá metóda je správna?

Dostatočná sama o sebe nie je ani jedna. Najistejšie sa pravda dosahuje, ak sa obidve spoja. Vo filozofii postupujeme podľa tejto zloženej analyticko-syntetickej metódy. Skúmaním jednotlivých vecí prichádzame k všeobecnejšie platným záverom a platnosť všeobecných záverov si zasa overujeme skúmaním jednotlivých vecí.

Potrebnosť spojenia obidvoch metód vyjadril G.K. Chesterton vo svojej Ortodoxii týmto príkladom:

„Povedzme, že by nejaká matematická bytosť z Mesiaca vypočítavala ľudské telo. Hneď by na ňom, ako podstatnú vec, zbadala, že je dvojité. Človek to sú dvaja ľudia: človek napravo presne zodpovedajúci človeku naľavo. Keby spozorovala, že je ruka napravo a ruka naľavo, postúpila by ďalej a nachádzala by na oboch stranách ten istý počet prstov na nohách i na rukách, dvojce očí, dvojce uší, dvojce nozdier, ba i dvojce mozgových lalokov. Konečne by to prijala za zákon, a potom nájduť srdce na jednej strane, dôvodila by, že musí byť srdce i na tej druhej strane. A práve vtedy, keď by najviac cítila svoju správnosť, práve vtedy by sa pomýlila.“

Ak sme dospeli k zákonu syntézou, treba si jeho platnosť overiť i spätným postupom - analýzou; len takto sa získa istota, ku ktorej v živote bez ustania smerujeme.

II.

M E T A F Y Z I K A

Ens reale

Bytie vecné

Názov „**metafyzika**“ pochádza od Andronika z Ródu, ktorý zbieral Aristotelove spisy a ukladal do svojej knižnice. Prírodovedecké pojednania nazval „tá fyzika“ a keďže nevedel pomenovať spoločným menom spisy o bytí a jeho príčinách, ktoré mal uložené za prírodovedeckými, nazval ich opisne - podľa umiestnenia - 'meta tá fyzika' (metafyzika), t.j. tie povedľa prírodovedeckých.

Vznikol tak náhodou veľmi priliehavý názov tejto časti filozofie. Lebo keď skúma a vysvetľuje to, čo je za fyzikou, za zmyslovou stránkou vecí - to, k čomu má len rozum prístup.

Sám Aristoteles ju nazýva veda o bytí nakoľko je ono bytím.

Budeme sa teda v nej zapodievať povahou, príčinami a cieľom každého bytia.

Metafyzika je jadrom každej filozofickej špekulácie. Scholastickí filozofi pochopili jej dôležitosť, keď ju nazvali Philosophia prima et principalis - Prvá a základná filozofia.

Delí sa na *metafyziku všeobecnú*, pojednávajúcu o bytí vo všeobecnosti a na *metafyziku špeciálnu*, v ktorej sa hovorí o jednotlivých druhoch bytia a síce:

1. O bytí hmotnom (kozmológia),
2. O bytí hmotnoduchovnom (psychológia),
3. O bytí duchovnom (teodicea).

METAFYZIKA VŠEOBECNÁ

- ONTOLÓGIA -

Ak si predstavíme celú filozofiu ako orech, tak celá logika je trpká zelená šupka a ontológia tenká, ale tvrdá škrupina...
Ešte nám treba túto prehryznúť, aby sme sa dostali k chutnému jadru. Že sú aj v jadre ešte suché, nestraviteľné časti, to nechceme nikomu vyhovárať.

Ontológia, ktorú práve začíname, pojednáva 'de ente'.
Ens je umele vytvorené participium od slovesa 'esse' a znamená súcno, bytie, bytosť.

Budú v nej tieto state:

- A. O bytí (b y t o s t i)
- B. O jeho **dôvodoch**,
- C. O jeho **stavoch**,
- D. O jeho **kategóriách**,
- E. O jeho **vlastnostiach**,
- F. O jeho **príčinách**.

A) O BYTÍ - BYTOSTI

(De ente)

Bytie - bytosť (ens) je to, čo nám zostane z vecí, keď si z nej odmyslíme všetko a ponecháme len to, pre čo možno ešte o nej povedať, že je niečím.

Bytím - bytosťou - nazývame všetko, čo akýmkoľvek spôsobom je alebo môže byť.

Dub, čo stojí pod lesom, je bytie - bytosť. A bytie - bytosť je i ten, čo narastie raz zo žaluďa, ktorý práve spadol zo stromu. V prvom prípade ide o bytie aktuálne - uskutočnené, skutočné, v druhom prípade ide o bytie potenciálne, o bytie možné. - Dub je ens (bytie - bytosť), lebo existuje alebo raz môže existovať. Ale štvorhranný kruh neexistuje, ani nemôže existovať. Preto štvorhranný kruh nie je bytím: to je nebytie - non-ens.

Pojem bytia - bytosti - nie je synonymický.

Nemožno ho pripisovať každej existujúcej alebo aspoň existovania schopnej veci tak, ako napríklad sa pripisuje pojem človek Petrovi, Pavlovi, Anne a Jánovi. Keby sa pojem bytia (bytosti) mal pripisovať synonymicky (súznačne) stromu, človeku i prvej príčine, veci skutočnej i novej, museli by všetky tie veci patriť do jedného rodu, alebo druhu, ako Peter, Pavol, Anna a Ján sú v druhu ľudskom.

Ale :

Je **analogický** : Strom sa má ku svojmu bytiu ako človek ku svojmu a ako Prvá príčina ku svojmu.

Je **najabstraktnejší** : Ens pod zmysly nespadá. Možno ho postrehnúť jedine rozumom.

Je **najvšeobecnejší** : Všetky druhy a všetky rody sa v ňom nájdu.

Je **najjednoduchší** : Jeho obsah (komprehenzia) má len jednu jediná známku (bytie).

A ako pojem najjednoduchší je v logickom poriadku prvý. Je to prvá znalosť, čo máme o nejakej veci, totiž, že vec niečím je...

B) O DŮVODOCH BYTIA (BYTOSTI)

(Rationes entis)

Důvodom každého ens - důvodom každého bytia (bytosti) skutočného i možného je jeho esencia - **bytnosť**.

Důvodom každého bytia skutočného - nie však už bytia možného - je jeho existencia, jestvovanie.

Esencia - bytnosť

je to, čím sa vec stáva tou, ktorou je a čím sa líši od všetkých iných. Volá sa aj quidditas rei quid res est (čo vec je).

Pojem esencie dostávame zo súhrnu základných znakov, ktoré vec líšia od iných a robia ju tým, čím je.

Je dvojaká: **fyzická (realis) a metafyzická.**

Fyzická esencia je bytnosť vecí v ich objektivite, nezávislá na našom myslení. Fyzickou esenciou človeka je spojenie tela i duše, čiže to, čo skutočne človeka robí človekom, či voľakto na to myslí alebo nie.

Metafyzická esencia je ten rozdielový, podstatu vystihujúci znak každej veci, na ktorý myslíme, keď rozlišujeme jednu vec od druhej.

Človeka odlišuje od ostatného tvorstva jeho rozumná duša. Rozumovosť je teda odlišujúcim znakom - jeho metafyzickou esenciou.

Nakrátko: fyzická esencia je to, bez čoho vec neexistuje. Metafyzická je to, bez čoho je vec nemysliteľná. - Človek bez duše neexistuje; človek bez rozumovej prirodzenosti nie je mysliteľný.

Existencia - jestvovanie

je dôvodom bytia, ktoré prešlo zo stavu čírej možnosti do stavu uskutočnenia. Existencia je teda uskutočnená esencia - essentia actuata.

Pozn.: Všetky skutočné veci majú esenciu odlišenú od existencie. Všetky totiž boli najprv možné a až potom sa stali skutočnými. Iba Prvé bytie (bytosť) tvorí tu čestnú výnimku. U Boha nemožno odlíšiť esenciu od existencie. Tu oboje splýva v jedno.

C) O STAVOCH BYTIA - BYTOSTI

(De statibus entis)

Sú dva stavy bytia: **možnosť a uskutočnenie** (potentia et actus). Každé bytie je alebo v stave možnosti (in potentia) alebo v stave uskutočnenia (in actu).

Čo je **možnosť** a čo je **uskutočnenie**, to nám objasní príklad. Prv ako sa Michelangelo chopil dláta, bol už jeho povestný Mojžiš v kuse mramora. Povieme, že bol v ňom zatiaľ v stave možnosti - in potentia. Keď umelec odložil dláto a keď sochu - ako niektorí hovoria - udrel po kolene a povedal jej: Hovor! bola vyvedená zo stavu možnosti do stavu uskutočnenia. Odtedy je socha in actu.

Potentia - možnosť.

Bytie môže byť v stave možnosti dvojako: Ako schopné dačo prijímať (a to je **možnosť trpná**) a ako schopné niečo spôsobovať (a to je **zas možnosť činná**).

Vosk je v stave možnosti trpnej, môže prijať rozličné tvary. Ja som v stave možnosti činnej, môžem vosku tie tvary vtláčať.

Actus - uskutočnenie

je stav bytia, ktoré sa pomocou dajakého pôsobiaceho princípu dostalo von zo stavu čirej možnosti.

Poznámka

Vzťahy medzi potenciou a aktom sú vyjadrené nasledujúcimi zásadami:

- Každá bytosť je natoľko dokonalá, nakoľko je in actu a natoľko nedokonalá, nakoľko je in potentia.

- Každá bytosť je natoľko činná, nakoľko je in actu a natoľko je trpná, nakoľko sa ešte nedostala z potencie.

- Pokým je vec v možnosti, môže vždy niečo pribrať alebo stratiť, a to natoľko, nakoľko je v možnosti - in potentia. Keď sa dostane do uskutočnenia úplne, nemôže už nič ani získať ani stratiť.

- Bytia v možnosti sa nemôžu vyviesť z tohto stavu a priviesť do uskutočnenia samé. Potrebujú na to inú bytosť - takú, ktorá je už in actu, v uskutočnení.

D) O KATEGÓRIÁCH BYTIA

(De categoriis entis)

Všetky veci existujúce i možné sa nám rozpadávajú na dve veľké skupiny, kategórie: na **podstatu a prípadok** (substantia et accedens).

Podstata - substantia.

Nevlastným výmerom sa definuje ako ens in se bytie, ktoré existuje samé v sebe a nepotrebuje iné bytie, na ktorom by ako na svojom podklade mohlo existovať.

Ona práve je tým podkladom, na ktorom všetky ostatné veci spočívajú, ako to už aj jej meno naznačuje: Podstata = podstáť (substantia - substare).

Na pojem podstaty prichádzame z vonkajšej skúsenosti. Vo viditeľnom svete sa nám veci objavujú v najrozličnejších obmenách a pritom neprestávajú byť tým, čím sú.

Vosk, napríklad, mení farbu, tvar, tvrdosť i skupenstvo, a predsa zostáva pritom i naďalej voskom. To, čo tu napriek všetkým zmenám zostáva - tá voskovitosť - to je podstata. To, čo sa mení, bez narušenia podstaty, sú prípady, akcidenty.

Descartes charakterizoval podstatu výrazom ens a se. On v nej vidí bytie, ktoré si je príčinou seba samého. Zrejme pojem Prvého bytia a pojem podstaty mu potom splyva. Tento jeho omyl do dôsledkov rozvinul Holanďan Baruch Spinoza. Podľa jeho teórie, ktorá je známa pod menom **panteizmus**, je len jedna jediná podstata: ostatné veci sú iba jej akcidentálnymi modifikáciami.

John Locke zas myslí, že podstata je iba zhluk prípadkov. Keby mal pravdu, pri výmene akcidentov by sa museli bytia rozpadáť v nič. To sa však nedeje. Skutočnosť teda dostatočne vyvracia mienenie anglického empiristu.

Tomáš Akvínsky vynieďuje pojem podstaty takto: Substantia est ens ita per se existens, ut non indigeat ad existendum alio tanquam subiecto. - Podstata je bytie tak existujúce, že nepotrebuje pre svoju existenciu nič, čo by jej slúžilo ako podmet, na ktorom by sa prichytila.

Prípadok - accidens

je niečo, čo môže a musí byť na nejakom subjekte. Krátko sa charakterizuje ako ens in alio - bytie na inom - bytie, ktoré samo o sebe existovať nemôže.

Aristoteles poznáva prípadok podľa týchto troch znakov:

1. Prípadok je na inom predmete. Prípadkové bytie je skutočným bytím až vtedy, keď prisadne na podmet, na ktorom existuje.
2. Prípadok nie je časťou subjektu, na ktorom existuje, ako je napríklad noha alebo ruka časťou ľudského tela.
3. Nemôže jestvovať mimo svojho subjektu. Ak dačo existuje samo bez svojho podmetu, tak je to podstata a nie prípadok.

Scholastici vtipne nazývali prípadok ens entis - bytie bytia. A podľa Aristotelovho príkladu ho zaraďovali do deviatich skupín.

1. Quantitas - koľkosť - rozmernosť

Do tejto skupiny patria prípady, udávajúce rozmery, rozsah a počet: veľký, malý, dlhý, široký, dve, tri atď.

2. Qualitas - akosť

Sem patria prípady modifikujúce, upravujúce podstatu v jej bytí a v jej pôsobení: teplý, biely, čnostný, učený.

3. Relatio - vzťah

Prípady, ktoré udávajú vzťah jednej veci k iným: rovnaký, podobný, obdobný, menší, pán, sluha, predstavený...

4. Actio - činnosť

Prípady, označujúce vec v činnosti: robiť, rúbať, bičovať.

5. Passio - trpnosť

Prípady označujúce vec podrobenú nejakej činnosti: rúbaný, bičovaný...

6. Tempus - čas

Prípady, ktoré stavajú vec do časového úseku: dnes, zajtra, minulého roku.

7. Locus - miesto

Prípady, ktoré stavajú vec do miestneho úseku: tu, tam, doma, na poli.

8. Situs - poloha

Prípady, označujúce postavenie častí v daktorom celku: sedieť, stáť, ležať... Celok je tu telo. Čiastky tohto celku sú inak rozložené pri sedení, inak pri státí a ležaní.

9. Habitus - oblečenie

Prípady, označujúce veci, ktorými je obklopené teleso: oblečený, ozbrojený, pozlátený.

E) O VLASTNOSTIACH BYTIA

(Proprietates entis)

Nebude tu reč o vlastnostiach, ktoré veciam patria natoľko, nakoľko sú tieto zaradené do určitého rodu alebo druhu - ale o tých, ktoré veciam prislúchajú natoľko, nakoľko tieto sú, nakoľko jestvujú. Pôjde tu o vlastnosti spoločné všetkým bytiam a tie sú štyri:

j e d n o t a - u n u m
p r a v d a - v e r u m
d o b r o t a - b o n u m
k r á s a - p u l c h r u m.

Tieto štyri vlastnosti má každé bytie. A keby sa nám podarilo obráť ho o všetky ostatné, tieto mu ešte vždy zostanú.

N e m ô Ź e i c h n e m a ť .

Teda všetko, čo jestvuje, je ontologicky (bytosťne) jednotné, pravdivé, dobré a krásne.

Jednota - unum

Každé bytie je jedno (unum): nie matematickou jednotou, ktorá vylučuje akékoľvek množstvo a ktorá je vlastnosťou len niektorých bytí - ale jednotou ontologickou, ktorá je vlastnosťou všetkých bytí, jednotou vylučujúcou akékoľvek rozdelenie.

Človek je ontologicky jeden, pokiaľ je človekom, pokiaľ sú v ňom telo a duša spojené v jeden celok.

Oddelením týchto dvoch častí padá jeho bytosťná jednota a s ňou i sám človek.

Že každé bytie túto vlastnosť má, to dokazuje Tomáš nasledujúcim argumentom:

Každé bytie je buď jednoduché alebo zložené ratione entitatis suae, t.j. bytostne.

Čo je jednoduché, je i nerozdelené i v možnosti i v uskutočnení.

Čo je zložené, jestvuje, pokiaľ sú jeho podstatné časti oddelené. Začína jestvovať, až keď sa oddelené podstatné časti spoja. Odtiaľ záver:

Každé jestvujúce bytie je **u n u m** - je ontologicky jedno. A natoľko je jedno, natoľko jestvuje. Porušenie jednoty je aj porušenie bytia. (In Libr.5. Meth. Lect. 2)

Pravda - verum

Zviera predstavuje istý poriadok, určitý harmonický komplex zákonov. Rastlina tiež, ale iný, kameň a voda zasa iný atď...

V každej veci je teda nejaký poriadok. A keďže poriadok je produkt rozumu, môžeme povedať, že v každej veci je čosi rozumové, že je vo všetkom vložená nejaká idea. Vec teda nie je nič iné ako stelesnenie určitého poriadku, ktorý verne vyjadruje všetkým tým, čo je na nej - každou pravidelnosťou i každou odchýlkou od pravidelnosti.

Vec vlastne tým jestvuje, že vyjadruje nejaký poriadok. Ale aj opačne to možno povedať: Vyjadruje určitý poriadok tým, že jestvuje.

Všetky veci sú esenciálne zhodné s tou ideou, s tým poriadkom, ktorý práve vyjadrujú. A táto dokonalá zhoda vyjadrovaného s vyjadrujúcim, to je tá veritas in essendo, o ktorej sme sa zmienili v kritike.

Z povedaného vyplýva, že všetky veci sú pravdivé - zodpovedajúce svojej idei. Omne ens est ens ontologicè verum. - Každé bytie je bytostne ontologicky pravdivé.

Dobro - bonum

P r a v d a je zhoda vecí s rozumom.

D o b r o je zhoda vecí s vôľou.

Scholastici opakovali: Bonum est quod omnia appetunt. - Dobro je to, čo si všetky bytia žiadajú.

Nie je potrebné, aby vec, ktorú chceme nazvať dobrou, bola žiadúca všetkým bytostiam. Stačí, ak je žiadúca jednej.

Aj zahŕňajúce rastlinné telo alebo telo živočíšne v rozklade je dobré, lebo je žiadúce kvetine alebo červíkovi.

No, ontologickú dobrotu vecí možno vysvetliť nielen z toho, že každá vec je niečomu žiadúca, ale i z toho, že každá vec nejaké dobro žiada.

Toto druhé dôvodenie nájdeme u Tomáša približne v takomto znení: Každá bytosť požaduje to, čo zodpovedá jej vlastnej prirodzenosti: kameň súdržnosť, voda tekutosť atď. Nuž a kto sa hýbe za dobrom, je dobrý.

Každá bytosť chce také dobro, aké zodpovedá jej prirodzenosti. Teda tak, ako jestvuje, také i dobro chce. Z toho potom záver: Každá vec je ontologicky dobrá. (Vid' Commentarium ad Boetium.)

Poznámka

O vlastnom dobre, o dobre v pravom slova zmysle, možno však hovoriť len tam, kde jestvuje vôľa, ktorá je dvojaká: stvorená a nestvorená. Preto i dobro bude dvojaké: psychologické (zodpovedajúce vôli stvorenej, ľudskej) a ontologické (zodpovedajúce Vôli nestvorenej). Nestvorenej Vôli zodpovedá všetko, čo jestvuje a tak ako jestvuje. Keby sa tejto prvej Vôli, ktorej existenciu budeme dokazovať nižšie, bolo dačo protivilo, nebolo by to vôbec vzniklo.

Teda všetko, čo je, musí byť ontologickým dobrom vo vlastnom slova zmysle.

Že je všetko ontologickým dobrom v zmysle nevlastnom, to sme už povedali, keď sme dôvodili, že každá vec je niečomu žiadúca a každá vec si nejaké dobro žiada.

Poznámka

Ontologické zlo nejestvuje. Všetko čo je, je ontologicky dobré. Jestvuje len zlo fyzické a mravné a to sa definuje ako nedostatok povinného, bytiu patriaceho, dobra.

Vták bez krídiel je zlo fyzické. Človek bez krídiel nie je zlo, lebo krídla pre neho nie sú dobrom povinným. Ale človek bez úcty k starším je zlo, v tomto prípade zlo mravné - nedostatok povinného dobra mravného.

I fyzické i mravné zlo predpokladá ontologické dobro ako svoj podmet. Keby nebolo ontologického dobra, nebolo by ani fyzického ani mravného zla - teda ani bolesti, ani hriechu. Z toho nasleduje trochu divná konklúzia: Príčinou zla je dobro. (Viď I. II-ac, G. 25)

Na vysvetlenie však treba dodať, že dobro je príčinou zla len per accidens (prípadkovo), nie samo sebou (per se). Kameň ako ontologické dobro nemôže byť príčinou zla per se. Stáva sa však príčinou bolesti, príčinou zla fyzického per accidens, ak mi padne na hlavu. Alebo príčinou zla mravného, ale zasa len per accidens, vo vôli človeka, ktorý ho do mňa namieril a hodil.

Krása - pulchrum

Podľa Tomáša je krásne to, čo sa páči videné Quod visum placet. Rozumie sa, nie videné iba okom. To by potom ani báseň ani hudba, ktorá sa vníma uchem, nemohla byť krásna. Krása je nadmyslovou vlastnosťou vecí, preto nemôže byť poznaná zmyslami. Zmysly smerujú každý k

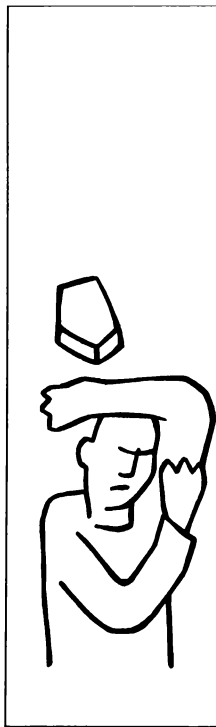
svojmu vlastnému predmetu: zrak k farbám, sluch k tónom, a preto schopnosť, ktorá vníma krásu ako spoločnú vlastnosť všetkých predmetov jednotlivých zmyslov - musí byť nadzmyslová - rozumová. Aj zvieratá vidí farby a počuje tóny tie isté, čo človek, v mnohých prípadoch i lepšie, ale pojem o kráse, ako nás učí skúsenosť, nemá. To preto, že mu chýba rozum, ktorým jedine možno krásu, ako transcendentálnu, nadzmyslovú vlastnosť vecí postrehnúť.

Podľa Augustína je krása odlesk pravdy - splendor veri. Ak porovnanie obidvo definícií, zbadáme, že prvá (Quod visum placet) má vzťah k vôli; druhá (splendor veri) k rozumu. Krása je teda predmetom vôle (Tomáš), ale i predmetom rozumu (Augustín).

Aristoteles vidí krásu v jednote. Podľa neho je krása jednota v mnohosti. Z toho by nám vychádzal záver: Krásne je to, čo je jednotné, pravdivé a zároveň dobré.

Fundamentálne je krása v každom bytí, nakoľko je každé bytie jednotné, pravdivé a dobré. Formálne sa krása dokonáva v bytosti, obdarenej rozumom a vôľou.

Objektívna pravda a objektívne dobro vytvárajú prostredníctvom rozumu a vôle jednotu v subjekte tým, že sa dajú človeku

poznať a okusovať. A toto ich spojenie, táto spoznaná a záľubu budiaca jednota je krása.

Inak úzke spojenie dobra a pravdy s krásou je hmatateľné vo všetkých oblastiach; tak v oblasti bytia skutočného (reálneho), ako i v oblasti bytia mravného a pomyselného.

Tento ich úzky súvis býva nezriedka príčinou veľkých omylov, ak sa nerešpektujú hranice a preskakuje sa nekontrolovane z oblasti do oblasti.

- Mám pred sebou krásnu ženu a jej krása ma zvádza myslieť, že je i mravne dobrá; konštatuje Tolstoj v Kreutzerovej sonáte. - Čítam báseň a jej krásna, pravidelná forma by ma chcela presvedčiť, že jej obsah je pravdivý. Krása vždy nejakým spôsobom presvedča rozum a získava vôľu. Ak si to uvedomujeme, začíname chápať, prečo má umenie taký veľký vplyv na život.

F) O PRÍČINÁCH BYTIA - BYTOSTI

(Causae entis)

Príčina, podľa všeobecne užíwanej definície: est id cuius influxu aliquid fit - je to, vplyvom čoho sa niečo deje.

Dobre ju načim rozlišovať od podmienky (conditio) a od príležitosti (occasio).

Príčina pôsobí, podmienka jej to umožňuje a príležitosť uľahčuje. Keď sa pýtame na príčinu, obyčajne užívame tieto štyri druhy otázok: Od koho vec pochádza? - Z čoho je spravená? Prečo je taká a nie iná? - Načo je vôbec?

Podľa toho sú štyri základné druhy príčin:

príčina

**účinná,
materiálna,
formálna a
cieľová.**

To, od čoho vec pochádza, je príčina účinná - causa efficiens. Z čoho je vec urobená, je príčina materiálna. Prečo je vec taká a nie iná, je príčina formálna. A načo bola vec určená, to vysvetľuje príčina cieľová (finalis). Medzi všetkými stojí na prvom mieste príčina cieľová, ale keď sa bežne hovorí o príčine, skoro vždy sa myslí na príčinu účinnú.

Príčina účinná (causa efficiens) môže byť prvotná (principalis) a nástrojová (instrumentalis).

Píšúci je prvotnou príčinou písma; jeho pero je príčinou nástrojovou.

Účinná príčina môže byť ďalej prvá (causa prima) a druhá (causa secunda). Causa prima je vo svojom pôsobení nezávislá na ničom a takáto zo svojej vlastnej povahy môže byť len jedna. Causa secunda je závislá vo svojom pôsobení na príčine prvej.

Ak príčina spôsobuje dačo činnosťou fyzickou: tlakom alebo ťahom, volá sa účinná **príčina fyzická**.

Ak pôsobí mravným vplyvom, presvedčaním, vyhrážkou, sľubom - tak je to účinná **príčina mravná**.

Poznámka

To, čo príčina svojím pôsobením zapríčiňuje, nazývame účinkom (effectus).

Vzájomné vzťahy príčiny a účinku sa zhrňujú do nasledujúcich zásad:

1. NIET ÚČINKU BEZ PRÍČINY - Nullus efectus sine causa (principium causalitatis).

2. ŽIADNA VEC NEMÔŽE BYŤ ÚČINNOU PRÍČINOU SVOJEJ VLASTNEJ EXISTENCIE. Keby to niekto tvrdil, musela by podľa neho tá istá vec byť zároveň príčinou i účinkom, musela by byť hotová i vznikať, zároveň byť i nebyť. Nakoľko je však účinok v každom ohľade neskorší ako jeho príčina, dostávalo by sa takéto tvrdenie do priameho sporu so zákonom protirečivosti (principium contradictionis).

3. DVE BYTIA SI NEMÔŽU BYŤ VZÁJOMNE ÚČINNOU PRÍČINOU, lebo by obidve museli byť zároveň príčinou i účinkom, teda byť i nebyť a to je zrejmé protirečenie.

4. ÚČINOK MUSÍ MAŤ VŽDY ÚMERNÚ PRÍČINU, čiže dostatočnú na vysvetlenie účinku. Účinok nemôže byť väčší ako jeho príčina.

5. ČO JE PRÍČINOU PRÍČINY NEJAKÉHO ÚČINKU, JE ZÁROVEŇ AJ PRÍČINOU TOHO ÚČINKU.

6. ROVNAKÉ PRÍČINY MAJÚ VŽDY ROVNAKÉ ÚČINKY.

METAFYZIKA ŠPECIÁLNA

KOZMOLÓGIA

PSYCHOLÓGIA

TEODICEA

KOZMOLÓGIA

Vesmír sa podobá skôr veľkej myšlienke než ohromnému mechanizmu.

James Jeans

Kozmológia má názov od gréckeho slova kozmos. Znamená harmóniu, poriadok. Toto slovo je významovým opakom slova chaos. Pretože človek odjakživa obdivoval poriadok a súlad vládnucci vo vesmíre, nazval i vesmír týmto menom.

Kozmológia je **náuka o vesmíre**. Presnejšie: **náuka o bytí hmotnom, o telesách**, nakoľko sú telesami. A to:

- A. O ich **vlastnostiach**,
- B. O ich **prirodzenosti**,
- C. O ich **pôvode a celi**.

A) O VLASTNOSTIACH TELIES

(De proprietatibus corporum)

Z vlastností telies si najviac pozornosti zaslúži kvantita, miesto, čas, činnosť a trpnosť.

Všimnime si ich jednotlivo.

K v a n t i t a

tvorí jednu z deviatich skupín, do ktorých Aristoteles zadelil prípady. Nedá sa definovať, ale opisom možno o nej povedať, že je to, čím sa niečo nazýva veľkým alebo malým. Id, quo aliquid dicitur magnum vel parvum. Je to vlastnosť telesa, pre ktorú nie je iba v jednom bode, ale je rozložené tak, že jednotlivé jeho častky sú v rozličných častiach priestoru. Kvantita je v telese fundamentom ostatných vlastností, ako sú: deliteľnosť, nepreniknuteľnosť, tvrdosť, nehybnosť, príťažlivosť. Chýbali by, keby nebolo teleso rozložené (extensum), keby nemalo kvantitu. Kvantita je dvojaká - súvislá (continua) a nesúvislá (discreta).

K v a n t i t a s ú v i s l á

je taká, ktorej časti sú navzájom pospájané jedným spoločným pojivom a uzavreté v spoločnom ohraničení tak, že aj keď sú rozlíšené, predsa nie sú rozdelené. Tvoria jedno.

Príklad

Človek má nohy, ruky, hlavu. Tie sú odlišené, ale nie oddelené; tvoria jeden celok.

Aristoteles o nej hovorí: Cuius extrema sunt unum - Ktorej okraje tvoria jedno.

Kvantita nesúvislá Časti tejto kvantity nie sú ani navzájom pospájané spoločným pojmom, ani nie sú tak uzavreté spoločným ohraničením, že by tvorili jeden celok.

Príklad

Stádo oviec, kdeť busí...

Čiastky tejto kvantity sú nielen rozlíšené, ale aj rozdelené. Je to vlastne viac súvislých kvantít spolu. Súvislej kvantite viac prilieha slovenský výraz rozmernosť; nesúvislej výraz koľkosť.

Rozmernosť má na rozdiel od koľkosti deliteľnosť do nekonečna. Každú rozmernosť možno deliť na polovicu, jej polovicu zas na polovicu atď.

Časť, ktorá vznikla rozdelením, musí mať kvantitu - v tomto prípade polovičnú ako tá, z ktorej vznikla. Nikdy nemožno dôjsť k časti, ktorá by bola nedeliteľná. Toto tvrdenie podopierame skutočnosťou a nasledujúcou úvahou: Najmenšie čiastky rozmernosti sú buď rozložitý (extensae) alebo nerozložitý. Ak sú rozložitý, je jasné, že sú i ďalej deliteľné. Ak sú nerozložitý, nikdy nemôžu utvoriť rozložitý teleso. Nemo dat quod non habet. - Nikto nedá, čo sám nemá. Skúsenosť ukazuje, že telesá sú rozložitý, že majú kvantitu. Telesá aj ich čiastky sú také. A keď sú rozložitý, sú i deliteľné.

Rozmernosť znamená vždy jedno. Koľkosť vždy počet. Počet konkrétny - dva kone, šesť stromov... alebo počet abstraktný - holé čísla: 2,6,...

Niektorí filozofi, ako Descartes a Palmieri stotožňujú kvantitu s podstatou. Proti ich tvrdeniu stavíme skúsenosť a zdravý rozum.

Keby bola kvantita podstatou telies, musela by byť rovnaká kvantita tam, kde je rovnaká podstata a rovnaká podstata, kde je rovnaká kvantita. Skutočnosť je však iná. Máme napríklad jeden priestorový meter železa, jeden priestorový meter dreva, vody, atď. Kvantita je u všetkých rovnaká, podstata je rozdielna. To znamená, že podstata a kvantita nie je jedno a to isté. Nuž a ak kvantita nie je podstatou, nemôže byť iným, než prípadkom. A z toho záver:

Quantitas est accidens realiter distinctum a substantia corporea; Kvantita je prípadok reálne rozlíšený od hmotnej podstaty. Zmenši kus zlata, zmenšil si kvantitu, prípadok. Podstata zostáva. Zlato zostáva zlatom, či je ho kus alebo len kúsok.

Kvantita spôsobuje, že je teleso deliteľné, že ho možno hmatat', vidieť a že môže byť na určitom mieste.

Miesto - locus

Podľa Aristotela je to prvé **nehybné** ohraničenie obsahu. Terminus continentis immobilis primus.

- Terminus - **ohraničenie** : Miesto je - ak si vezmeme na pomoc predstavivosť, niečo také ako krabica, v ktorej je teleso. To, čím sa krabica dotýka telesa, je terminus - ohraničenie.

- Continentis - **obsah** je to, čo krabica ohraničuje; je to, čoho sa dotýka terminus.

- Immobilis - **nehybné** : Miesto je samo v sebe nehybné. Hýbe sa len vtedy, keď sa hýbe teleso.

- Primus - **prvý** : Toto slovo vysvetľuje, že ohraničenie je tu bezprostredné, také, ktoré sa telesa dotýka priamo.

S pojmom miesta úzko súvisí **pojem priestoru** - spatium.

Priestor - spatium

Pod týmto slovom rozumieme akúsi rozložitosť do hĺbky, dĺžky a šírky, schopnú prijať telesá.

Je to komplex všetkých miest - myslená nádrž, schopná do seba prijať všetky telesá, skutočné i možné.

Epikur pokladá priestor vo svojom liste Herodotovi (Vid' O prírode I.) za reálne bytie. Aj Descartes, ktorý stotožňuje kvantitu s podstatou, myslí, že priestor je skutočným bytím, lebo má rozmery.

Starý Demokritos mieni opačne. Podľa neho existujú len atómy a Nič. - Nesúcno, neskutočný priestor, v ktorom sa atómy pohybujú. Toto Nesúcno, toto Nič je podľa neho nekonečné. (Vid' Simplicius: Physica 28, 15)

My proti týmto stavíme tézu: Priestor nie je reálne bytie. Je to len bytie myslené (ens rationis) attamen cum fundamento in re - ale so základom vo veci...

Priestor ako reálne bytie je kontradiktorný. Musel by byť nekonečný. Lenže rozložené konečné čiastky, ktoré sú v ňom, nám nikdy nemôžu utvoriť nekonečno. Je to teda len ens rationis (bytie pomyselné), ale základ má v skutočnosti. Vysvetlíme si to takto:

Každá vec, každé teleso má tri rozmery. Keď ich predĺžime do nekonečna, dostaneme pojem priestoru. Odvodili sme teda pojem priestoru od skutočných rozmerných vecí, v ktorých má toto pomyselné bytie svoj základ. Preto hovoríme: Cum fundamento in re.

Keď telesá menia miesto, hovoríme o nich, že sú v pohybe.

Pohyb - motus

Keď Aristoteles stanovil výmer pre pohyb, zaiste nebral ohľad na najslabšieho žiaka v triede: Actus entis in potentia in quantum est in potentia. - Uskutočnenie bytia v možnosti, nakoľko je toto v možnosti.

Vyzerá to ako hlavolam. Povieme, že tento výmer je všeobecný, že platí nielen pre miestny pohyb, ale pre akúkoľvek zmenu, aj pre prechod z podstaty do podstaty, z akcidentu do akcidentu. A objasníme si to príkladom.

Ale najprv toto: Každý pohyb má štyri ustanovujúce prvky: podmet, ktorý sa mení; tvar, forma, ktorú podmet nadobúda alebo stráca; bod, pri ktorom sa zmena začína (terminus a quo), a bod, ktorý sa pohybom dosahuje (terminus ad quem).

Teraz príklad:

Predstavme si teleso, ktoré sa pohybuje z bodu A do bodu B. - V bode A sa ešte nepohybuje; tu je pohyb ešte len in potentia - v možnosti. Aby sa pohybovalo smerom k bodu B, musí z tejto potencie výjsť. A to výjdenie z potencie je určité uskutočnenie, nejaký actus, ale actus nedokonalý, lebo teleso ešte nedosiahlo bod B. - Teda je to actus entis in potentia, t.j. v možnosti dosiahnuť bod B. A to, in quantum in potentia, znamená, nakoľko bod B ešte nedosiahol, ale je len v možnosti dosiahnuť ho.

Eleatská škola, ale najmä Parmenidov žiak Zenon dokazoval, že pohyb v skutočnosti neexistuje. Dokazoval to takýmito divnými argumentáciami:

Ak chce rýchlonohý Achilles dohoniť korytnačku, musí najprv prísť do polovice dráhy, ktorá je medzi nimi. Aby však prišiel do polovice, musí prísť do polovice tejto polovice, a tak do nekonečna. Achilles teda nikdy nedohoní korytnačku a pohyb nejestvuje. Druhý Zenonov dôkaz: Vystrelený šíp prechádza jednotlivými bodmi svojej dráhy. Ak je v danom okamihu na určitom mieste, tak sa nepohybuje. Ak na určitom mieste nie je, tiež sa nepohybuje. Teda vystrelený šíp sa vôbec nepohybuje. Taliani by na to povedali: Non é vero, ma ben trovato; Pravda to nie je, ale je to dobre vymyslené. Od pojmu pohybu nie je ďaleko k pojmu trpnosti a činnosti. Teleso, ktoré pohybuje, je v činnosti, je činné; to, ktoré je pohybované, je trpné.

Činnosť - actio je dvojaká: imanentná a prechádzajúca

(immanens et transiens).

Imanentná činnosť je tá, ktorá od podmetu vychádza a v ňom i končí. Také je napríklad chcenie a poznávanie. **Prechádzajúca činnosť** vychádza z podmetu a prechádza na predmet, na niečo, čo je mimo.

Príklad

Sochár kreše sochu.

Prechádzajúca činnosť (actio transiens) sa prenáša z podmetu na predmet kontaktom fyzickým alebo dynamickým. Fyzický kontakt je hocjaký hmotný prostriedok (môže to byť aj remeň), ktorým podmet (otec) prenáša činnosť na predmet (syna).

Dynamický kontakt je pôsobenie pomocou neviditeľnej sily, napríklad hypnotickej. Volá sa aj kontakt virtuálny.

Na otázku, či je možná činnosť in distans - na diaľku, bez akéhokoľvek kontaktu, sa jednoznačne odpovedá: **N i e**.

Čas - tempus

Č o j e č a s ? Ak ho berieme ako čistý jav - hovorí Gioberti - nie je ťažko pochopiť ho, ale ak sa mu prívlastní nominálna hodnota, je nevysvetliteľný, až absurdný.

Aj Augustín sa vo svojich Vyznaniach priznáva: Viem, čo je čas, zakiaľ sa ma na to nikto nepýta.

Ak to však mám niekomu vysvetliť, som vedľa.

Aj keď nie mnoho, ale niečo predsa len možno o tomto predmete povedať. Keď iné nie, aspoň to, čo povedal starý Aristoteles: Numerus motus secundum prius et posterius. Čas je počet pohybov, braný podľa toho, čo je na ňom prvé a čo je na ňom neskoršie, čiže meranie postupného pohybu.

Isté je len to, že čas má niečo spoločné s pohybom, že je to nejaký jeho prípadok a že sa dá merať.

Na meranie času je potrebný taký stály a rovnomerný pohyb, ktorý možno deliť na stále časti. Takýmto pohybom je aj pohyb našej Zeme okolo jej osi a okolo Slnka. Preto si tento berieme za podklad merania času. Na otázku, či by sme mohli pojem času mať, keby nebolo rovnomerného pohybu, je odpoveď: Pojem o čase by sme síce mali, ale nevedeli by sme ho merať.

Rozoznávame trojaký čas:

Psychologický čas

- subjektívny stav človeka, ktorým vníma isté zmeny. Uvedomuje si nejakú udalosť ako krátku alebo dlhú. Prijemné udalosti mu plynú rýchlejšie, nepríjemné pomalšie. Pre šťastných je celý život príliš krátky, - hovorí Lucian, - pre nešťastných aj jediná noc je ako večnosť.

Objektívny čas

- je ten, ktorý sa udáva hodinami, dňami a rokmi bez ohľadu na to, či nám subjektívne plynú rýchle alebo pomaly.

Absolútny čas

- je čas chápaný neobmedzene, bez začiatku a bez konca...

B) O PRIRODZENOSTI TELIES

(De natura corporum)

Odkiaľ sa ľudia zvedavo pýtali, prečo je tá alebo oná vec taká a nie inakšia. Čo spôsobuje vzájomnú odlišnosť telies, čo tvorí ich prirodzenosť, ich esenciu.

Vysvetľujúcich mienok bolo viac ako dost'. Z nich si osobitnú zmienku zaslúži atomizmus, dynamizmus a Aristotelov hylemorfizmus.

Atomizmus

Jeho pôvodcom je Demokritos z Abdery. Jadrom tejto náuky je tvrdenie, že nič neexistuje okrem atómov, pohybujúcich sa v priestore. Atóm je grécky termín a znamená nedeliteľný. Dosiaľ sme pod týmto slovom rozumeli najmenšiu hmotnú čiastočku, ktorú už nemožno ani fyzicky ani chemicky ďalej deliť. Podľa Demokrita sa ich počet rovná nekonečnu. Akosť je u všetkých rovnaká; líšia sa len veľkosťou, tvarom a váhou. Od večnosti pršia nekonečným priestorom jedným smerom. Ťažšie padajú rýchlejšie a narážajú pritom na ľahšie. Tým sa obidvoje dostávajú do pohybu rotačného i priamočiareho, horizontálneho i vertikálneho. Tento pohyb je príčinou viditeľného sveta. Rozličnosť vecí pochádza z rozličnosti, počtu, veľkosti, tvaru a spôsobu spojenia jednotlivých atómov.

Takto vysvetľoval prirodzenosť hmotných vecí Demokritos z Abdery. Obdobne učil aj Epikur (List Herodotovi 40-46) a rímsky básnik Lukretius Carus (De natura rerum libri sex).

Aj v novej dobe mala táto teória svojich stúpencov (Bacon, Cassendi), ale týchto dejiny filozofie, na rozdiel od starých, nazývajú atomistami umiernenými, lebo okrem miestneho, zvonku prijatého pohybu, priznávajú i vnútorné sily a osobitné vlastnosti každého atómu.

Poznámka

Treba rozlišovať atomizmus filozofický od fyzikálneho - od atómovej teórie. Podľa tejto sa fyziky nedeliteľné čiastočky delia na chemicky nedeliteľné atómy, ktoré najmodernejšia technika usilovne rozbieja na elektróny, neutróny, protóny a pozitrony..., aby potom vo forme atómových bômb mohla ľudom rozbiť okná, domy a lebky...

Proti atómovej teórii 'philosophia perennis' nič nenamieta. Ale proti filozofickému atomizmu stavia nasledujúcu tézu: Atomismus philosophicus - sive rigidus sive moderatus - reiciendus est. - Atomizmus filozofický, či už vyhranený alebo umiernený, je neprijateľný. Dôvod: ak všetky veci, čo existujú v prírode, vznikajú a dostávajú svoje špecifické vlastnosti účinkom náhodného stretania a vzájomného narážania atómov, nemožno vysvetliť vznik a osobitné vlastnosti takých vecí, ktoré vznikli umele, zásahom ľudskej ruky.

Najvyšším božstvom pre atomistu je náhoda. Je to však božstvo krajne nemožné, keď ide o vytvorenie takých vecí, ako je napríklad náš písací stroj, rádiový alebo televízny prijímač. Podľa Berniseovej slovnej definície je náhoda slovo, ktoré vynašla nevedomosť a podľa Voltairovej vecnej definície je to neznáma príčina známeho účinku.

Tak isto zostávajú pre atomistu nevysvetliteľnými v nerastnej, rastlinnej a živočíšnej ríši rody a druhy so stálymi vlastnosťami.

Dynamizmus

Tak sa volá teória niektorých filozofov, ktorí chcú vznik a prirodzené vlastnosti telies vysvetľovať pôsobením jednoduchých bezrozmerých síl (dynamos).

Otcom a predstaviteľom tejto teórie je Leibnitz, dvorný poradca a bibliotekár v Hanoveri (1646-1716). Spomínané jednoduché sily nazval Monádami a náuku o nich monádológiou. Monády sa majú od atómov líšiť tým, že nemajú veľkosť, ktorú atóm, akýkoľvek malý - vždy má.

Činnosť monád je imanentná. Nepôsobia navonok, ale tým, že samy seba pretvárajú, dávajú vznik a špecifické vlastnosti telesám.

Leibnitzovu náuku prevzal a rozvíjal jezuita Boskovič, ktorý žil v rokoch 1711-1787. Tento vyzbrojil monády dvojakou silou: priťažlivou a odpudivou. Jedna ich vzájomne približuje a druhá udržuje navzájom v určitej vzdialenosti. Súčinnosťou oboch síl vzniká rozsah telies, ktorý však podľa Boskoviča nie je skutočný, ale iba zdanlivý. Dynamizmus je práve tak nepriateľný ako atomizmus. Monády bez kvantity nemôžu utvoriť rozmerné teleso: $0 + 0 + 0 = 0$.

Hylemorfizmus

Od gréckeho slova *hylé* (hmota, matéria) a *morfé* (tvar, forma). Hylemorfizmus je filozofická náuka, ktorá vysvetľuje prirodzenosť hmotných vecí pomocou matérie a formy. Od Aristotela ju prevzal stredovek a je ešte aj dnes uspokojivou teóriou pre vysvetlenie podstaty hmotných vecí vo filozofii perennis.

Uspokojivejšie, ako ostatné spomínané teórie, vysvetľuje zmyslami pozorovanú skutočnosť a neprieči sa ani najnovším prírodovedeckým výskumom. Ba vrhá do každého vedeckého snaženia hojné prúdy pomocného svetla.

Aby sme ľahšie pochopili, čo je matéria (látka) a čo forma (tvar), pomôžeme si názorom.

Prenesiem fľašu bieleho vína z pivnice na stôl. Spôsobil som tým plytkú prípadkovú zmenu - zmenu miesta.

Víno sfarbím na červené. - Ďalšia plytká zmena - zmena farby. V hĺbke, vo svojej podstate zostáva vec zatiaľ nezmenená. Víno ako víno.

Potom nechám fľašu načas otvorenú a víno sa zmení na ocot. Tu sa udiala zmena v hĺbke podstaty. Víno a ocot sú dve rozdielne substancie. Líšia sa aj vnútorne, nielen vonkajšími prípadkami.

Pozoroval som však, že pri tejto zmene zostala nádoba stále plná. To, čo v nej bolo, nezašlo do úplnej ničoty, keď sem nastupovalo to nové (ocot miesto vína). To, čo pri každej zmene, i pri hlbokšej, podstatnej, zostáva, čo je akýmsi spoločným základom všetkých hmotných vecí, je matéria prima - prvá látka. To, čo sa mení a robí každú vec tým, čím je (ocot octom, víno vínom), je forma *substantialis*, podstatná forma.

Prvá látka a podstatná forma sú dve neúplné podstaty - nemôže jedna bez druhej existovať. Ich jestvovanie je podmienené ich spojením. A ich spojenie podmieňuje vo svojom bytí a vo svojich vlastnostiach všetky telesá.

Preto, že sú tieto pojmy vo filozofii veľmi dôležité, všimneme si ich bližšie a pousilujeme sa poznať ich aj z ich vzájomného vzťahu. Matéria prima je čistou potenciou, čistou možnosťou. Podstatná forma je zas uskutočnením tejto možnosti. Matéria prima je teda možnosť každej veci, kým substanciálna forma je jej uskutočnením. Prvá látka je látka bez podstatnej formy, a preto nie je taká ani inakšia; je beztvárna, a preto nepoznatelná.

V hmotných veciach prvá látka ani nevzniká ani nezaniká. Ak niečo zaniká (napríklad drevo spálením na popol), tak zaniká len forma (v tomto prípade podstatná forma dreva).

V každom vzniku a zániku, t.j. v každej podstatnej zmene je niečo, nejaký podmet, ktorý prechádza od termínu a quo do termínu ad quem. Keby tohto podmetu nebolo, nemohlo by z termínu do termínu nič prechádzať a zmena by bola nemožná. Tým prechádzajúcim podmetom je prvá látka, terminami sú podstatné formy, ktorých je toľko, koľko je vecí podstatne rozlíšených.

Prvá látka je prvkom determinovaným, forma substanciálna prvkom determinujúcim. Prvá látka je jedna vo všetkých telesách - nie numericky, ale špecificky. Je základom rozsažnosti telies: sama nie je kvantom, ale je dôvodom (ratio), prečo telesá majú svoju rozmernosť.

Povedali sme už, že esencia je to, čo vec robí vecou a odlišuje ju od ostatných. Tu sa dozvedáme, že vec vzniká a nadobúda svoju odlišnosť od iných hmotných vecí zmenou podstatnej formy a prichádzame k záveru, ktorý si philosophia perennis berie ako axiomu: Forma dáva veciam bytie - *Forma dat esse rei*. Sed forma dat etiam agere rei - Forma dáva veciam aj pôsobenie. Dáva teda aj esenciu aj vlastnosti aj činnosti z esencie vyplývajúce. Toto sa vyjadruje obyčajnou vetou: *Unumquodque ens agit secundum suam formam*. - Každé bytie koná podľa svojej formy. Stručnejšie sa to povie: *Operari sequitur esse*. - Aké bytie, taká činnosť. To by bola teda v krátkosti náuka hylemorfizmu.

Presvedčme sa, či sa jej možno pridržať ešte aj v našom storočí, keď atómová fyzika už tak mnoho povedala o prirodzenosti telies, opierajúc svoje tvrdenie nielen o rozumovú úvahu, ale aj o zmyslovú skúsenosť.

Atóm, ktorý je nositeľom vlastností každého prvku (železo, sodík, kyslík), sa skladá z pevného jadra a z pohyblivého elektrónového obalu. Jadro je veľmi tvrdé a ťažké. Podľa odhadov by kubický centimeter jadrovej hmoty vážil asi 120 miliónov ton. Je zložené z elektricky neutrálnych neutrónov a z kladne nabitých protónov. - V atómovom jadre toho istého chemického prvku je rovnaký počet protónov. Všetky častky jadrovej hmoty (protóny a neutróny) sú navzájom držané zvláštnymi priťažlivými silami, ktoré sú tak intenzívne, že prekonávajú aj pôsobenie odpudivých síl medzi rovnako nabitými protónmi.

Okolo jadra obiehajú záporne nabité a nepomerne drobné elektróny. Tieto sú pri všetkých chemických prvkoch rovnaké, ale v každom prvku v inom počte. Elektróny sa pohybujú úžasnou rýchlosťou okolo jadra v rozličných smeroch a utvárajú tým jaderný obal. Pozoruhodné je, že každý elektrón má svoju vlastnú kruhovú, takzvanú prípustnú dráhu. Elektróny so silnejším nábojom sú od jadra vzdialenejšie; so slabším bližšie.

Prvky sa líšia navzájom tým, že každý má v jadre iný počet kladných nábojov (protónov) a iný počet záporných nábojov v jadernom obale (elektróny).

Ďalším dôvodom odlišnosti chemických prvkov je usporiadanie k atómu patriacich elektrónov na prípustných dráhach a intenzita ich energie.

Atómom všetkých chemických prvkov je spoločná hmota v jadre a v elektrónovom obale. Elektróny, neutróny a protóny nájdeme vo všetkých prvkoch. A tieto sú hmotné.

Odlíšny je počet elektrónov a protónov, ktorý je u každého prvku iný. Odlíšny je i usporiadanie elektrónov na kruhových, prípustných dráhach. Len pozmenením toho, čo majú atómy dvoch prvkov odlišné, sa menia ich podstatné vlastnosti.

Záver : To, čo je všetkým prvkom spoločné, čo je v nich trpné, formovateľné, hmotné, to, z čoho sú vytvorené, je matéria, látka.

To, čo je odlišné, každému prvku vlastné, čo je vnútorným organizačným princípom, čo je príčinou toho, že sa prvok chová tak alebo onak, čo je zdrojom jeho podstatných vlastností a čo je pritom nehmotné, je forma, tvar.

Z toho, čo sme povedali, vidieť, ako sa Aristotelova náuka o látke a tvare pekne zhoduje s tým, čo súčasná fyzika objavuje experimentálnou cestou vo svete atómov.

Hylemorfizmus teda zostáva i po tisícročiach uspokojivým vysvetlením prirodzenosti hmotných telies.

Netreba pritom zabúdať, že i elektrón, protón a iné prvočastice majú svoju materiu a formu. Nejde tu ostatne o hľadanie základných častíc hmotných telies, ale o určenie metafyzických princípov, ktorými možno vysvetliť prirodzenosť, podstatnú rozdielnosť a podstatné zmeny hmotných vecí.

C) O PÔVODE A KONCI TELIES

(De origine et fine corporum)

Mal hmotný svet začiatok?
Ak áno, kedy a ako vznikol?
A bude mať i koniec?
Aký?
Alebo je vo svojom trvaní neobmedzený?

To sú otázky, ktoré zaťažovali mysle ľudí všetkých čias.
Dávali si ich filozofi na brehoch Gangesu, Nílu i v krásnej Helade.
Ani my ich dnes ešte nemôžeme obísť.
Naliehajú na ľudskú myseľ a vynucujú si odpovede. A tie sú naozaj pestré.
Kvôli prehľadnosti si ich zhrnieme do troch skupín: Prvá skupina názorov
na vznik hmotného sveta sa volá **dualizmus**, druhá **materializmus**
a tretia **kreacionizmus**.

Dualizmus

je miešanina mytológie a filozofickej špekulácie. Dualisti tvrdia, že svet je večný tak ako Boh. Popierajú tým vznik hmotného sveta v čase. Medzi nich patrí aj Platón aj Aristoteles.

Podľa Platóna Boh rozkázal vybudovať svet Demiurgovi. Ten poslúchol a vytvoril ho z hmoty existujúcej už od večnosti. Vplyv mytológie je tu zrejmý.

Aristoteles postupuje tu síce čisto filozoficky, ale nedostáva sa omnoho ďalej... Podľa neho hmota nemohla vzniknúť. Musela už byť, lebo je, ako on hovorí, podmienkou každého vzniku a zániku, je potencialitou všetkých hmotných bytí. Čokoľvek vzniká, vzniká z hmoty. Keby ona sama mala vzniknúť, predpokladala by inú hmotu - ako svoje východisko. Teda: Nevznikla; bola od večnosti.

Dualisti pokladajú hmotu za jeden z dvoch (duo, dve, dualizmus) večných princípov vzniku hmotného sveta.

Materializmus

Tvrdením o večnosti hmoty sa materializmus podobá dualizmu. Líši sa od neho tým, že nie je dualistický, ale monistický (monos - jeden). Pripúšťa len jediný večný princíp, pôsobiaci pri vzniku hmotného sveta - hmotu. Duchovný princíp vypúšťa a popiera. Podľa tejto teórie niet Boha ani akéhokoľvek ducha. Je len hmota a všetko, čo tu je, vzniklo rozpadom alebo zhlukovaním atómov.

Dualizmus ako svetonázor je odbavený. Materializmus žije v najrozličnejších podobách podnes, ba podáva sa kde-tu i z katediér.

Pozrime sa bližšie na tvrdenie o večnosti hmoty.

Že matéria prima mohla byť od večnosti, to i my pripúšťame. Rozumie sa, pod podmienkou, že sa pokladá za holú potencialitu. Ak materialisti hovoria o večnosti hmoty a nemyslia pritom na matériu primu ako na potencialitu, ale ako na hmotu nejako i keď neurčito sformovanú - (materia secunda), stávajú sa našimi oponentmi.

Ak je hmota od večnosti, museli v nej byť sily aktuálne pôsobiace. Ak boli spútané, potom muselo tu byť niečo, čo ich uviedlo do činnosti. Ak nespútané, pôsobili od večnosti. Ale potom vôbec nemožno vysvetliť vlastnosti telies, ako je napríklad inercia (zotrvačnosť), rozdielnosť protichodných pohybov, no najmä nie nepretržitosť vývoja, na ktorom si materialisti práve toľko zakladajú.

A čo nám o tom povie empirická veda? - Viďme.

Tým, že Laosiér vyslovil svoj zákon o zachovaní hmoty: Nič sa nestráca, nič sa netvorí; všetko sa premieňa... priviedol niektorých na myšlienku dokázať jeho platnosť nielen v oblasti hmoty, ale aj v oblasti energie.

A skutočne, pokusy heilbronského lekára Roberta Meyera (1842) a Angličana Jaulea (1843) boli v tomto smere značným úspechom. Ukázalo sa, že každá mechanická práca mení sa na teplo a teplo zas na mechanickú prácu. (Trením dvoch telies vzniká teplo a s teplom zas vzniká rozpínanie telies.)

Ich pokusy ďalej potvrdili, že mechanická práca spôsobí práve také množstvo tepla, aké by bolo potrebné na jej vykonanie. A kedykoľvek sa mechanická práca mení na teplo a teplo na mechanickú prácu, kvantum tepla a kvantum práce zostáva vždy stálou veličinou.

Keď berlínsky fyzik E. Helmholtz zhrnul tieto výsledky a vyjadril ich takzvanou prvou termodynamickou vetou, zdalo sa, že večnosť vesmíru, večnosť matérie je tým potvrdená. Nič nového nevzniká a nič sa nestráca. Vesmír je neustály, večný kolobeh hmoty a energie.

Ale za prvou termodynamickou vetou prišla druhá. Vyslovil ju R. Clausius. Podľa tejto môže tepelná energia prechádzať v pohybovú len zatiaľ, kým sú rozdiely v teplote telies, kým je tu tepelný spád, a potom aj ním spôsobovaný pohyb.

Pri podobných procesoch sa však isté kvantum tepla rozptýli do okolia. Tým rozptýlením sa zmenší tepelný spád a potom aj ním spôsobovaný pohyb.

Ak druhú dynamickú vetu aplikujeme na vesmír, musí raz nutne dôjsť k tomu, že sa všetka pohybová energia zmení v ňom na tepelnú a tá sa rozptýli a vyrovná na bod absolútnej teploty: -273°C . Vyrovnaním teploty bude znemožnený akýkoľvek pohyb a nastane tepelná smrť vesmíru - entropia. (R. Clausius: Abhandlung über die mechanische Warmtheorie.) Je tu však jeden háčik. - A nie malý.

Clausiova poučka platí len pre uzavretú sústavu, t.j. ktorá nemá energetickú výmenu s okolím.

Je takouto sústavou i vesmír? - Ťažko povedať - Áno, ale ešte ťažšie - Nie.

Ak je vesmír uzavretá sústava, ak je konečný, zákon o entropii platí aj o ňom.

Einstein súdi, že vzhľadom k závislosti priestoru na rozložení látky, je vesmír zakrivený do seba, že je teda uzavretý, priestorovo konečný, aj keď pritom nemá nikde hranice. Podobné niečo vyjadril už Pascal slovami: Vesmír je guľa, ktorej stred je všade a obvod nikde." (B. Harti: Fotografie pre Aristotela, 106.)

Dnes sa fyzika i filozofia všeobecne kloní na podklade euklidovskej geometrie k názoru, že vesmír je do seba zakrivený a teda konečný.

Ak je tak, náš dôkaz proti večnosti hmoty bude vyzerať takto: Keby bol svet večný, to by znamenalo, že entropia energie je už v platnosti dobu nekonečne dlhú, musela by už byť celkom rozptýlená. Pretože sa to dosiaľ nestalo, je zrejmé, že si musíme v minulosti myslieť určitý bod, určitý okamih, v ktorom entropia vošla do platnosti, t.j. okamih, v ktorom hmotný svet vznikol. - Teda nie je večný.

Vážnejšou námietkou proti večnosti vesmíru je teória o jeho rozpínaní.

V prvej štvrtine nášho storočia ohlásila hviezdárň Flagstaff a Mount Wilson zaujímavé pozorovanie. Vesmírne hmloviny - galaxie - obsahujúce aj sto miliárd hviezd, vysielaajú k nám vesmírne lúče, podobné slnečným. Keď ich pustíme cez hranol, rozložia sa nám ako slnečné teplo a tvoria dúhovú stupnicu od fialovej po červenú. Farebná stupnica je prerušovaná rozlične širokými a rozlične hustými tmavými čiarami. Lenže na rozdiel od slnečného spektra má spektrum hmlovín tmavé čiary viac posunuté k červenému svetlu. Tomu sa povie červený posun.

Vysvetlenie tohoto rozdielu nájdeme hocikde na ulici. Ak popri nás prebehne úrazové auto, zbadáme, že tón jeho búkačky vzdľavovaním sa rapídne klesne. Auto rozvojilo prúd zvukových vln, čím sa zmenšil ich počet.

Tak je to aj so svetelnými vlnami. Táto skutočnosť je vyjadrená Dopplerovým princípom.

Americký hvezdár Edwin Powel Hubble urobil z toho všetkého r. 1929 takýto záver: Keďže sa pri pozorovaní červený posun galaktického svetla stále zväčšuje, znamená to, že sa hmloviny od nás vzdľavujú a to smerom presne opačným než je smer paprskov, ktoré k nám vysielajú. Vzdľavujú sa rýchlosťou, ktorá je priamoúmerná ich vzdialenosti (to je takzvaný zákon Hubbleho: $v = H \cdot r$, kde v je rýchlosť, r vzdialenosť a H tzv. Hubbleho konštanta).

Poznámka

„Táto priama úmernosť je veľmi dôležitá z hľadiska extrapolácie tohoto javu rozpínania poznateľnej časti vesmíru na vesmír ako celok“ (J.Stohl).

Hviezdne svety sa teda navzájom vzdľavujú. Vesmír sa rozťahuje, zväčšuje svoj objem a zriedkuje svoj obsah.

Ak sa vraciame späť do minulosti, dospievame k rozmerom postupne menším a menším, až sme nútení zastaviť sa v istom okamihu, v ktorom sa polomer vesmíru rovná nule. Podľa astronomického odhadu je to asi desať miliárd rokov. A to je ten časový bod, ten predpokladaný okamih, v ktorom vesmír vznikol...

Vesmír mal teda časový počiatok a nie je večný. Ak sa má z toho hľadiska udržať koncepcia večného a nekonečného vesmíru, treba dosť násilne predpokladať, že rozpínanie nemalo dnešný charakter v minulosti a že ho nebude mať v budúcnosti. Lebo tento predpoklad, ktorý vlastne znamená odmietnutie priamej úmernosti medzi vzdialenosťami a rýchlosťami galaxií, zatiaľ nepotvrdili ešte žiadne pozorovania“ (J. Stohl).

A súčasná astronómia kladie ešte jeden veľký otáznik za tvrdeniami o večnosti vesmíru.

Hviezdne asociácie, ktoré objavil r. 1949 ruský astronóm Ambarcumjan, dokazujú, že hviezdy vznikajú i v súčasnej dobe. A to z medzhviezdnej plyno-prachovej hmoty, známej z pozorovaní, o ktorej sa odôvodnene predpokladá, že bola pôvodne čistým vodíkom.

Nové hviezdy sa potom vyvíjajú a starnú. Deje sa to termonukleárnymi reakciami (podobnými tým, čo prebiehajú vo vodíkových bombách pri výbuchu). Pri týchto reakciách sa premieňa najľahší prvok vodík na ťažšie hélium a postupne na ešte ťažšie prvky. Hviezda sa tak vyčerpaním zásob ľahkých prvkov mení na superhustú hviezdnu - bieleho trpaslíka, a to je podľa dnešných poznatkov zakončenie jej vývoja.

Pri premene ľahších prvkov na ťažšie uvoľňuje hviezda množstvo energie, ktorou žiari.

Pri žiarení stráca aj časť svojej látky, ktorou rozmnožuje medzihviezdnu hmotu - najviac jej ťažké prvky.

Hviezdy, ktoré znovu vzniknú z tejto medzihviezdnej hmoty, budú obsahovať pomerne viac ťažkých prvkov. Pozorovania potvrdzujú, že najstaršie hviezdy (10 miliárd rokov) obsahujú iba 0,3 percent prvkov ťažších ako hélium. Najmladšie (miliónočné) až 4 percentá.

Z toho kolobehu hmoty medzi hviezdami a hviezdou hmotou sa stále určitá jej časť vylučuje a skoncentruje do bielych trpaslíkov a na tvorenie nových hviezd jej takto zostáva stále menej.

Celkove pozorujeme vo vesmíre, a to v rámci každej galaxie dva procesy... s jednosmerným charakterom: premenu hviezdnej hmoty (cez hviezdy) na bielych trpaslíkov a premenu vodíka na ťažké prvky" (M. Schwarz Schild: Structure and evolution of the stars 1958, ruské vydanie 1961, str. 404).

Tieto dva jednosmerné procesy začali prebiehať asi pred 10 miliardami rokov.

„Prenou všetkej hmoty, sústredenej do bielych trpaslíkov, vývoj hviezd a teda i vesmíru (tak ako ho poznáme), nutne skončí.“ (J. Stohl)

Kto chce s materialistami tvrdiť o vesmíre, že je večný, musí povedať, že po čase začne vývoj odznova a musí uviesť, aby sa to dalo prijať, prípad spätnej premeny ťažkých prvkov na vodík. Kde ho vezme, nevieme. Taký prípad totiž zatiaľ vôbec nepoznáme.

Záver: Entrópia a dozrievanie vesmíru v ťažkých prvkoch sú deje, ktoré predpokladajú svoj koniec.

Útek hmlovín je dej, ktorý predpokladá svoj začiatok. Všetky tri sa odohrávajú súčasne v tom istom vesmíre. Hovorí teda o jeho začiatku a o jeho konci a uvádzajú tak do pochybnosti materialistické tvrdenie o večnosti hmoty.

Kreacionizmus

Kreacionizmus, iným menom teória o stvorení, stavia proti materializmu a dualizmu nasledujúce vývody o vzniku hmotného sveta:

Veci vznikajú (viď hylemorfizmus) spojením prvej látky s podstatnou formou, s podstatným tvarom.

Spojenie látky s podstatným tvarom v telese nepochádza ani z látky ani z tvaru. Keby malo toto spojenie svoj posledný dôvod v látke a forme, nemohlo by sa už nikdy rozdeliť a bytosť takto zložená nemohla by sa už nikdy meniť... Skúsenosť však ukazuje, že jednotlivé veci i vznikajú i zanikajú. - Vznikajú, keď látka v nich nadobúda novú formu a zanikajú, keď látka z tejto formy vystúpi...

Vystupovanie látky z daktorej formy a vchádzanie do formy novej, deje sa pohybom. Pohyb však pochádza z pohybujúcej príčiny, a preto jednotlivé hmotné individua predpokladajú - okrem svojich vnútorných ustanovujúcich princípov - totiž matérie a formy ešte aj dva vonkajšie princípy: hybnú príčinu, ktorá do hmoty rozličné formy uvádza (a tým ju utvára) a účel, bez ktorého ani pohyb ani utváranie hmoty pohybom spôsobenej sa nedá myslieť.

Pri vzniku sa účel stotožňuje s novou formou, veď vyvodenie (eductio) novej formy z matérie je cieľom, ku ktorému každý vznik (generatio) smeruje.

Veci teda nemajú vznik samé od seba, ale od nejakej vonkajšej príčiny, ktorá im dala formu a s formou i cieľ. (Josef Pospíšil: Filosofie I.)

Vhodným podopretím kreacionizmu - prijatého názoru filozofie perennis - je finalita, účelnosť všetkých vecí. Účelnosť v prírode ťažko poprieť. Všade ju možno naľtať, v každom pohybe, v každej zmene formy. Túto skutočnosť vyjadruje známa filozofická axioma: Quidquid agit, propter finem agit - Čokoľvek koná, pre nejaký cieľ koná.

Všimnime si veci jednotlivo.

Mítve telesá sú ovládané dvoma veľkými princípmi: Maupertuisovým princípom najmenšej činnosti, podľa ktorého príroda vynakladá vždy minimum energie - a princípom Fermatovým, podľa ktorého príroda pôsobí vždy cestami najkratšími.

Obidva tieto zákony sú výrazom účelnosti a ako také jasnými dôkazmi vyššieho, prírodu ovládajúceho Rozumu.

Obežnica má svoju dráhu, svoju rotáciu, presne prepočítanú rýchlosť a svoju funkciu vzhľadom na celok. Rastlina celú svoju činnosť riadi tak, aby zachovala seba a svoj rod. Ak trpí nedostatkom výživy, zhadzuje - ako topiaca sa loď - postupne všetko, čo je menej dôležité: plody, listy, vetvy. Lipa a agát uchovávajú pod kôrou púčiky - spiace očka. Keď mráz alebo sekera zničí všetky povrchové, vyrarazia von tieto a strom je zachránený. Rastliny žijúce pri vode majú kvôli ľahšiemu odparovaniu prebytočnej vody listy na dlhých stopkách, aby uľahčili vetru pohyb a tak i odstránenie pár (topoľ, vŕba, osika).

A všimnime si veci aj v ich súhrnnosti.

Ako rozumne je všetko sklbené!

Anorganická príroda slúži rastlinám, rastliny zvieratám a obidvoje človeku. Ak sa nám niekde zdá dačo nepotrebné, bezúčelné, to len preto, že cieľ všetkého ešte nepoznáme. Čím ďalej sa dostávajú prírodné vedy, tým viac účelnosti objavujú v hmotnom svete.

Účelnosť v prírode dnes nemá vážnych odporcov. Aj materialisti ju pripúšťajú. Vysvetľujú si ju však podľa Darwina bojom o existenciu (lucta pro existentia), uplatnením sa silnejšieho.

Podľa nich sa ryby v boji o existenciu vymršťujú za hmyzom nad vodou, používajú pritom bojne postranné a koncové plutvy a po čase máme z nich holuby a lastovičky. Cieľom všetkého je tu teda vývoj.

Vyzerať to dosť naivne, ale pripusťme, že v tom predsa len čosi je, a poďme ďalej: Ryby sa prispôbujú vode, aby zachovali seba a svoj rod a prispôbujú sa i nadvode, aby postúpili v súťaži o dokonalosť do vyššej triedy: medzi vtákov.

Že sa živé ryby prispôbujú prostrediu, v ktorom žijú, resp. v ktorom chcú žiť, to by sme ešte ako-tak chápali. Ale, že sa mŕtva voda prispôbuje, aby zachovala život nielen rybám, ale všetkým živočíchom vôbec - to už podľa Darwinovej teórie naozaj nevieme pochopiť. Ide tu totiž o vodný zákon - lepšie povedané o výnimku zo zákona o takzvanú vodnú anomáliu.

Všetky hmoty teplotou zväčšujú svoj objem a stávajú sa tak redšie a ľahšie. Voda je výnimka. Zvyšovaním teploty od 4 °C redne a stáva sa ľahšou. Ale i znižovaním pod 4 °C redne a je ľahšia. Teda nie pri najmenšej, ale pri 4-stupňovej teplote je hustota vody najväčšia. Keby nebolo tejto výnimky, rybníky, rieky a moria by zamrzali až do dna a chlad šíriaci sa od polárnych kruhov by stačil podľa vedeckých výpočtov - postupne zdusiť všetok život na Zemi.

Tieto a iné zistené a zistiteľné účelnosti v prírode nás nútia pripustiť nejaký princíp, ktorým by bolo možno vysvetliť účelnosti všetkých oblastí viditeľného sveta.

Pretože účel predpokladá rozum, a zákon vôľu, možno zistenú účelnosť a zákonitosť prírody len tak rozumne vysvetliť, ak pripustíme nejaký Rozum a nejakú Vôľu - jasnejšie povedané: nejakú rozumnú a slobodnú bytosť, ktorá to všetko premyslela a nariadila.

Čakáme tu ešte na nejaké vedeckejšie, jasnejšie a naprosto presvedčajúce zdôvodnenie kreacionizmu?

Odpoveď nám dá Claude Bernard: "Veda vie, že nevie všetko" a bude až do konca tohto pojednania pokračovať Ján Godzimierz:

"Nikto z nás si nemôže dovoliť luxus počkať, až veda nájde odpoveď na všetky páľivé pochybnosti a to z toho jednoduchého dôvodu, že to môže trvať tisíce rokov, ba že to môže i nebyť nikdy.

Takéto vyčkávanie sa zatiaľ nezdá byť rozumné pre mysliacu bytosť, ktorej život trvá na tejto zemi iba pár rokov, a pre ktorú celý zmysel života závisí od toho, čo príjme za základ pravdy o ľudskom živote a o existencii sveta.

V tejto sústave sa stáva voľba rizika z viery čímsi nevyhnutelne správnym. A v skutočnosti, vedome, či nevedome preberáme to riziko v každej snahe po poznaní sveta.

Obyčajne si ani neuvedomujeme, že istý druh viery je bezpodmienečným prvkom pri prírodovedeckých bádaniach. Weiner, tvorca kybernetiky, jednoducho hovorí, že 'veda je nemožná bez viery'. Nemám tu na mysli, že viera, od ktorej závisí veda, má náboženský charakter, alebo, že vyžaduje prijatie nejakej dogmy v obvyklom náboženskom význame tohto slova - ale je nemožná veda bez viery, že príroda podlieha zákonu... To, čo som povedal o potrebe viery, vzťahuje sa rovnako aj na svet príčin aj na svet, kde platia len pravdepodobnosti... V tejto súvislosti musím povedať, že Einsteinov aforizmus o priamočiarosti Boha je sám o sebe vyznaním viery.

Zmysel tohto výroku je jasný. Základná hypotéza, ktorú si vedome, či

nevedome stavia každý skúmateľ prírody, je presvedčenie, že príroda je zorganizovaná rozumným spôsobom... Ak by to totiž bolo inak, nemalo by zmyslu poznávať a chápať ju a pokúšať sa vytvoriť model poznanej skutočnosti.

Celá naša veda je opretá o vieru v rozumnú organizáciu sveta. A práve taká viera je v istom zmysle náboženským úkonom, veď mlčky predpokladá existenciu myšlienky, organizujúcej svet. Viera vyslovene náboženská je už iba nasledujúcim krokom dopredu, ďalším ohnivkom, podobným tomu, ktoré pripája archeológ, keď schýlený nad vykopanými zlomkami náradí sa tešiť, že našiel stopy po mysliacej bytosti." (Ján Godzimierz: Nový realizmus fyzikov)

Záver z toho všetkého môže byť takýto:

Večnosť matérie sa nedá dokázať a vznik sveta pôsobením rozumnej bytosti sa nedá poprieť... Kreacionizmus má teda i z vedeckého hľadiska prvenstvo medzi názormi na vznik hmotného sveta.

PSYCHOLÓGIA

**Nemôže povstať život z neživota, tak ako
ani rozum z nerozumu.**

J. F. Babor

Psychológia je **náuka o bytostiach hmotnoduchovných**, t.j. o bytostiach živých, ktoré okrem tela majú i dušu (psyché).

Budeme sa v nej dozvedať o **živote**, o jeho princípe - o duši. A to:

- A. O živote vo **všobecnosti**,
- B. O živote **vegetatívnom** - o rastlinách,
- C. O živote **senzitívnom** - o zvieratách,
- D. O živote **intelektívnom** - o človeku.

Psychológia je dvojaká: **špekulatívna** (psychologia rationalis) a skúsenostná, **empirická** (psychologia experimentalis).

Špekulatívna psychológia sa opiera predovšetkým o rozumové dôvodenia, experimentálna o skúsenosť.

Experimentálna psychológia je novšieho dáta, ale v krátkom čase dosiahla takých rozmerov, že sa stala samostatnou vedou. Všíma si psychický život, nakoľko ho možno poznať skúsenosťou. Postupuje metódou subjektívnou, pozorujúc vlastné vnútorné stavy - radosť, smútok, a metódou objektívnou, pozorujúc psychické stavy v ich zovňajších prejavoch na iných.

Dobre vieme, aké nezmyselné je stavať skúsenosťou nepodložené teórie a aké nezmyselné je tiež zhromažďovať fakty bez toho, aby sme ich dali do nejakej súvislosti. Preto spájame a preplietame psychológiu špekulatívnu so skúsenosťou - experimentálnou.

Mravec je usilovný. Vezme, čo nájde a uloží bez ladu a skladu do veľkého kopca. - To je praktik.

Pavúk má veľké brucho. Čo tvorí, tvorí všetko zo seba. Nasuje dômyselnú sieť a chytá do nej muchy... Ak mu ju strhneme, zachvíľu nám spraví druhú. - To je teoretik.

Včela má krídla; mnoho pochodí, polieta, všetko okúsi, najlepšie vyberie, prežuje, spracuje, a jej dielo je med. My sme pri štúdiu psychológie včely. Skúsenosť a špekulácia spolu.

O dôležitosti tohto traktátu netreba nikoho dlho presviedčať. Psychológia ako veda je každému veľmi blízka - veď ide v nej o človeka.

Spoznávať hlbšie seba samého a cez seba iných je nielen veľmi zaujímavé, ale aj veľmi užitočné. To chceli povedať aj starí Gréci, keď dali na delfskú veštiareň napísať: Gnoti te auton - Poznaj sám seba!

A) O ŽIVOTE VO VŠEOBECNOSTI

(De vita in genere)

**Každý organizmus je melódia, ktorá sa
spieva sama...**

Oexkül

Čo je život?

Po čom poznáme živé bytosti?

Čím sa líšia od neživých? Viditeľne a hmatateľne sa od nich líšia: pohybom, dýchaním, trávením, vzrastom a množením.

Materialisti, ktorí sa snažia dokázať, že medzi hmotou neživou a oživenou je len stupňový a nie podstatný rozdiel, hovoria takto:

1. Vo vesmíre sa všetko pohybuje od najnepatrnejších ultramikroskopických častíc obvyčajnej hmoty až po hviezdy na oblohe. - Pohyb teda nie je vlastný len živým bytostiam.
2. Pri každom spaľovaní sa vstrebáva kyslík a vylučuje kyslíčnik uhličitý. Aj obvyčajné kachle teda dýchajú a predsa nepovieme, že sú živé. Ako vidno, ani dýchanie nie je výnimočnou vlastnosťou živých bytostí.
3. Ak dáme do pohára s kyslou 38 °C teplou vodou kúsok mäsa, budeme čoskoro svedkami tráviaceho procesu. Podľa toho by i pohár so svojim obsahom musel byť živočíchom, lebo trávi.
4. Každý vie, že kryštály sa tvoria, živia sa a rastú zo svojho materského roztoku. Ba hoja si ním i svoje rany ako živé bytosti.

Stručne: Tie tajomné vlastnosti, pripisované živým bytostiam ako je pohyb, dýchanie, trávenie, vzrast a množenie - nie sú ničím zvláštnym, čo by presahovalo hmotu.

J.Lefèvre vyvracia tieto ich námietky takto:

1. Áno, pohyb je jav všeobecný. Ale poznáme dva podstatne rozlíšené pohyby: jeden trpný, ktorým je pohybované každé mŕtve teleso,... a druhý činný, ktorým živé bytosti hýbu samy seba pre určitý cieľ.

2. V dýchaní kachieľ a morského prasat'a môže byť obdoba, ale nie totožnosť. Horenie nie je potrebné kachliam k zachovaniu života; kým dýchanie živých bytostí je vlastný úkon, podmieňujúci ich život. Živá bytosť dýcha sama a dýcha pre seba.

3. Aj s trávením je to tak. Trávenie, ktoré chemik spôsobí v sklenici, nie je pre sklenicu potrebné, kým...

4. Výživa spočíva v asimilácii a disimilácii. Asimiláciou si živá bytosť prívlastňuje cudziu látku a uskutočňuje v pravom zmysle slova akési prepodstatnenie. Disimiláciou spaľuje zas svoju látku tak, že sa jej táto stáva cudzou. To kryštály nerobia... (Manuel critique de biologie, Masson et Cie).

Filozofia perennis to všetko povie nakrátko jednou vetou: *Vivens est id, cui competit movere seipsum*. - Živé je to, čomu prináleží hýbať samé seba, čiže imanentne pôsobiť. (Platón, Tomáš)

Imanentný pohyb podľa vyššie uvedených jeho charakteristík je ten, ktorý začína i končí v tom istom subjekte. A je vlastný len živým bytostiam. V imanentnom pohybe je teda ten podstatný rozdiel medzi živým a neživým.

B) O ŽIVOTE VEGETATÍVNOM

(O rastlinách - de plantis)

Touto staťou chceme povedať, že v rastlinách jestvuje princíp podstatne odlišný od toho, ktorý pôsobí v neživých telesách.

Keď sa rastliny spália na popol, zistíme kvalitatívnu a kvantitatívnu analýzou, že sú v nich tie isté látky, čo napríklad v obyčajnej hline (uhľík, vápnik, kremík, železo, fosfor atď.). Majú to isté zloženie, a predsa sa správajú celkom inak ako nerasty.

Ich vzájomný rozdiel nie je daný iba rozmermi a váhovým rozdielom ich molekúl. (Organická makromolekula ovalbumínu je napríklad 1916-krát ťažšia ako molekula vody a nepomerne väčšia. - Rémy Collin: L'évolution 27.)

Rozdiel medzi nimi spôsobuje niečo, čo sa nedá vidieť očami a čo nemožno hmatat'. Toto neviditeľné a nehmotné vzbudzuje a riadi všetku činnosť organizmov usmerňujúc ju zároveň k jednému cieľu. V neživých telesách niet tohto jednotiacieho princípu a v tomto je práve ten rozdiel. (Pšeničné zrnko vyrobené umele v laboratóriu sa navlas podobá tomu, ktoré vyrástlo na poli. Jedno však vyklíči, druhé nie...)

A v každej rastline je len jeden takýto oživujúci princíp. Všetky jej bunky pracujú jednotne pre celok: Koreňové bunky prijímajú vodu a v nej rozpustené minerály. Listové bunky zbytočnú vodu odparujú, kmeňové ju rozvádzajú atď. Keby bolo v rastline viac jednotiacich princípov, aspoň daktoré jej časti by si počínali nezávisle na celku. Pozorujeme však pravý opak. Tento oživujúci a jednotiaci princíp je podstatnou formou rastlinného tela, podstatnou formou, ktorá vec ustanovuje a zaraďuje do nejakého druhu, ktorá je dôvodom, prečo je táto vec taká a nie onaká. A takáto je i rastlinná duša. Ňou je rastlina rastlinou a nie zverom alebo kameňom, ňou je ruža ružou a nie fazuľou alebo chrenom.

Rastlinná duša je pravdaže závislá. Všetky jej činnosti sú iba chemické alebo fyzické deje, závislé na hmote. A keď sú činnosti závislé, závislý je i sám princíp, z ktorého vychádzajú, lebo operari sequitur esse. - Činnosť je totiž vždy tej povahy ako bytnosť (podstata), esencia, z ktorej pochádza.

C) O ŽIVOTE SENZITÍVNOM

(O živočíchoch - de brutis)

O stupeň vyšší ako vegetatívny je život senzitívny, zmyslový. Cítienie, sensus je osobitosť, ktorá odlišuje zvieratá od rastlín.

S touto formou života úzko súvisí motus localis - miestny pohyb.

Aby sa zvieratá vyhlo pociťovanej bolesti z hladu a zranenia, má možnosť uhnúť z miesta. Rastliny, ktoré sú bez senzitívneho princípu, ktoré necítia bolesť a potravu môžu nájsť na jednom mieste, miestny pohyb nepotrebujú.

Boli daktori, čo popierali citlivosť aj zvieratám. Descartes napríklad o nich myslí, že sú číre automaty (mera automata), ktoré sa hýbu, kedykoľvek pôsobí na ne nejaké vlnenie. (Cez oči svetelné, cez uši zvukové, cez nos chemické.) Pokusy však ukazujú opak.

Keď položíme na mravenisko sklenú tabuľu a udierame na ňu prútom, mravce pri prvom údere reagujú veľmi prudko, pri poslednom veľmi slabou, alebo vôbec nereagujú. Z toho vidieť, že sú to reakcie senzitívne a nie reflexné. Pri reflexných by reagovali ako automaty - stále rovnako. Hladný pes reaguje pri zavoňaní mäsa inak ako sýty. Keby bol automatom, reagoval by v obidvoch prípadoch rovnako.

Descartes nepripúšťa vo zvieratách ani jeden životný princíp. Iní zas hovoria o dvoch: o vegetatívnom a senzitívnom.

Pozorovania nás presvedčajú, že medzi princípom vegetatívnym a senzitívnym vládne vo zvierati najužšia konexia. Oba spolu úzko súvisia a navzájom sa ovplyvňujú. Tak napríklad poranenie na tele sa prejaví nechufťou k jedlu. To by sa nedalo vysvetliť, keby duša vegetatívna a senzitívna neboli tu jedno.

C) O ŽIVOTE ROZUMOVOM

(O človeku - de homine)

Je nebezpečné zdôrazňovať človeku jeho podobnosť so zvieratami bez poukazu na jeho veľkosť. Nebezpečnejšie je vyzdvihovať jeho veľkosť bez pripomienky jeho malosti. - A najnebezpečnejšie je nechať ho v nevedomosti ohľadom jedného i druhého...

Pascal

Až tu, kde je reč o človeku, začína sa vlastná psychológia. Životným princípom človeka je rozumná duša. Táto zahŕňa v sebe i princíp vegetatívny a senzitívny. V človeku sú teda tri životy spojené v jeden. Čo je človek, to najlepšie pochopíme, ak si vysvetlíme podstatný rozdiel medzi ním a bytím pod ním najbližšie stojacim - medzi životom rozumovým a zmyslovým. Za východisko si vezmeme poznávanie.

Poznávanie

U zvierat'a je čisto zmyslové, u človeka zmyslovo-rozumové. Poznanie u zvierat'a sa obmedzuje čisto na zmyslové povrchy telies. Človek chápe i veci nehmotné, akými sú napríklad podstaty bytí a ich vzájomné vzťahy. Objasníme si to príkladom. - Keď sa krava postaví pred povelaný sud, aj ona vidí, že jeho okraje tvoria kruh. Poznávame, že iba vidí. Človek

ten i vidí i vie, že je to kruh. Ba nemusí ani nič vidieť. Stačí mu povedať: "Geometrické miesta v rovine, ktoré majú od jedného bodu rovnakú vzdialenosť" - aby vedel, že ide o kruh, respektíve o kružnicu. Krave by sme to márne vraveli, hoci priamo do ucha. Ak chceme, aby mala predstavu kruhu alebo kružnice (rozumie sa len zmyslovú), musíme ju postaviť pred povolený sud.

Zviera vidí len konkrétnosti, prípady. Človek poznáva i abstraktnosti, podstaty.

Aj zviera vidí zložitý stroj, hľadá na jednotlivé kolieska a páky, ale nikdy nepochopí ich vzájomné vzťahy, nikdy nezvie, prečo a načo je to alebo ono. Človek sa na to díva a chápe hneď svojim rozumom účelnosť jednotlivých hmotných súčiastok a tým aj podstatu a určenie celého stroja. Bude ho vedieť pohnúť i zastaviť, skaziť i opraviť.

Zmysly sú hmotné prostriedky, ktorými možno zachytiť len to, čo je hmotné. Človek však chápe i nehmotné (podstaty a vzťahy), má teda vyššiu, nadzmyslovú schopnosť, schopnosť zmocňovať sa i toho, čo je v telesách nehmotné. A tá vyššia nadzmyslová schopnosť sa volá rozum. Tu však načím hneď poznamenať, že rozum predsa potrebuje ku svojmu úkonom aj hmotnú činnosť zmyslov.

"Pri nehmotných rozumových úkonoch telo - totiž zmysly - pomáhajú tým, že dodávajú látku, z ktorej rozum abstrahuje pojmy.

Pojmy si tvoríme z konkrétnych predstáv abstrakciou. Predstavy sa vytvárajú obrazotvornosťou a sama obrazotvornosť predpokladá činnosť vonkajších zmyslov zraku, sluchu, čuchu atď.

Keby nebolo činnosti obrazotvornosti a činnosti iných zmyslov, rozumová mohutnosť nemala by z čoho tvoriť pojmy. Preto je zmyslová činnosť nutnou podmienkou činnosti rozumovej, ako to vyjadruje známa axioma: *Nihil est in intellectu quod prius non fuerat in sensu.* - Nič nie je v rozume, čo prv nebolo v zmysloch." (Dr. Jaroslav Beneš: Rozumem ke zdroji pravdy)

Ako je rozum závislý vo svojej činnosti na zmysloch?

Nie ako huslista na husliach, ale tak ako spevák na notách. Vysvetlime si to:

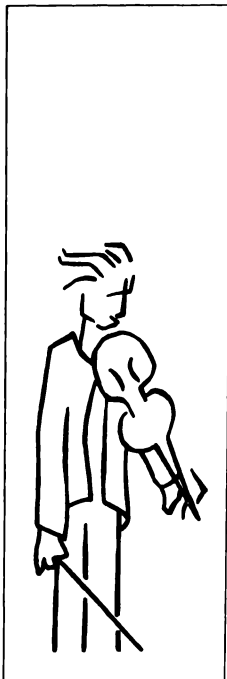
Huslista nemôže nič zahrať bez husíeľ. V hre je úplne závislý na svojom nástroji. U speváka je to inak. Aj on potrebuje na začiatku noty, ale keď sa vec naučí naspamäť, jeho závislosť na notách prestáva. A takáto je závislosť rozumu na zmysloch. Potrebujeme ich na začiatku, aby sme si utvorili pojmy, potom však môžeme zatvoriť oči, zapchať uši a predsa

i bez vonkajšieho sveta budeme vedieť o ňom myslieť.

Proti tejto náuke sa prudko stavajú materialisti. Podľa nich je naše myslenie funkciou mozgu, teda funkciou hmoty a nie nejakej vyššej duchovnej schopnosti. Nič duchovného u človeka nejestvuje a celá jeho takzvaná duchovná činnosť nie je nič iné ako účinkovanie veľmi vyvinutého mozgu a ostatného nervového ústrojenstva.

Argumentujú nasledovne: Biológia zistila, že každý orgán ľudského tela má svoju funkciu. Funkciou pečene je príprava žlče, funkciou žalúdka trávenie, funkciou srdca krvný obeh a svalstvo produkuje silu, potrebnú k pohybu. Práve tak aj ústredný nervový orgán tvorí tzv. duševnú činnosť: sebavedomie, myšlienky, vôľu. Karol Vogt (1817-1895) napríklad celkom vážne tvrdil, že myšlienka je tak výlučkom mozgu, ako je moč výlučkom obličiek a Claude Bernard so smiechom pokračuje - a ako je čas výlučkom hodín.

Binet charakterizuje tvrdenie materialistov ako opovážlivé a zarážajúco naivné. Vyčíta im, že sa vo svojich pojednaniach o rozumovej činnosti utiekajú k metaforám, s ktorými sa v psychológii môžu uspokojiť len málonároční duchovia (L'âme et corps 210). Totožnosť duše s mozgom - bránia sa materialisti - presvedčivo dokázal biológ Flourens svojimi pokusmi na sliepkach a holuboch. Odstránil im

horné lebečné kosti a postupne v tenkých vrstvách odrezával im z mozgu. Najprv prestávali poznávať potravu, mláďatá a nepriateľov - nikoho sa nebáli. Potom im mizli aj ďalšie duševné schopnosti, až sa konečne všetky stratili. Teda - podľa Flourensa sa postupne strácali s vrstvami mozgu.

Z toho prenáhľený uzáver: Mozog a duša to je jedno a to isté.

Na savcoch takéto pokusy prevádzal Golz a Rotmann, na znetvorených ľudských plodoch Edinger a Fischer. Spoločné výsledky svojich pozorovaní zhrňujú do tejto vety: Duševná činnosť - teda i rozum - je vedomá a úmyselná funkcia, ktorá je viazaná na kôru veľkého mozgu, na jej rozsah, zvrásnenie, fosforečnosť, atď...

Hasert im odpovedá: Keby bolo poznávanie a myslenie vôbec čisto mozgovou činnosťou, bolo by úmerné absolútnej hmote mozgu a slon alebo veľryba by museli byť oveľa múdrejší ako je človek.

Keby bola sila duše závislá na pomernej váhe mozgu, museli by byť najinteligentnejšími najmenší vtáci. A keby bola duševná zdatnosť závislá na zvrásnení mozgovej kôry, tak by inteligenciou musel vynikať vól a osol. A konečne, keby toto všetko bolo závislé na obsahu fosforu, tak by hus a ovca dobre známe svojou hlúposťou - boli najbystrejšie tvory, lebo obsah fosforu v ich mozgu je väčší než u človeka.

A k Flourensovým pokusom ešte toto: Ak si viac vypiješ a potom potrháš Cigánovi na husliach struny, tým si mu nedokázal, že nevie hrať. Tým si dokázal len to, že na pokazených husliach nevie hrať.

Ak dakomu vyoperuješ mozog, ba celý mozgomiechový systém, tým nikdy nedokážeš, že si mu vyoperoval dušu. Ty si mu iba nástroj odňal, ktorým jeho duša prevádzala svoju činnosť.

Rozumové a ostatné duchovné činnosti nervové ústrojenstvo len prevádza, ale ich nespôsobuje. Náčim teda dobre rozlišovať medzi príčinou účinnou prvotnou (principálnou) a medzi príčinou účinnou nástrojovou (inštrumentálnou).

Súčasní materialisti nazvali svojich predchodcov vulgárnymi (Viď Hartl: Fotografie pro Aristotela 160). Vyčítajú im, že zjednodušujú, a snažia sa od nich dištancovať. Hovoria: My nestotožňujeme hmotu a myslenie, ale ich od seba ani neodtrhujeme.

Dobre.

Ak pripúšťajú duchovný princíp a dištanciu medzi účinnou príčinou prvotnou a účinnou príčinou nástrojovou, tento ich výrok je celkom prijateľný.

Aká je vlastná **účasť mozgu** (hmoty) a **duchovnej schopnosti** (rozumu) pri tvorení ideí a iných rozumových činnostiach?

Na túto otázku sa odpovedá rozlične. Podľa ontológov (na čele s Malebranchom) idey netvoríme, ale ich poznávame v božej esencii, ktorú vidíme už v tomto živote.

Platón zas učil, že duša, prv než sa spojila s telom, žila vo svete ideí, kde ich všetky videla. V tomto živote už teda nič nespoznávame. Tu sa len rozpaľujeme na idey, ktoré sme už videli pred narodením. Aj Leibnitz myslel podobne.

Obidvom - ontológom aj idealistom - odpovieme po židovsky, t.j. otázkou: Ak vidíme božiu esenciu a v nej všetky idey (Malebranche) alebo ak sa s ideami už rodíme (Platón), ako je to možné, že slepí od narodenia nemajú pojmy o farbách, hluchí o tónoch atď.?

Filozofia perennis hovorí takto: Rozum si idey tvorí sám pomocou hmotných zmyslov. Preberá tu náuku stredovekých scholastikov, podľa ktorých celý náš poznávací proces vyzerá nasledovne:

Hmotné predmety vysielajú rozličné vplyvy (*diversos motus*), ktoré spôsobujú v zmysloch fyzické alebo chemické zmeny. Tak napríklad predomou stojaci strom spôsobí malý obrázok stromu na očnej sietnici. - To je prvá etapa.

Zakreslený obrázok musí teraz prijať nejaká schopnosť (*facultas*), ktorá je svojou prirodzenosťou vyššia ako prichádzajúce popudy zvonku. Do nej prijatý obraz stromu sa volá *species sensibilis impressa* - zmyslová podoba vtlčená. Túto schopnosť v sebe necítíme, ale rozum nám hovorí, že ju treba pripustiť.

Tu nastáva v živom organizme reakcia na prijatý obraz. Nejaká iná schopnosť si prijatý obraz premietne von na predmet - v našom prípade na strom - odkiaľ ho pomocou oka prijala tá prvá schopnosť receptívna. Tento navonok premietnutý obraz sa volá zmyslová podoba vyjadrená - *species sensibilis expressa*.

Všetky tieto úkony predpokladajú dušu, lebo tu ide o činnosť imanentnú, prislúchajúcu živým bytostiam; dušu, pravdaže, len senzitívnu, nakoľko ani jeden z týchto úkonov netrečí ešte von z oblasti hmoty.

Dosiaľ získané predstavy sú čisto materiálne. Aby sa tieto hmotné predstavy dostali z fantázie alebo zo zmyslovej predstavy do rozumu, ktorý je už schopnosťou rozumovou - duchovnou, musia sa zmeniť na duchovné: *Quidquid recipitur ad modum recipientis recipitur*. Tu teda treba pripustiť niečo, čo tu zmenu prevádza. To **niečo** sa podľa pomenovania scholastikov volá *intellectus agens*.

Tá rozumom prijatá predstava je už odhmotnená, duchovná - podľa axiomy: Quidquid recipitur... Čo sa prijíma, prijíma sa tak ako je schopné prijat' ho to, čo ho prijíma. Rozumom prijatá odhmotnená predstava sa volá species intelligibilis impressa - vtlačená podoba rozumová (obdobá vtlačenej podoby zmyslovej).

Ako reakcia na túto je species intelligibilis expressa, verbum mentis, idea, pojem.

Takto nejako je podľa scholastikov rozum závislý na zmysloch. Keď rozum týmto spôsobom nadobudne zásobu pojmov, môže nimi narábať i bez pomoci zmyslov. Tí, čo oslepli, si môžu predstavovať strom tak, ako ho kedysi zmyslami poznali.

Je niekoľko teórií poznávania. Jednu z nich podáva súčasný ruský filozof Nikolaj Onufrievič Losskij. Podľa jeho intuitívneho realizmu sa rozumný subjekt zmocňuje materiálneho objektu priamo, teda nie prostredníctvom zmyslov, ako hovorí kritický realizmus (scholastika). Deje sa to vraj akýmsi vychlípením duše mimo tela a vrhnutím sa na objekt.

Táto teória si berie na pomoc výdobytky parapsychológie, ktorej hlavným reprezentantom je u nás B. Kafka.

CHCENIE

Pes sa bezočivo vrhá na nákupný košík, čo domáca pani postavila ku dverám, lebo svojou psovskou poznávacou schopnosťou sa dozvedel, že je v ňom mäso.

Krava naťahuje krk ponad ostnatý drôt, vyplazuje svoj chuťový orgán a zisťuje, či to, čo za ohradou rastie, je pre ňu vhodným krmivom.

Zvieratá bezohľadne i nebezpečne tiahnu za tým, čo svojimi zmyslami spoznali ako dobré. Aj osa sa dostane do zaváranín - hovorí Chesterton - len preto, že chce zaváraniny dostať do seba.

Aj človek sa nezriedka takto ženie za tým, čo lahodí jeho zmyslom, čo je pekné, príjemné, chutné. V takom prípade hovoríme, že sa v ňom prejavuje zmyslová chuť (appetitus sensitivus), ktorú má spoločnú so zvieratami.

No, vieme, že v človeku okrem zmyslového poznania je aj poznanie rozumové. A ako má poznanie zmyslové zodpovednú chuť (appetitus sensitivus), tak má zodpovednú chuť i poznanie rozumové. Nazývame ju appetitus rationis, nakrátko **vôľa**.

Vôľa je teda chuť po dobre, ktoré sme ako dobro spoznali rozumom.

Zmyslová žiadostivosť (appetitus sensitivus) je chuť po dobre, ktoré sme ako dobro - lepšie povedané ako **príjemno**, spoznali zmyslami.

Že sa obidve žiadostivosti vo všetkom nestotožnia, že sa dostanú v človeku nezriedka do prudkého sporu, o tom nás presvedča denná skúsenosť.

Chcel by som napríklad v bufete nepozorovane siahnúť po chutnom zákusku, ale vtom mi príde na um čnosť spravodlivosti a moja osobná česť. Zákusok je dobro zmyslové, hmotné; čnosť, dobro rozumové, duchovné. Za jedným sa naťahuje jazyk, za druhým rozum. Druhý príklad: Hodiť knihy do kúta a zvaliť sa na diván je dobro zmyslové. Ale zrieknuť sa tohoto dobra, vydržať pri povinnosti a vydobýť si prednosti a slávu učených je tiež dobro duchovné.

Tým všetkým chceme len to povedať, že tak, ako je v človeku snaha dosahovať dobro zmyslové, tak je v ňom i snaha dosahovať dobro duchovné, ktorá sa od prvej podstatne líši a volá sa vôľou.

Čo je predmetom vôle?

V každom prípade **dobro**.

Zaujímavé. Prečo teda niekedy chceme zlo? - Prečo napríklad dievča vypije lúhový kameň a mládenec skočí z piateho poschodia?

Zaiste len preto, že v tomto objektívnom zle vidí jeden i druhý dobro subjektívne.

Zlo ako zlo vôľa nemôže chcieť. A ak sa niekedy o dajaké usiluje, to len preto, že jej ho rozum z dajakého parciálneho hľadiska predkladá ako dobro. Samovrah sa nechce zničiť, chce iba uniknúť bolesti, hanbe alebo inému zlu, o ktorom je subjektívne presvedčený, že je väčšie ako smrť.

Sloboda vôle

Keby sme predložili zhromaždeniu filozofov všetkých čias otázku: Je vôľa slobodná? - Dostali by sme trojakú odpoveď:

Deterministi by kričali: **Nie**. Nikdy nie je slobodná. Človek je vždy prinútený silnejším motívom nejako konať. (Leibnitz, Bergson)

Vždy je slobodná a nemôže ju ovplyvniť žiaden motív, žiadna okolnosť, žiaden povahový sklon. "Človek je odsúdený k slobode" - tak zas povedia so Sartrom (*L'Être et le Néant*, p.543-561) indeterministi absolútni.

Nakoniec sa ozvú indeterministi umiernení, ktorí si zvolia za tlmočníka Tomáša Akvinského a ten povie: Niekedy vôľa nie je slobodná a niekedy je. Tu treba rozlišovať.

1. Keď ide o dobro, o šťastie vo všeobecnosti, tu vôľa nie je slobodná. Nutne gravituje k dobru. Dobro je jej jediným predmetom. Zlo nemôže chcieť. A ak sa to niekedy stáva, tak len preto, že v ňom vidí nejaké to dobro. - Chceme byť šťastní a nemôžeme chcieť byť nešťastní.

2. Keď však ide o jednotlivé dobrá, tu môže vôľa slobodne vyberať: dačo robiť alebo nerobiť; robiť to alebo robiť jeho opak; robiť to, alebo ono.

3. Lenže i tu, keď ide o jednotlivé dobrá, bude stupeň jej slobody rozličný. Bude na ňu vplývať napríklad vášeň. Budem nahnevaný a urobím niečo, čo by som v triezlivosti nikdy nespravil. Alebo bude pri rozhodovaní pri mojom boku stáť človek, ktorého mám šialene rád a kvôli nemu sa odhodlám na to, čo by som bez tejto náklonnosti nikdy neurobil. Alebo konečne, mám rád peniaze a rozhodnem sa pre to, čo mi viac vynesie.

No treba poznamenat', že predsa ani jeden zo spomínaných vplyvov nebude natoľko silný, že by som sa nemohol rozhodnúť aj opačne. Nie sme tak slobodní, že by sme neboli ovplyvniteľní a nie sme tak ovplyvniteľní, že by sme neboli slobodní.

Keby sa predstavitelia týchto troch názorov na slobodu dostali do súdnej siene a mali by posúdiť vraha, vyzeralo by to asi takto: Nie sme slobodní. Nútení sme robiť ako robíme. Prepust'ťme ho! - povedal by determinista. Absolútny indeterminista by protirečil: Sme úplne slobodní, a preto úplne zodpovední za všetko, čo konáme. - Popravte ho!

Umiernený indeterminista by skúmal, prečo obvinený konal, v akom bol stave, čo naňho vplývalo a podľa toho by mu vymeral trest vyšší alebo nižší.

Že sme slobodní, to si dokazujeme sami svojím sebavedomím. Každý robí rozdiel medzi tým, keď si sám slobodne sadne a tým, keď sa proti vôli šmykne a posadí. Každý vie rozlišovať medzi tým, keď dakoho kopne do členka uväzneného, alebo sa dakomu z nepozornosti potkne o nohu.

"Keby na človeka neplatili rozumové dôvody" - hovorí Hasert - "keby bol úplne slobodný" - ako hovoria indeterministi - "bola by výchova zbytočná." A keby zas každá rozumová pohnútka pôsobila neomyľne, ako vravia deterministi, keby človek nemal slobodnej vôle, aj v tomto prípade by bola výchova zbytočná. V tomto druhom prípade by totiž človek podliehal okamžitým pohnútkam. Výchova má miesto a zmysel tam, kde je možnosť rozhodovať sa medzi dobrom a zlom. Odkedy je ľudstvo ľudstvom, dospeli karhali deti a chválili, odmieňali a trestali. Bolo tu teda vždy presvedčenie, že je človek slobodným pánom svojich skutkov.

A ak je ešte niekto, kto v slobodu vôle neverí, nech zrúca väzenia, súdne siene, nech odstráni aj strážcov verejného poriadku a spáli štátny zákonník. Však ak mu nejaké neslobodné bytie práve v mene svojej slobody klepe raz po hlave, azda sa mu rozbríeži a začne aj on o veci inak myslieť.

Ako sme povedali, vôľa chce to, čo rozum predkladá ako dobro. Aby však mala možnosť voliť - čiže dačo slobodne chcieť - musí byť chcená vec poznaná zároveň aj ako zlá... A každá vec sa javí rozumu aj ako zlá, či už preto, že skutočne má nejakú slabú stránku (stvorené veci), alebo preto, že sa nám taká javí pre slabosť nášho poznania (Boh).

Stvorené veci majú svoje nedokonalosti. Prvé Bytie, ktoré je bez nich, nie je zas dokonale poznané, a tak vôľa má možnosť vždy voliť medzi dobrým a zlým, teda vždy je slobodná, aj keď vždy chce len dobro.

Dôležitá otázka!

Existuje duša podstatne odlišená od hmoty?

Platón a Aristoteles odpovedajú kladne. A Descartes s Leibnizom o tom tiež nepochybovali.

No materialisti a pozitíviisti nevidia medzi rozumom a zmyslami podstatný rozdiel. - K nim sa pridávajú aj aktualisti, ktorí dušu považujú len za komplex psychologických aktov, nie za substanciu.

Proti všetkým týmto stavíme tézu: Ľudská duša je duchovná podstata, esenciálne odlišná od hmoty. Je duchovná, t.j. jednoduchá, bez kvantity, a teda i bez deliteľnosti, a preto i na hmotu vnútorné nezávislá.

Jej vnútornú nezávislosť na hmotu obzvlášť jasne vidíme pri poznávaní a chcení. Niektoré veci poznávame i bez hmotnej podmienky: spravodlivosť, príčinnosť.

Aj rozhodnúť sa vieme nezávisle na hmotu. Keď ma láka hmotná maškrta a ja sa jej zrieknem kvôli čnosti, dokazujem tým nezávislosť svojej vôle na hmotu. Z dôkazov pre existenciu duše ako podstaty duchovnej, odlišnej od hmoty, uvedieme aspoň dva:

1. Z povahy činnosti poznávame povahu bytia, od ktorého činnosť pochádza. Quale esse tale etiam operari. - Aké bytie, taká i jeho činnosť. Dokázali sme už, že v človeku jestvujú dve činnosti duchovné (rozumové poznanie a chcenie).

Musí teda v ňom byť i taká podstata, od ktorej tieto činnosti pochádzajú.
- Operari enim sequitur esse.

2. Ďalším dôkazom jestvovania duše je naše JA. Je dvojaké: experimentálne (ego experimentale) a číre (ego purum).

Experimentálne JA zahŕňa v sebe všetko, čo tvorí našu osobu - telo i dušu. Číre JA je intímny subjekt psychickej činnosti v nás. Znázorňuje sa ako matematický bod, skrytý v hĺbkach ľudského bytia, z ktorého vychádzajú naše psychické akty. Je to vlastne duša, ktorej vlastnosti poznávame z vlastností tohto JA.

Číre JA (ego purum) je jednotiaci princíp všetkých našich psychických počinov. Hoci sú rozličné, všetky v ňom splývajú v jedno. Toto JA sa nemení. Zostáva stále to isté. Aj keď sa hmota ľudského tela za desať-ročia už niekoľko ráz vymenila, všetko pripisuje sebe. Z toho vidíme, že je inej povahy než telo. Je nemenné, nehmotné, hmotnými zmenami nedotknuté, čiže na hmote nezávislé.

Z povahy činnosti sme určili povahu činiteľa. A povedali sme o duši, že je na hmote nezávislá, že je duchovná.

Ak je ľudská duša duchovná, je jednoduchá, bez kvantity a teda i bez čias-tok, z ktorých by sa skladala.

Z toho vyplýva, že nemôže zaniknúť. Lebo zanikať môže len to, čo je zložené z čias-tok, z ktorých vzniklo, alebo čo je vnútorne závislé na nie-čom, z čias-tok zloženom.

Ľudská duša je duchovná, jednoduchá, nezničiteľná, a preto nesmrteľná. Nesmrteľnosť duše logicky vyplýva z jej vlastnej podstaty.

ČLOVEK

Spojením duchovnej duše a hmotného tela vzniká bytosť, ktorú nazývame človekom. Pýtame sa: O aké spojenie tu ide?

Platón, Descartes a Leibnitz myslia, že len o prípadkové. My hovoríme, že tu ide o spojenie podstatné.

Telo sa tak úzko spája s dušou, že obe tieto neúplné podstaty (substantiae incompletae) utvárajú podstatu len jednu jedinú - úplnú podstatu - človeka.

Toto svoje tvrdenie opierame o rozumové dôkazy a o každodennú skúsenosť.

Všetky naše činnosti - nezáležia na tom, či sú vegetatívne, senzitívne alebo intelektívne - pochádzajú od jedného subjektu. Ako hovorím: Ja vidím, ja jem; tak hovorím aj: ja rozmýšľam, ja chcem. Z toho vidieť, že duša a telo tvoria jeden celok. A preto ich spojenie nemôže byť iné, ako podstatné. Činnosti prislúchajú jednému, teda i podstaty, od ktorých činnosti vychádzajú, patria jednému a tým jedným je človek.

Môže nás zaujímať, kde je sídlo duše. - Niektorí sa nazdávajú, že duša sedí v mozgu ako telegrafista, ktorý vo svojej kancelárii prijíma správy od uší, očí, rúk a nôh a iné zas odosiela.

Keby bola v človeku taká nejaká duševná ústredňa, dávno by sme ju už boli objavili. "Pokusy na zvieratách ukázali, že sa duša rozprestiera po všetkých častiach tela. U žiab, holubov a psov možno odstrániť mozog postupne tak, aby nevykrvácali. Taká žaba sa sama nepohybuje, ale ak ju posotíme, skáče do vody a pláva. Ak sa ich dotýkame na chrbte, kvákajú. Na naklonenej a voľne otáčanej ploche lezú hore a proti smeru otáčania. Ak im kožu dráždime kyselinou, snažia sa uniknúť.

Holuby bez mozgu nežerú, ale ak ich prevalíme na chrbát, skočia na nohy. Rozoznávajú deň a noc a ukájajú pohlavný pud. Pes bez mozgu žil skoro celý rok. Mal slabý čuch a sluch; žral, čo mu dali do papule. Ak ho naháňali, bežal bokom do kruhu. Proti útokom sa bránil vytím a zubami" (Hasert).

Táto skúsenosť ukazuje, že duša nie je len v mozgu. Je vo všetkých častiach tela, lebo vo všetkých pociťuje... a pociťovať môže - rozumie sa - len tam, kde je prítomná. Tým viac to platí o duši duchovnej.

Scholastici sa vyjadrovali o prítomnosti ľudskej duše, že je Tota in toto et tota in qualibet parte. - Celá v celku a celá i v ktorejkoľvek čiaske.

Niektor by mohol namietať: Ako môže byť celá duša rozložená po celom tele, keď je jednoduchá?

Odpovieme: Jednoduchá je podstatou, rozložená je prítomnosťou. Objasňujúce analógie nájdeme i v hmotnom svete. Podstata vody je napríklad prítomná v jednotlivých kvapkách práve tak ako v širých moriach. V mori je jedna a tá istá podstata vody ako v hociktovej kvapke. Teda podstatou je celá v celku a celá i v jednej jeho čiasťke.

So spojením tela a duše súvisí otázka ich vzájomných vzťahov a vzájomného ovplyvňovania sa.

Telesné dispozície môžu mať veľký vplyv napríklad na poznanie rozumové. Ak je unavený alebo porušený mozog, sídlo fantázie, ktorá dodáva rozumu materiál, nemôže ani rozum rozvinúť svoju činnosť. Slabé vnímanie pri telesnej únave je toho dôkazom.

Ale aj pôsobenie duše na telo je značné. Láska k veci, k vznešeným ideálom vie človeku dodať sily a vzpružiť jeho unavené údy. Silou vôle môže zložiť svoju ochablosť, choroby a telesné vášne.

O PŮVODE ČLOVEKA

Človek je dômyselný uzol, spletený z ducha a hmoty.

Pýtame sa: Kedy a ako vzniklo toto spojenie? Kedy sa na svete objavilo toto hmotnoduchovné bytie?

Na túto otázku odpovedá názorne nemecký paleontológ Ludwig Ruger takto: Keď dve miliardy rokov, v ktorých prešiel predpokladaný vývoj od baktérie po človeka, stlačíme do jedného roka, tak brachiopódy, ktoré geológ Mc Nair našiel pri polárnom kruhu, žili v druhej polovici augusta, obratlovce a ryby okolo desiateho októbra, obojživelníci a plazy prichádzajú začiatkom a prví cicavci koncom novembra. Človek - homo sapiens vystupuje na scénu až polhodinu pred Novým rokom.

Dôležitejšia je otázka: AKO vznikol človek? Odpovede sú naozaj pestré. Povšimnutiahodné sú tu zvlášť dva názory: teistický a materialistický.

Podľa teistov sa ľudská duša podstatne líši od duše zvieracej. Je nehmotná, na hmote vnútorne nezávislá, duchovná, rozumná, slobodná a ako taká musí byť podľa princípu kauzality účinkom príčiny duchovnej, rozumnej a slobodnej.

Tento názor stojí na zásadách logiky a opiera sa aj o všeobecné presvedčenie národov. Zvlášť výrazne je zachytený v prvej hlave Genezy, kde sa hovorí obrazne o tom, ako Duch vznášajúci sa nad vodami stvoril telo človeka z hlíny a vdýchol do neho dych života - spiraculum vitae.

Biblický text v zhode so zdravou filozofiou chce povedať toto: pri vzniku človeka treba pripustiť zásah Boží, lebo ľudská duša, ktorá je duchovná, rozumná a slobodná, nemôže pochádzať zo samovoľného vývoja hmoty (nech sú už akékoľvek mechanizmy fyzicko-chemické a fyziologické, ktoré Boží zásah mohol použiť). Keď sa pripustí hypotéza, že človek pochádza zo zvierat'a (nie však bez diskontinuity), treba zároveň na základe princípu dostatočného dôvodu pripustiť, že i tento prechod, nech sú akékoľvek jeho modalities, vyžaduje špeciálny zásah Boží pri objavení sa duchovnej, rozumnej a slobodnej ľudskej duše.

Proti tomuto názoru sa prudko stavia teória materialistická, známa aj ako teória samovývojová, samoevolučná. Podľa nej sa človek po telesnej i duševnej stránke vyvinul samovoľne z mŕtvej hmoty. Človek je teda posledným produktom samovoľného vývoja, ktorý sa dial po celé tisícročia. Prechádzal cez najjednoduchšie, najnedokonalejšie tvory, pokým nedospel na vrchol svojho vývoja.

Tento názor sa dostáva do filozofie z prírodovedeckého laboratória. Zošľacht'ovaním rastlín a zvierat, vypestovaním nových odrôd sa prišlo na poznatok, že živé bytosti nie sú nezmeniteľné, ale že pôsobením vonkajších a vnútorných príčin môžu do istej miery meniť svoje anatomické vlastnosti. Prírodovedci sa začali pýtať: Neprekračuje táto premenlivosť i hranice druhov? Nevznikli všetky živé bytosti z jedného prazákladu, z jednej prabunky?

Prvý z vedcov, ktorý to pripustil ako možnosť, bol Buffon (1707-1788).

Prvý, čo to pripustil už ako fakt, bol Lamarck. Vo svojom diele Philosophie zoologique hovorí, že hranice medzi skupinami živých bytostí sú iba umelé. Reakciou na prostredie si zvieratá vytvárajú svoje nové ústroje. Žirafa sa natáhuje za listím stromov, preto jej rastie dlhý krk... Takto získané vlastnosti a ústrojenstvá sa potom dedia. Charles Robert Darwin vydal v roku 1859 knihu: O pôvode druhov pomocou prirodzeného výberu. V nej tvrdí, že nové rastlinné a živočíšne druhy vznikli bojom o život - lucta pro existentia. Na človeka svoju vývojovú teóriu ešte nevzťahoval. To spravil až Ernest Hæckel

(1834-1919), ktorý urobil z Darwinovej teórie svetonázor, filozofický systém, tzv. materialistický monizmus.

Podľa Häckela existuje len hmota, z ktorej pôsobením zvláštnych síl vznikol i život. Z jednobunečného života povstal viacbunečný a ten sa zdokonaľoval, pokiaľ sa neprišlo až k opici .

Nuž a od opice k človeku, myslel si Häckel, je už len malý krôčik.

Tajomne slávostnú chvilu, v ktorej sa opica chytila za vlasy a zdvihla od zeme, chvíľu, v ktorej opustila život štvornožcov, založila rod kultúrnych bytí, opísal nám Engels vo svojom nedokončenom pojednaní: Podiel práce na poľudštení opice. Hovorí: Pred mnoho tisíc rokmi v určitom, dosiaľ nezistenom úseku toho obdobia zemskeho vývoja, ktorý geológovia nazývajú tret'ohorami (bolo to najskôr pred jeho koncom), žil kdesi v horúcom pásme - hádám na rozľahlej rovine, dnes už potopenej na dne Indického oceána, rod ľudom podobných opíc, ktorý bol na vysokom stupni vývoja.

Darwin nám podal približný opis týchto našich predkov. Boli po celom tele zarastení, mali fúzy a končité uši a žili v stádach na stromoch. Tieto opice pomaly prestali užívať ruky pri chôdzi po zemi, chodili stále vzpriamenejšie, asi v dôsledku spôsobu života, lebo pri šplhaní majú ruky inú funkciu ako nohy. A tak bol urobený rozhodujúci krok ku prechodu od opice k človeku (str. 1).

Engelsovo pojednanie svojím začiatkom pripomína rozprávku: Kde bolo tam bolo v sedemdesiatejsiedmej krajine... Nie div, že sa zdvihlo hneď proti podobným pojednaniam množstvo vážnych hlasov - ako proti ich obsahu tak aj proti ich forme.

Embryológovia Hiss a Wasmann tvrdili, že všetky vedecky zistené skutočnosti potvrdzujú premenlivosť organizmov len v určitých hraniciach - v hraniciach tzv. prirodzených druhov, ako to už predtým bol vyslovil švédsky botanik Karol Linné (1710-1778). No ich hlasy skoro zanikli v kriku materialistov. Obyčajne má silný hlas, kto má slabé argumenty. Materialisti sa chopili Häckelovského názoru a šírili ho s neslýchanou prudkosťou. Išlo im predovšetkým o dokázanie posledného vývojového štádia - prechodu od opice k človeku.

Na začiatku sa tvrdilo, že sa človek vyvinul z dnešnej opice. Prišlo sa však na to, že táto má príliš vyhranené tvary a vlastnosti, preto sa od tvrdenia upustilo. Dnes sa hovorí o vývine človeka z opíc, ktoré vyhynuli, a ktorých vývoj šiel dvoma smermi. Výslednicou jedného vývinového smeru je človek, výslednicou druhého je dnešná opica. Vývoj človeka z opice podopierajú dôkazmi somatologickými a paleontologickými.

Dôkazy somatologické

1. Morfológické (tvarové) podobnosti

Medzi opicou a človekom je tvarová podobnosť: dĺžka lebky, čelné kosti, veľká vzdialenosť očí, pomer medzi časťou obličajovou a mozgovou, váhový pomer tela a mozgu, uzavreté očné, jeden pár mliečnych žliaz, rovnako utvorené a tvarované mozgové laloky i závit. To všetko dokazuje ich pôvodovú blízkosť.

2. Serologická príbuznosť

Krv jedného druhu vstriednutá do ciev druhu príbuzného sa dobre znáša - tým lepšie, čím je druh príbuznejší. Naopak, krv vstriednutá do ciev vzdialeného druhu pôsobí ako jed. Z toho sa vyvodzuje všeobecné pravidlo: krvná transfúzia je spoľahlivým pravidlom príbuznosti organizmov aj tam, kde je morfológicky ťažké určiť príbuznosť. Kopytníci sú podľa toho veľmi príbuzní kytovcom a antropoidný človek opiciam.

3. Biogenetický zákon

Zistilo sa, že zárodky vyšších živočíchov prechádzajú vo svojom vývoji od začiatku po zrelosť tvarmi, ktoré do istej miery pripomínajú nižšie živočchy. - Toto poukazuje na to, že vývoj zárodka (ontogenéza) je zopakovaním dejinného vývoja (filogenéza), ktorým prešli predkovia dotyčného organizmu od prabunky po svoje terajšie štádium. Tento názor zahŕňa a vyjadruje tzv. biogenetický zákon: "Živočchy prechádzajú vo svojom zárodkovom vývoji radom tvarov, ktoré pripomínajú dejinný vývoj organizmov. Ontogenéza je teda skrátená filogenéza. Vývoj jednotlivca je skrátený vývoj druhu."

4. Rudimenty a atavizmy

Rudimenty sú pozostatky orgánov, ktoré mali ľudskí predkovia v čase iných existenčných podmienok. Aj tieto pozostatky ukazujú, ktorými štádiami prešiel človek pri svojom filogenetickom vývoji a akého typu boli jeho dávni predkovia. Takýmito svedectvami sú napríklad samčie mliečne bradavky, ochlpenie embrya v zárodočnom stave, kostrč, appendix a iné. Pod atavizmom rozumieme náhly výskyt určitého znaku u dnešných zvierat, ktorý normálne nemajú, ktorý však mali alebo aspoň mohli mať ich predkovia. Aj tieto potvrdzujú ich vývoj.

Dôkazy paleontologické

Poznámka

Paleontológia je náuka o skamenelinách a kamenných odtlačkoch pravekých rastlín a zvierat.

Ak sa človek vyvinul z antropoidných opíc (ľudoopí), musia byť v zemských vrstvách zachované nejaké prechodné tvary - missing links, na ktorých bude možné vidieť jednotlivé stupne tvarovej premeny, t.j. tvarové medzistupne, prechody od antropoidov k človeku. Najvýznamnejšími paleontologickými nálezmi tohto druhu sú zatiaľ: pithecanthropos, homo sinensis, heidelbergský a neandertálsky človek.

Pithecanthropus erectus: opičí človek vzpriamený. Tak pomenoval vojenský lekár Eugen Dubois lebečnú klenbu, zlomok spodnej čeľuste a celú stehennú kosť, ktorú našiel neďaleko Trinilu na Jáve roku 1891. Čeľusť a lebka patria opici; stehenná kosť, ktorá bola v 25 metrovej vzdialenosti, má znaky a vlastnosti čisto ľudskej. Hlava hovorí o opici, noha o človeku. Bol to teda podľa neho prechodný tvar - Opica, ktorá už chodila vzpriamená.

Heidelbergský človek. - V Mauer neďaleko Heidelbergu sa našla v r. 1907 fosilná (skamenelinová) čeľusť, ktorá má niektoré nezvyklé tvary. Chýba jej do istej miery brada. Postranné čeľustné vetvy sú naširoko rozložené - celkom ako opičie, sú však v nej ľudske zuby.

Homo sinensis. - V r. 1929 objavila Geological survey neďaleko Pekingu jaskyňu zo štvrtohôr s množstvom lebiek, ktoré majú tvary prechodných typov.

Neandertálsky človek. - Náleziská: Neandertál, Gibraltár, Krapina, Šipka. Najtypickejší nález je z Neandertálu pri Düsseldorf. Silné pododnicové oblúky, nízke čelo, masívne čeľuste. Schwalbe vidí v tomto náleze prechodný tvar.

Kritika dôkazov

1. "Človek sa najviac podobná opici; pochádza teda vývinom z nej." Že sa jej podobá, to je isté. Že z nej skutočne pochádza, to treba dokázať. Načím vždy dobre rozlišovať medzi domnienkou (teóriou) a medzi vedecky dokázanou pravdou. Häckel a jeho žiaci robia chybu práve v tom, že tieto dve veci stotožňujú. V Aristotelovej Metafyzike čítame: Ak sa dve veci navzájom podobajú, tak sa i navzájom niečím líšia... Z podobnosti sa nedá dokazovať príbuznosť, ako poznamenal i známy antropológ Boules: Ressemblance ne signifie pas descendance. A keď už ide o tú podobnosť, s kľudom možno povedať, že sa človek od opice viac líši, ako sa jej podobá. Viac je jej vzdialený dušou, ako blízky telom.

2. "Krvná, sérologická príbuznosť je spoľahlivým meradlom príbuznosti organizmov..."

Dostatočným vyvrátením tejto tézy je Janského objav štyroch základných krvných skupín. Ani medzi samými ľuďmi niet krvnej príbuznosti. Človek by teda podľa krvi bol príbuzný opici a nebol by príbuzný ľuďom inej krvnej skupiny. Ba zistili sa sérové rozdiely aj medzi členmi tej istej rodiny. Mohlo by sa teda stať, že dieťa by nebolo príbuzné vlastnému strýcovi alebo ujcovi, ale by bolo veľmi blízko príbuzné nejakému pithecantropovi.

3. Biogenetický zákon: "Vývoj jednotlivca je skrátený vývoj druhu. Ľudský jedinec sa vyvíja za deväť mesiacov v živote matky tak, ako sa od tisícročí vyvíjal od prabunky po dnešný stav."

Uvádzajú sa pravdaže aj príklady: Slepáči zárodok má napríklad v prvých dňoch tvar pripomínajúci červa. Fielhuber však k tomu poznamenáva: "Ide tu čiste o zovňajšie podobnosti, v skutočnosti to červ nie je; má založenú rúrkovitú sústavu nervovú, ktorú u červov nenachádzame. - Ďalej slepáči zárodok má po dlhšiu dobu nepomerne veľký mozog a miechu, ale úplne malé základy končatín. Také zviera, ktoré podľa biogenetického zákona by kedysi muselo žiť, vôbec neobstojí. Neuživilo by taký veľký mozog na takých slabých končatinách. Práve tak má savčí zárodok za nejaký čas nervovú sústavu, ale nemá črevo, ústa a konečník. A také zviera by tiež nemohlo žiť."

Podrobnejšie štúdium odhalilo postupne vo filogenetickom chápaní zárodokového vývinu stále viac nedôsledností, ba aj niekoľko priamych protirečení. Preto Bayer, otec modernej embryológie, musel biogenetický zákon upraviť takto: "Zárodok vyššieho živočícha sa na nijakom stupni nepodobá žiadnemu živočíchu, ale len jeho zárodku." A keď bol Häckel prichytený pri falšovaní obrázkov, ktoré mali znázorňovať embryonálny vývoj (pre vývoj ľudského a psieho embrya použil ten istý stočok), mnohí nad týmto zákonom, na ktorom si evolucionisti toľko zakladali, mávli rukou. - Emil Bayer, sám evolucionista, nazval ho nedokázanou hypotézou a E. Wasmann fantastikou, v ktorej je viac odvahy než logiky.

4. "Rudimentálne orgány sú dnes už nepotrebné pozostatky, ukazujúce, akými štádiami človek prechádzal pri svojom vývoji filogenetickom a akého typu boli jeho dávni predkovia."

Podľa evolucionistov ústroj, ktorého funkciu nemožno zistiť, funkciu nemá. A tak boli dosiaľ bez funkcie slepé črevo, epifýza a hypofýza a dnes vieme, že nie sú. Postupne sa odkrýva funkcia každej maličkosti, čo je v ľudskom tele, a tým sa počet rudimentov stále znižuje. Epifýza bola napríklad podľa nich zakrpatelé parietálne oko, ktoré sme zdedili po plazoch. Dnes vieme, že je to veľmi dôležitá žľaza s vnútornou sekréciou.

Môže sa namietnuť: Keď sa podobné prírastky vyoperujú, nič sa nestane. Nie sú teda potrebné. To je pravda. Nič sa nestane. Ale aj obličku možno vyoperovať bez toho, aby sa niečo stalo, a predsa nikto nepovie, že je to nepotrebný prírastok, zdedený po živočíšnych predkoch. Telo si totiž vie zorganizovať svojpomoc a funkciu odňatého orgánu preberie iný. O vlasoch hovoria, že prestali rásť na ostatnom tele, lebo sa začal nosiť odev. Podľa toho by africkí černoši ešte dnes museli zarastať na celom tele a my aspoň na tvári a zvlášť na nose.

A čo povedať o paleontologických **dôkazoch** ?

O pithecanthropovi sa vyjadril Klenschmidt po dlhšom štúdiu: "Môžem v niekoľkých minútach hociktorého odborníka presvedčiť materiálom, ktorý mám poruke, že Pithecanthropos je človek.

Heidelbergský človek - fosilný nález je podľa Rankeho a Sergiho úplným človekom. Ich mienku potvrdzuje aj E. Dlhout, keď ukazuje zhodnosť heidelbergskej čeľusti s čeľusťou súčasného černocho, ktorú našiel r. 1921 v zbierkach parížskeho Múzea de l'histoire naturelle.

Neandertálsky človek je stále známejší ako blízky príbuzný austrálskych domorodcov. A keď sa na jeho novších náleziskách našli zbrane, oheň a maľby, nikto sa už neodvážil tvrdiť, že nebol úplným človekom.

Jedno z krajne kritických stanovísk voči evolučnej teórii je aj to, ktoré vyjadril profesor D. Spesz týmto žartom: Povedzme, že vám skape somár. Vykopete v záhrade jamu a zavoláte susedov, aby vám ho pomohli zahrabať. - Keď skončíte, zbadáte, že jeden z pomocníkov stratil pri práci fúkaciu harmoniku. O 500 rokov sa začnú na tom mieste vykopávky. Nejaký významný paleontológ - evolucionista pozdvihne významne ukazováčik a vyhlási: Hľa, páni, v 20. storočí bol somár na výške... Pozrite, hrával na fúkaciu harmoniku... A okolostojaci smutne skonštatujú: Vývoj už dnes ide teda opačným smerom.

Teisti sú jednotní v názore, že človek, ako rozumné a slobodné bytie, nemôže byť výsledkom samovoľného vývoja, ale musí mať primeranú rozumnú a slobodnú príčinu. Ale pritom sa i sami medzi sebou líšia v názore na spôsob, akým stvoril Boh človeka.

Fixisti, ktorých vo vedeckom svete reprezentuje Linné, Cuvier a Quatrefages, hovoria, že Boh stvoril tzv. exemplárne typy z každého druhu živých bytostí, teda i človeka a dal im nezmeniteľne determinovaný tvar. Svoje tvrdenie opierajú o empiriu, o fakt, že nemožno pokusným krížením zvierat dosiahnuť trvalý prechod z druhu do druhu a z rodu do rodu.

Transformisti pripúšťajú vývoj života z mŕtvej hmoty, ale pritom predpokladajú na začiatku a počas celého evolučného procesu aktívnu prítomnosť ustanovujúcej riadiacej Božej Sily.

Vývoj vyčítali z paleontológie, z milióna rastlinných a živočíšnych skamenelín, rastlín a zvierat, ktoré vykazujú niekedy aj prechodné tvary so znakmi dvoch skupín.

A vypočítali z tej istej vedy aj zásah vyššej sily, konkrétne z cieľovosti a zo zákonitej usporiadanosti tohto vývoja, v ktorom sa postupuje od jednoduchších typov k zložitejším a dokonalejším. Hierarchická stupnica je teda súčasne aj stupnicou chronologickou (Quénou). - Vývoj sa nikdy nevracia späť. Orgán, ktorý raz odumrel alebo zanikol, sa už neobjavuje v nasledujúcich generáciách.

Hlavným predstaviteľom transformizmu je jezuita Pierre Teilhard de Chardin. Zhrnul ho a podal vo svojej knihe *Le phénomène humain*. Fixisti vyčítajú Teilhardovským transformistom, že obchádzajú prítomný stav vecí, totiž skutočnosť, že trvalé prechody zo skupiny do skupiny sa nedejú.

A keď títo na svoju obranu dôvodia, že sa to dialo len v priaznivých podmienkach, ktoré s dosiahnutím vývoja zanikli (zákon finality), fixisti im hovoria takto: Najprv treba dokázať, že také priaznivé podmienky boli a že sa v nich podobné vývojové zmeny udiali, lebo podmienka ešte nie je príčina.

Transformisti zas stavajú proti fixistom výsledky paleontologických vied a túto naoko ľahkú námietku: Ak sa podľa vás zjavili na zemi naraz dokonale sformované bytosti, ako je možné, že sa prvý pár vlkov nevrhol na prvý pár baranov, aby sa uživil, zničiac tak v prvej dvojici celý druh?

Evolucionisti.

Fixisti.

Transformisti.

Komu z týchto troch prisúdi veda budúcnosti viac objektivity? - Ťažko povedať.

Ale je isté, že nie samoevolucionistom, ktorí vedome obchádzajú zákon príčinnosti. Človek totiž ako rozumný a slobodný účinok samovoľného vývoja bol by bez svojej dostatočnej príčiny.

Možno, že táto dostatočná príčina pôsobila pri vzniku človeka tak, ako hovoria fixisti, alebo tak, ako to vidia transformisti... Akokoľvek, ale rozhodne tu musela byť.

Popieranie Boha je logický nevkus...

V dvoch predchádzajúcich pojednaniach, v kozmológii a v psychológii, sme pomocou rozumového uvažovania a pomocou empirie prišli k záveru, že vznik všetkých hmotných i hmotnoduchovných bytí predchádza a na ňom sa činne zúčastňuje nejaké bytie, ktoré musí byť prvé a podstatne vyššie než všetky ostatné.

Výskumom tohoto bytia sa ex offio zaoberá teodicea. Dokazuje a ukazuje ho. Dokazuje, že také bytie je a uzkazuje, aké je.

Pretože už kozmológia a psychológia podali o jeho existencii dôkazy vychádzajúce zo skúsenosti, obmedzíme sa tu iba na dôkazy rozumové (ex ratione) tzv. špekulatívne.

Ale aj z týchto vyberáme len niektoré, aby sme nevyzerali ako advokát, ktorý podáva tým viac obhajobných argumentov, čím neistejšia je vec jeho klienta. A potom vieme tiež, ak nám niekto polhodinu dokazuje, že nie je opitý, dokáže nakoniec, že je. Po latinsky a nakrátko sa to povie: Qui nimis probat, nihil probat. - Kto príliš dokazuje, nič nedokáže.

Len toľko na vysvetlenie krátkosti tohoto ďalšieho pojednania.

EXISTENCIA PRVÉHO BYTIA

1.

Isté je, že niečo existuje.

Ak niečo teraz existuje, je nesporné, že nejaké bytie existovalo vždy.

Keby bol len jediný okamih, v ktorom by nebolo existovalo nič, neexistovalo by nič ani teraz - pretože z ničoho nemohlo by nič povstať.

Bytie, ktoré existuje, je alebo samé od seba, alebo je od iného.

Lenže nie je možné, aby existovalo bytie, ktoré je od iného, keby neexistovalo také, ktoré je od seba.

Musí byť teda bytie, ktoré je samé od seba - bytie absolútne a nepodmienené. (Dom. Pecka: Cesta k pravde, str. 17)

2.

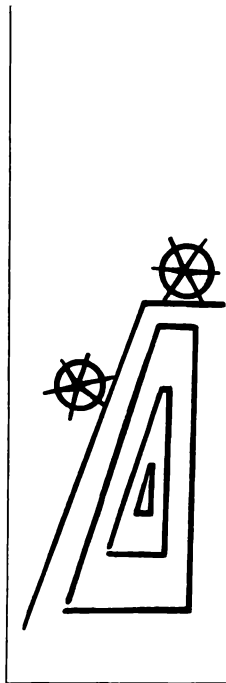
Vedľa VŠETKÉHO, čo existuje, si postavme v mysli NIČ, ktoré neexistuje a - uvažujme.

To VŠETKO nemohlo vzniknúť tam z toho NIČ. Z ničoho nemôže byť nič. Ex nihilo nihil. A samé od seba to VŠETKO tiež nemohlo vzniknúť, lebo by muselo byť zároveň príčinou aj účinkom, a to je toľko ako zároveň byť i nebyť.

Ak chceme zostať logickí, musíme okrem VŠETKÉHO a okrem toho NIČ pripustiť ešte aj nejaké NIEČO, lebo len z NEHO mohlo to VŠETKO vzniknúť. Musíme pripustiť PRÍČINU, zodpovedajúcu takému účinku.

3.

Zmyslami a rozumom sa presvedčame, že sú okolo nás rozličné pohyby, t.j. prechody z možnosti do uskutočnenia a prechody medzi dvoma termínami cez stred. Každá vec, ktorá sa hýbe, ktorá sa mení, dostáva pohyb od inej, tá od ďalšej... až sa príde k jednej, ktorá hýbe, ale nie je už inou vecou hýbaná. Postupovať nemožno do nekonečna. Chýbal by v tom rade pohybovaných vecí počiatok pohybu, bez ktorého je tento rad nemysliteľný.

Keby nebolo prvého Hýbateľa, nebolo by pohybu. Skúsenosť hovorí: Pohyb tu je, a preto i rozum dôvodí, že musí byť aj prvý hýbateľ.

Poznámka

Tento argument pochádzajúci od Aristotela preberá stredovek nepozmenený a ako taký ho odovzdáva i budúcim pokoleniam (Vid' summa Thomae, p. I. Q. 2.).

Niektorí sa pokúšali vyhnúť pojmu nehybného Hýbateľa a chceli pohyb vysvetliť zavedením okružného behu, kde jedna vec postrkáva druhú, druhá tretiu, tretia štvrtú... - a štvrtá zas prvú atď...

Týmto však došli k absurdnému tvrdeniu, že pohyb, ktorý má nastať dnes, bol príčinou pohybu, ktorý sa udial - povedzme - už pred sto rokmi.

ESENCIA PRVÉHO BYTIA

Prvé Bytie je:

Jednoduché

Jednoduché je to, čo nie je zložené z častok a čo sa nedá na častky rozložiť.

Jeho opakom je ***zloženina***. - Každá zloženina je vo svojom jestvovaní závislá od svojich komponentov, od častok, z ktorých sa skladá, a tie - ak aj nie časom, tak aspoň prirodzenosťou - musia byť prv ako z nich vznikajúca zloženina. Prvé Bytie musí byť rozhodne absolútne jednoduché, lebo je absolútne prvé. Keby bolo zložené, existovali by jeho častky prv ako ono.

Tým by však prestalo byť prvé. A keby nebolo prvé, nebolo by vôbec. Jednoduchosť prvého bytia vyplýva teda z jeho vlastnej prirodzenosti.

Nemeniteľné

Vec sa môže meniť alebo úplne, podstatne, alebo čiastočne, prípadkovo. Prvé Bytie sa nemôže meniť úplne; takou zmenou by prestalo jestvovať... To však odporuje povahe nutného Bytia. A nemôže sa meniť ani čiastočne, lebo nemá častok, je nezložené. Prvé Bytie je teda zo svojej povahy nemeniteľné.

Večné

Večné je to, čo nemá začiatku a konca.

Prvé Bytie začiatku nemá. Veď práve ono je tým jediným bytím, ktoré nevzniklo, ktoré vždy muselo byť.

A nemôže mať ani konca.

Skončiť by mohlo, keby sa dajako podstatne zmenilo. Lenže toto bytie zo svojej samej povahy nepripúšťa ani len prípadkovú, nie to ešte podstatnú zmenu.

Je nemeniteľné preto, že je jednoduché a z toho istého dôvodu je bez začiatku a bez konca.

Teda prvé Bytie je zo svojej prirodzenosti večné.

Nehmotné

Hmota má kvantitu a teda má aj čiastky. - A keď má čiastky, má i začiatok. - Čiastky sú totiž prv ako celok. Prvé Bytie je jednoduché, bez čiastok, teda i bez kvantity, a teda i bez hmoty.

A ako také nemôže byť obmedzené priestorom. Je infinitum, t.j. nesmierne, nemerateľné, neviazané na miesto, všade naraz jestvujúce, všade prítomné.

Že je nehmotné, to nám potvrdzuje zmyslová skúsenosť. Ešte ho nikto nikdy nevidel.

Dokonalé

Účinok nemôže prevyšovať svoju príčinu.

Keď sa zahľadíme na veci okolo seba, zistíme v nich nesmierne množstvo krás, dobrôt a dokonalostí. A všetky tieto vlastnosti sú v poslednej analýze účinkami prvej príčiny. Nuž, ak je toľko dokonalosti, dobroty, krásy v účinku, aspoň toľko jej musí byť v príčine. - Toto všetko prv, než bolo v účinku (vo stvorenom svete), muselo byť v príčine.

Lebo nikto nedá, čo sám nemá. Ba prvé Bytie je úplne dokonalé. - Keby mu chýbala čo len jediná dokonalosť, znamenalo by to, že niečo má i niečo nemá, to znamená, že sú v ňom čiastky. - Pretože v prvom Bytí čiastok niet - lebo je jednoduché musí mať všetko, musí byť úplné, absolútne dokonalé.

Rozumné

Keď sa človek zadíva do vesmíru očami hviezdára a vidí tú matematickú presnosť na dráhach pohybujúcich sa nebeských telies... Keď prirovná obilné steblo k najmodernejším výškovým konštrukciám a zisťuje, že je nepomerne elegantnejšie a dokonalejšie ako tieto stavby...

Keď sa dočíta, že včela svojou neuvedomelou presnosťou, s akou si stavia bunky, pomohla nájsť chybu, ktorú v logaritmických tabuľkách spravili učené ľudia...

Musí uznať, že príčina, od ktorej to všetko pochádza, musí byť rozumná. A keď je aj v tom najmenšom detaile stvoreného sveta toľko rozumnosti, musí jej aspoň toľko byť v príčine tohoto účinku. Ba povieme: Rozumnosť prvého Bytia musí byť absolútna. V ňom niet možnosti ešte niečo poznať. Keby jeho vedomosť a rozumnosť nebola v úplnku, znamenalo by to, že sa ešte môže zdokonaľovať a meniť a to by zas znamenalo, že nie je jednoduché a v dôsledku toho ani prvé, a teda ani existujúce. - Absolútny rozum a dokonalé poznanie vyplýva zo samej podstaty Prvého Bytia.

Slobodné

Archimedes objavil v prírode zákon o váhe ponoreného telesa. Newton zákon gravitačný, Mendel zákon dedičnosti...

Vezmime botaniku, chémiu a fyziku a presvedčíme sa, že svet je plný zákonov. Do každého bytia je ich vpísaných niekoľko. Menujú sa podľa tých, čo ich objavili: Avogadro, Ampère, Newton... - A zákon je prejav vôle. Ak je pôvodcom živej i neživej prírody Prvé Bytie, zákony, ktoré ju formujú a udržiavajú, musia byť prejavmi len jeho vôle.

Prvá Príčina je teda bytie slobodné. Bytie s vôľou.

A pretože je tých zákonov toľko a tak dôsledne sa zachovávajú, súdime z toho, že bytie, ktoré na ich zachovávanie dbá a nimi svet riadi a ovláda, musí byť mocné. A že ide o Prvé Bytie, nemožno inak povedať, ako že je všemocné - omnipotens. Všemoc Prvého Bytia je dôsledok toho, že je rozumné a slobodné, že má poznanie a vôľu. - Chýbalo by mu čosi, keby i poznalo dokonale i chcelo, ale by nemohlo.

Poznanie, chcenie, sú mohutnosti duchovné, preto i bytie, ktoré sa nimi v stvorenstve prejavuje, musí byť duchovné. - Agere sequitur esse.

Kto dokonale pozná a môže všetko, čo chce, musí byť dokonale blažený.

Záver

Prvé Bytie je všetko-poznávajúci, chcejúci a ovládajúci Duch. Duch všadeprítomný, večný, jednoduchý, nemeniteľný, nehmotný, dokonalý, najvyšší, na nikom nezávislý ani vo svojom bytí ani vo svojej činnosti, nedosažiteľný, nezničiteľný, dokonale blažený...

Tento Duch je ľudskému rozumu medzi národmi od počiatku známy a rozlične menovaný. V našom slovníku prichádza pod **menom BOH**.

III.

E T I K A

Ens morale

Bytie mravné

Teraz, keď sme sa naučili lietať vzduchom ako vtáci
a plávať ako ryby, už nám len jedno chýba: naučiť sa
žiť na zemi ako ľudia ...

Bernard Shaw

V troch predchádzajúcich pojednaniach sme vnikli do rozličných bytí: do bytia hmotného v kozmológii, do bytia hmotnoduchovného v psychológii a do bytia čisto duchovného v teodiceii.

V nasledujúcej časti, ktorou sa filozofia končí a vrcholí, dozvieme sa o postoji filozofie a filozofov voči spomínaným bytiam, o postoji aký káže zaujať zdravý nepokazený rozum voči bytiu hmotnému, hmotnoduchovnému a duchovnému.

Etika teda bude pojednávať o vzťahoch človeka k hmote, k ľuďom a k Bohu.

Bude nás učiť, ako sa správne žije na základe predchádzajúceho poznania.

Odtiaľ aj jej výmer: *Scientia recte vivendi naturalis rationis lumine comparata*. - Veda o správnom živote, stojaca na rozumovom základe.

Názov má od gréckeho slova *ethos* - **mrav**.

Delí sa na tri časti - o **správnom vzťahu človeka**:

- A. k bytiam hmotným,
- B. k bytiam hmotnoduchovným,
- C. k bytiam duchovným.

O SPRÁVNOM VZŤAHU K BYTIAM HMOTNÝM

Správny vzťah človeka k bytiam hmotným, ku ktorým v etike priradujeme aj rastliny a zvieratá, je súhrnne vyjadrený prirodzenosťou človeka a prirodzenosťou všetkých týchto vecí.

Aby sme to pochopili, pozrime sa okolo seba.

Voda rozpúšťa minerály, aby sa nimi mohli živiť rastliny. Rastliny z nich stavajú svoje telo, kvitnú a prinášajú ovocie, aby sa mohli ponúknuť zvieratám. Zvieratá bránia svoj život proti hladu, proti škodcom a rozmnožujú ho, aby ho mohli vo vhodnom čase ponúknuť človeku ako priamu alebo nepriamu obeť, a to buď naraz (poslúžiac mu telom za pokrm) alebo po kúsku (dávajúc mu svoju silu alebo iné vlastnosti do užívania). A všetko toto robia, vedené vlastnými zákonmi alebo inštinktom, obdivuhodne presne a dôsledne.

A ak sú v ríši mŕtvaj hmoty alebo v ríši rastlín a živočíchov nejaké človeku škodlivé výnimky: otravný plyn, smrtiaci blesk, jedovaté rastliny, dotieravé muchy a hnusné ploštice, povieme, že sú len preto výnimkami, lebo sme zatiaľ nenašli spôsob, ako ich zaradiť do vysloveného pravidla, ktoré ešte raz zopakujeme: Všetko, čo okolo seba vidíme, prirodzene, t.j. každé svojou vlastnou povahou smeruje k tomu, aby raz poslúžilo od seba vyššiemu a nakoniec človeku, či už priamo alebo nepriamo.

Vesmír je teda - aby sme použili Teilhardovo vyjadrenie - antropocentrický... Človek je v ňom ako vrchol, ako cieľ a ako jeho suverénny vládca, ktorého užívaniu a službám sa všetko samo prirodzene núka.

Ak je človek najvyšší a jediný rozumný medzi tvormi, má sa riadiť vo vzťahu k nim podľa svojej (rozumnej) prirodzenosti.

Preto ako najvyšší, nedá sa ovládať ničím z toho, čo stojí pod ním - ani zlatom, ani strojom, ani jedlom, ani ópium, ani alkoholom. Medzi nižšími tvormi je rodený vládca, nie otrok.

Ako rozumný si bude usilovne vyberať z vecí to, čo mu je potrebné, čo napomáha jeho telesný a duchovný rast.

Ale každý takýto výber, každý jeho zásah do podriadenej prírody bude mať svoje rozumové zdôvodnenie a svoju mieru. Zničí a použije len to, čo potrebuje a len natoľko, nakoľko to potrebuje pre svoj osob alebo radosť ako jedinec alebo ako člen spoločnosti.

Ak majú nižšie tvory svoj presný a stály spôsob konania alebo chovania sa, vyplýva z toho druhé pravidlo správnosti nášho vzťahu k nim - totiž, že treba pri ich užívaní rešpektovať, nakoľko len možno, ich vlastné prirodzené danosti.

Preto nebudeme žiadať od somára spev a od kravy závodný beh cez prekážky. Ale si vždy budeme tak počínať, aby všetko, čo je postavené do služieb človeka, mohlo sa v nich riadiť svojimi vlastnými zákonmi.

Tým podpisujeme Baconov výrok: "Príroda tak vládne, že sa ňou riadime."

Ak sa dačo v našom vzťahu k hmotným bytiam nezhoduje s horeuvedenými vývodmi, je protiprirodzené, nerozumné a nemorálne.

O SPRÁVNOM VZŤAHU K BYTIAM HMOTNODUCHOVNÝM

Človek môže byť vo vzťahu k ľuďom dvojako: ako jednotlivec k jednotlivcovi a ako jednotlivec k spoločnosti.

Vzťah človeka k jednotlivcovi

Človek sa má v tomto prípade správne stavať k človeku ako rovný k rovnému.

Všetci sme rovnakým spôsobom bytosti hmotnoduchovné. Nachádzame sa v ríši bytí na tej istej rovine. Všetci cítime, chápeme a chceme, uvedomujeme si radosť i bolesť, slovom všetci sme rovnako ľuďmi.

Názory o vyššej a nižšej rase, o mužovi ako o viac-človeku, o žene ako o človeku, ktorému k úplnosti čosi chýba, o modrej a červenej krvi, o bielej a čiernej tvári, skrátka o nadradenosti a podradenosti, vyplývajúcej priamo z prirodzeného základu, sú krajne nefilozofické, protirozumové, protiprirodzené a preto i nemorálne.

Kto je človekom, je ním práve tak ako ostatní; ani menej ani viac. A tejto rovnosti nemôže stáť v ceste ani prípadná telesná alebo duševná deformácia, ani nezrelosť (ľudské plody) ani prezeanosť (starci a nevyliciteľne chorí).

Človek k človeku - keď ide o jednotlivca - sa teda správne stavia ako rovný k rovnému.

Základné ľudské práva a v dôsledku toho i povinnosti sú rovnaké.

Vzťah človeka k človeku je vyjadrený vetou: Čo nechceš, aby iný robil tebe, nerob ani ty jemu.

Ak nechceš, aby ti ubližoval na tele, aby ti číhal na život, nerob to ani ty nikomu. Lebo iného to tak bolí ako teba.

Bolí ťa, keď ti iný rozkráda majetok, hoci len po nepatrných čiastkach? Nepáči sa ti, ak ti dakto poškodzuje sady, polia a lúky? Nerob to ani ty. Mrzí to každého.

Trápi ťa a páli, keď iní o tebe zle myslia alebo i rozprávajú? Nezabúdaj na to, že to trápi každého.

No veta: Čo nechceš, aby iný robil tebe, nerob ani ty jemu... nevyjadruje dosť úplne správny vzťah človeka k človeku.

Jej prirodzeným doplnkom je jej kladná forma: Čo chceš, aby ľudia robili tebe, rob aj ty im...

Chceš, aby si ťa v chorobe, starobe a v osamotení všimli a pomohli ti? Rob to aj ty všetkým podobne trpiacim, ktorých stretneš.

Čakáš, že príspevím dakoho nájdeš východisko z núdze? Nedaj v podobných prípadoch čakať na seba.

Dobre sa ti vidí, ak iný uznáva tvoje prednosti a vie bez závidy o nich hovoriť pred inými? Ber si príklad.

Páči sa ti, keď je niekto voči tebe srdečný, úprimný, keď je veselý, skromný, jednoduchý a máš z jeho prítomnosti radosť? Buď aj ty taký.

A viac ani netreba dodávať.

Touto jednou vetou v oboch významoch (v kladnom i zápornom) je vyjadrený správny vŕah človeka k človeku, krátko síce, ale úplne.

Vzťah človeka k spoločnosti

Ho anthrôpos fýzei politikôn zoon esti. - Človek je od prírody tvor spoločenský - hovorí Aristoteles (1263, a.2).

V spoločnosti sa rodí, rastie, rozvíja. Je s ňou tak úzko spätý, že by bez nej vo svojej nemohúcnosti, najmä v prvých dňoch života, zahynul.

Ale i človek násobený, totiž spoločnosť, by zahynul bez jednotlivca.

Vzájomne sa teda podmieňujú vo svojej existencii a vzájomne sa podmieňujú i vo svojej kvalite. Aký je jednotlivec, taká i spoločnosť a aká spoločnosť, taký i jednotlivec.

To platí skoro bez výhrady.

Spoločnosťou rozumieme trvalé spojenie viacerých, aby sa ľahšie mohol dosiahnuť spoločný cieľ.

Podľa toho, či má spoločnosť sama všetko na dosiahnutie svojho cieľa, alebo či na to potrebuje ešte aj inú spoločnosť, rozoznávame spoločnosti dokonalé a nedokonalé.

Podľa toho, či je cieľom spoločnosti dobro partikulárne (dobro niekoľkých jednotlivcov) alebo dobro univerzálne, rozoznávame tiež viac spoločností. Z nich najprednejšie sú rodina a štát.

Podľa Aristotela jednotlivci svojou prirodzenosťou smerujú k tomu, aby mali potomstvo, a preto rodina (spoločnosť muža a ženy) je prirodzená ustanovizeň.

Okrem túžby po potomstve majú ľudia aj náklonnosť k čím lepšiemu životu. Kvôli tomu povstávajú z rodín obce a z nich štát.

Človek teda prirodzene smeruje aj k tomu, aby žil v štáte a mohol tak uspokojiť svoje prirodzené potreby, zabezpečiť svoje dobro a uchrániť sa od bezprávia.

Obidve uvedené spoločnosti, rodina (bunka) a štát (celok), sú teda spoločnosti prirodzené. Aby človek do nich vstúpil, k tomu ho núti jeho vlastná príroda. Preto sú to i spoločnosti nutné.

Okrem nich sú aj tzv. slobodné (liberae), do ktorých môže vstúpiť kto chce a kedy chce. Také sú napr. spoločnosti kultúrne, obchodné, športové atď.

Cieľom človeka, ako člena spoločnosti je dosiahnuť svoje dobro. Cieľom spoločnosti ako takej je dosiahnuť dobro všetkých jej členov.

Nezriedka dôjde pri sledovaní individuálneho dobra a dobra spoločnosti ku kolízii.

V takomto prípade sa človek pýta: Čomu mám dať prednosť, ak chcem zachovať správny vzťah k človeku násobenému, k spoločnosti?

Sú takí, čo v odpovediach na túto otázku zdôrazňujú cieľ spoločnosti - všeobecné dobro. Toto treba vždy sledovať, aj keby tým malo utrpieť dobro jednotlivca (kolektivistu).

Sú iní, čo vyzdvihujú dobro jednotlivca, hoci aj na úkor dobra celku (individualisti).

Prví kričia: Človek je pre spoločnosť. A druhí im protirečia: Spoločnosť je pre človeka.

Kolektivizmus stavia človeka do vzťahu úplnej podriadenosti voči spoločnosti. Podľa neho má spoločnosť právo v záujme svojho cieľa človeka plne využiť.

Individualizmus zas stavia spoločnosť do podriadenosti jednotlivcovi.

Hovorí: Človek má právo neobmedzene užívať a využívať spoločnosť pre svoje osobné dobro.

Oba smery sú nezdravé krajnosti.

V tomto prípade je pravda v strede. Je vo vzájomnom rešpektovaní sa.

Človek - jednotlivec a spoločnosť sa teda majú navzájom ako rovný s rovným.

Náuka, podľa ktorej sa majú spoločnosť a jednotlivec vzájomne napomáhať, prichádza pod menom solidarizmus.

Jeho prvé črty podáva okružný list Leva XIII. Rerum novarum z r. 1891.

Jej posledné časové aplikácie prinášajú Jánove encykliky Mater et Magistra (1961) a Pacem in terris (1963), ako aj Populorum progressio Pavla VI. (1967).

Každá náuka hľadá svoje uplatnenie v jednotlivých životných oblastiach. Individualizmus a kolektivismus sa zvyraznili zvlášť na hospodársko-politickom úseku. Prvý ako kapitalizmus a druhý ako socializmus.

V etike majú však napriek svojej protichodnosti oba systémy spoločné meno: mravný utilitarizmus. Za kritérium mravnosti si totiž obidva berú zásadu, čo vyslovil Angličan Jeremiáš Bentham: Mravné je to, čo je užitočné.

Kapitalista hľadá: Mravné je to, čo je užitočné pre mňa. A socialista neprestáva volať: Mravné je to, čo osoží robotníckej triede.

Ak má Benthamova zásada obstáť, treba ju takto upraviť: Mravné je to, čo osoží podľa možnosti všetkým a neškodí podľa možnosti nikomu, čo je zhodné s ľudskou prirodzenosťou ako takou, čo sa neprotiví do nej vpísanému zákonu. V tomto význame ju chápe solidarizmus.

Podľa neho má človek žiť v spoločnosti a prispievať k všeobecnému dobru, ale má dostať od nej výmenou všetko, čo nasycuje jeho skutočné potreby, a čo uspokojuje i jeho legitímne túžby.

Teda i tu ako rovný s rovným.

Ani jednotlivec sa nesmie zdôrazňovať na úkor celku; ani celok na úkor jednotlivca. Najvyššia možná harmónia medzi dobrom individuálnym a dobrom kolektívnym je to, čo zdravý rozum stavia ako normu pre vzťah človeka - jednotlivca k spoločnosti.

Kvôli súladu a rovnováhe obidvoch dohier musí byť spoločnosť vybavená autoritou a autorita účinnými prostriedkami.

Aj to žiada rozum.

Súčasná doba je charakterizovaná intenzívnym spoločenským vrením, kývaním a prevratmi.

Boj systémov.

Presuny sprava doľava a opačne.

Sme unavení a pýtame sa: Kedy sa už spoločnosť konečne zbaví týchto výkyvov?

A tu si môžeme zaporokovať. Potom, keď sa ľudia vrátia k rozumu, keď začnú plne rešpektovať normu vpísanú do ich prirodzenosti, t.j. svoju vlastnú rozumovú prirodzenosť ako najvyššiu normu každej mravnosti.

Zakiaľ sa ignoruje rozum a nerešpektuje sa prirodzený zákon, zatiaľ sa sociálne koleso bude stále krútiť a nemilosrdne vytláčať z tých, ktorých zasiahne, krvavý mušť a horké, ale jalové slzy.

O SPRÁVNOM VZŤAHU K BOHU

(O náboženstve)

Voltaire výsmešne povedal o náboženstve, že vzniklo pri prvom stretnutí hlupáka s podvodníkom...

Opravujeme.

Vzniklo trochu neskôr...

Až vtedy, keď začal hlupák správne rozmýšľať a pod vplyvom jeho myslenia podvodník správne žiť.

Povedali sme, že všetko, čo stretáme vo viditeľnom svete, je tak riadené a vedené svojou vlastnou prirodzenosťou, aby mohlo raz priamo, alebo nepriamo poslúžiť niečomu od seba vyššiemu.

Zmysel všetkého nižšieho je teda vo vyššom.

Keď človek stojaci na vrcholku stvorenstva hľadá smerom nadol, konštatuje, že všetko, čo vidí, je tu kvôli nemu, že on je jediným zmyslom, jediným cieľom všetkého, čo dýcha a rastie na povrchu, alebo odpočívaj nehybne v útrobách zeme... hruď sa mu naplní radosťou a v tvári sa mu zjaví hrdý úsmev.

No, keď pozrie smerom nahor a zbadá prostredníctvom viditeľného sveta a svojho rozumu vo výške nad sebou Boha - bytie, ktoré ho nekonečne predčí, je mu jasné, že nie je natoľko výnimkou, ako sa domnieval, že i jeho život má zmysel iba v službe vyššiemu...

Odkladá preto hrdú vladársku pózu a pokrečí sa aj on rozumne do postoja služobnosti.

Nerozumné stvorenia konajú svoje služby vyššiemu (človeku) podľa svojej prirodzenosti, podľa svojich zákonitostí a inštinktov, t.j. nutne.

Človek sa má podriaďovať od seba vyššiemu (Bohu) tiež podľa svojej prirodzenosti (charakterizovanej rozumom a vôľou) - teda slobodne.

A ako sú všetky ostatné tvory dôsledné v riadení sa vlastným zákonom, tak dôkladným má byť aj on - človek.

K takémuto záveru vedie každá zdravá filozofia.

A jeho správnosť potvrdzuje aj súhlas všetkých národov. Lebo od toho času, čo je na svete rozmýšľajúci človek, odvtedy tu stojí aj oltár, na ktorý na znak úplného podriadenia kladie Bohu ako obeť to najdrahšie, čo má - nezriedka i seba...

Boh, to však nie je niečo.

Boh je **Niektó**.

To je bytie s rozumom a slobodnou vôľou. A takémuto možno len tak slúžiť, ak konáme, čo sa mu páči a vyhýbame sa tomu, čo nemá rád. Ak konáme zhodne s jeho a svojou prirodzenosťou.

Preto prvým predpokladom správneho filozofického postoja človeka voči Bytiu najvyššiemu bude **usilovné** dozvedanie sa z nepísaného i písaného zákonníka o prejavoch jeho zvrchovanej vôle, ktoré len čo zistí ako isté, ihneď sa im podriadi.

A tu, v tomto bode filozofia prestáva.

Tu sa končí.

Už nemá čo povedať, lebo ako Geibel vraví: Das ist das Ende der Philosophie zu wissen, dass wir glauben müssen. - To je cieľ a zmysel filozofie - presvedčiť nás, že musíme veriť...

STRUČNÝ PREHLAD

DEJÍN FILOZOFIE

Dejiny filozofie nazval ktosi cintorínom filozofických systémov.

A vskutku, keď v nich človek listuje, má dojem, akoby čítal nápisy: Tu odpočívá Demokritov atomizmus, tu Occamov nominalizmus, tu Heglov idealizmus...

Lenže toto je naozaj len dojem.

Nie všetky filozofické názory a systémy sú mŕtve. A nie všetky, čo zomreli, sú úplne pochované... Niektoré prežili storočia a máme ich tu podnes. Iné mali svoj vznik, hodiny svojej aktuálnosti a potom roky i storočia svojho zabudnutia.

Pojem dejín filozofie by sme mohli takto vymedziť: Veda, ktorá si všíma vznik, rozvoj a ďalšie osudy filozofických názorov v ich vnútornej súvislosti a časovej následnosti.

A tu malé upozornenie!

Treba rozlišovať medzi dejinami filozofie a filozofiou dejín.

Dejiny filozofie si všímajú filozofiu pod zorným uhlom dejín. - Filozofia dejín si všíma dejiny pod zorným uhlom filozofie.

Dejiny filozofie sa tradične delia na starovek, stredovek a novovek. Keďže každé z týchto troch období má svoj osobitný ráz, svoju povahu, je toto rozdelenie celkom vhodné.

STAROVEK

Skoro výlučnými predstaviteľmi starovekej filozofie sú Gréci, obývajúci Heladu s priľahlými súostroviami, pobrežie Malej Ázie a južnej časti Apeninského poloostrova.

Tu pestovali filozofiu osamelí jednotlivci alebo aj celé skupiny filozofov spojených riešením spoločného problému, takzvané filozofické školy.

KOZMOLOGISTI

Najstaršia z gréckych filozofických škôl je škola jónska. Zapodieva sa otázkou: Z čoho vznikol viditeľný svet? Rieši teda problém kozmologický. Jej zakladateľom a zakladateľom európskej filozofie vôbec je **Tales** z Milétu (640-548). Tvrdil, že všetko, čo vidíme, vzniklo z vody. **Anaximenes**, tiež Milétan, hovorí, že počiatkom sveta nie je voda, ale vzduch. A aby bol spor úplný, príde temný Efezan **Herakleitos** (540-480) a povie: Počiatkom všetkého je oheň. Z ohňa všetko vzniká a v oheň sa všetko obracia.

ONTOLOGISTI

Skoro súčasne s jónskymi filozofmi húta škola ontologistov nad otázkou: Čo je podstatou hmotných vecí?

Pythagoras zo Samu (580) sa vysťahoval do Itálie, kde v Krotóne založil povestnú školu. Učil, že podstatou každého hmotného bytia je číslo. Možno ani nebol tak ďaleko od pravdy. Moderná atómová fyzika nachádza vo všetkých prvkoch presné číselne vyjadrené pomery. Jeho žiaci žili sebazapieravým asketickým životom: Denné spytovanie svedomia, mlčanie a úplná poslušnosť majstrom. Vznikajúce spory bolo možné umlčať výrokom: Autos efa - *sám* to povedal. Pythagorova škola sa rozšla asi šesťdesiat rokov po jeho smrti.

Demokritos z Abdery (460-370), filozof, ktorý sa smial všetkému, na čo pozrel. Pokladal za princíp všetkého atómy a prázdny priestor. Atómy pršia vesmírom, náhodne sa stretávajú a utvárajú tak rozličné hmotné telesá.

Demokritovu náuku prevzal aj Epikur a rímsky básnik Lucretius Carus.

V stredoveku sa zjavila v istej obmene u Rogera Bacona a v novoveku u Leibnitza. Demokrita radi spomínajú aj najnovší materialisti.

O tomto filozofovi sa hovorí veľa zaujímavého. Sám o sebe hovorí - asi podľa výroku: Dobro sa samo chváli - že najďalej cestoval, najviac skúmal, najväčší počet nebies a zemí uzrel, najviac učencov vypočul a v geometrii ho ani egyptskí zememerači nemohli tromfnúť. A druhí o ňom hovoria, že mal väčšiu radosť z jedného objaveného argumentu, ako keby sa bol stal perzským kráľom. Kvôli filozofii nechal spustiť polia a pašienky (Philo) a aby ho v rozmyšľaní vonkajší svet nerušil, dobrovoľne sa zbavil zraku (Gellius X.) a žil spokojne, až kým ho nezožrali vši (Marcus Antonius III.3), alebo podľa iných: kým sám nedovolil smrti vziať ho, zahŕňajúc ju od seba tri dni medom a čerstvým chlebom.

Parmenides, zakladateľ eleatskej školy sa domnieva, že svet sa skladá z dvoch princípov: Z chladnej tmavej zeme a z teplého svetlého ohňa.

Empedokles k tomu pridáva ešte vzduch a vodu. Hovorí, že tieto štyri prvky sú síce samy od seba nečinné, ale láska a nenávisť ich tak spája a rozdeľuje, že vznikajú rozličné veci.

Zeno z Eley, Parmenidov žiak, popiera možnosť pohybu a akejkolvek premeny. Na tomto podklade prišiel k mnohým smiešnym tvrdeniam. Napríklad: Ak spôsobí bromaďa zrna pri vysypaní hluk, musí i každé zrnko a každá jeho časť spôsobiť šum. Každé zrnko šum nespôsobí, teda ani bromaďa. Ak má korytnačka náskok, ani Achilles ju nedohoní. Lebo kým on dorazí na jej miesto (A), ona sa dostane do (B) a keď prejde on do (B), ona do (C) atď.

Jeho filozofia bola veselá, ale život vážny. Zomrel mučeníckou smrťou v boji proti tyranovi svojho mesta.

ANTROPOLOGISTI

Centrom záujmu skupiny nasledujúcich filozofov je človek. Skúmajú jeho cieľ, ktorý je podľa viacerých z nich v poznaní pravdy a v živote podľa nej. Riešia teda problém noetický a etický.

Prví v poradí týchto veľkých filozofov sú ľudia bez mena, ktorí vlastne ani filozofmi neboli, ale jednako vzbudzovali svojim počínaním záujmy o dva spomínané problémy.

Medzi nich patria aj **sofisti**, ktorých ideálom bola osobná pohotovosť pri dokazovaní a obrane názorov. Pripomínali tak trošku dnešných advokátov. Svojim žiakom sľubovali takú vycibrenosť, ktorou vyhrajú spor, aj keď nebudú mať pravdu. Prvý proti nim vystúpil:

Sokrates zavedením definície. Za cieľ ľudského života postavil čnosť a tým dal základ etike... Za jediné zlo pokladal nevedomosť. Preto všetko svoje úsilie vynaložil na vyučovanie mládeže. Uberal sa rád tam, kde mohol nájsť viacero ľudí pospolu: na tržnice, do ulíc, do dielní a na štadióny, aby nadprirodil rozhovor o najbežnejších denných skúsenostiach. Poučoval formou dialógu. Vhodne volenými otázkami nútil svojich poslucháčov k správny odpovediam - (sokratovská metóda). Učil vlastným príkladom i slovom číť si a poslúchať vnútorný hlas (daimonion), preto si tento plešivý, tuponosý dobrák a poctivec musel vypočuť rozsudok: "Sokrates je vinný, lebo neverí v bohov, v ktorých verí štát a zavádza nových. Je vinný aj tým, že kazí mládež." Vo väzení vyplil jed z bohlavu a zomrel r. 399. Jeho otec bol sochár, matka pôrodná babička a jeho žena Xantipa žiarila po celý čas, že muž má radšej svoje povolanie ako ženu. Z jeho žiakov sa spomína Antistenes a Aristipos. No najviac spomedzi nich vynikol Platón.

Platón (427). Pochádzal z poprednej athénskej rodiny. Od malička sa venoval poézii a maliarstvu, ba aj hudbe. Nakoniec sa celý oddal filozofii. Po Sokratovej smrti, ktorého počúval osem rokov, odišiel z Athén k spolužiakovi Euklidovi do Megar. Tu sa dlho nezdržal. Vrátil sa späť do Athén, odkiaľ podnikal cesty do rozličných krajov. Z jednej takej cesty sa vracal ako otrok. Slobody ho zbavil syrakúzske tyran Dionýz, ktorého karhal pre jeho zlé mravy. Otroctva ho zbavil akýsi Anikeris. Po príchode domov zozbieral 3000 talentov, aby bradil vysloboditeľov výkupné. Keď tento nechcel peniaze prijať, kúpil za ne pozemok a založil školu, zvanú Akadémia. Tu sa okrem filozofie učila matematika a astronómia. Na bránu tejto školy primyslel niekto z neskorších jeho stúpcov nápis: Medeis ageometretos eisito. - Kto nevie matematiku, nech sem nevstupuje.

Tu Platón pôsobil až do roku 348, keď usnul navždy v kútiku po noci strávenej na svadobnej hostine u svojho žiaka...

Platónove diela sa nám zachovali všetky, ale bez dát svojho vzniku.

Platón vyšiel s teóriou o poznávaní vecí pomocou ideí, pojmov. Hovorí však na rozdiel od Aristotela a dnešnej náuky, že idey majú svoju samostatnú existenciu, oddelenú od jednotlivých predmetov. Jestvujú v takzvanom ideálnom svete, vo svete ideí. Z tohto sveta ideí prišla aj naša duša, kde videla idey ako prototypy všetkých vecí. Naše poznanie je iba rozpomätúvanie sa. Idey stvorila najvyššia Idea, Idea dobroty - **B o h** .

Hmotný svet stvoril Demiurg (Platónov dualizmus).

Jeho psychológia je charakterizovaná trichotómiou. Platón sa domnieva, že v človeku sídlia tri duše. V hlave duchovná, v prsiach hnevľivá a v bruchu žiadostivá. Podľa toho, ktorá duša v človeku prevláda, má sa zaradiť v jeho ideálnom štáte do príslušnej triedy. Robotníci predstavujú dušu žiadostivú, vojaci hnevľivú a filozofi, ktorí majú podľa Platóna vládnuť, predstavujú dušu duchovnú. Vedúci štátu a vojaci majú byť zbavení starostí o rodinu. Ako náhradu im dáva Platón spoločenstvo žien a detí. Tento jeho sociologický omyl pochádza najskôr z jeho idealizmu, z prílišnej vzdialenosti od konkrétneho života. Hlavné jeho diela sú - okrem početných dialógov - *Nomoi* a *Politeia*.

Platón si svojou hlbokou a širokou špekuláciou vynútil úctu všetkých nasledujúcich storočí. Ani my mu ju neupierame, aj keď už nepálime pred jeho obrazom večné svetlo ako Cosimo de Medici a spol.

Vrcholom gréckej filozofie je Platónov žiak:

Aristoteles (384-322): Maestro di color, chi sanno - Učiteľ tých, čo vedia - spieva o ňom Dante.

Ako 17-ročný sa dostal do Athén, kde dvadsať rokov počúval Platóna. Mal ho rád, ale ešte radšej pravdu. Amicus Plato sed magis amica veritas - a preto sa i v náuke od neho odchýlil. Platón ho mal stále v úcte, aj keď cítil, že ho prerastá. Povedal o ňom, že je to žriebä, ktoré kopne svoju kobyľu, len čo z nej vysaje všetko mlieko. R. 342 sa stal Aristoteles vychovávateľom Filipovho syna, neskoršieho Alexandra Veľkého. Zomrel na žalúdočnú chorobu skoro súčasne so svojim chovancom Alexandrom a svojim odporcom rečníkom Demosténom. Jeho spisy dosahujú číslo 400. Je tvorcom logiky, ako ju poznáme dnes.

Kritiku systematicky nespracoval, ale zato dotkol sa všetkých noetických problémov. V ontológii vystihol stavy bytia potenciou a aktom. Od neho sú i kategórie bytia (substantia a accidens) a príčiny bytia.

V kozmológii sú od neho vymedzenia pohybu, priestoru, času a náuka o hylemorfizme.

V jeho psychológii je spojenie tela a duše spojením matérie a formy, teda pevnejšie a užšie ako u Platóna. Pre neho je duša duchovná a nesmrteľná. Aristotelov teizmus je prvým vedeckým teizmom. Nie vierou, ale rozumom prišiel na existenciu Prvého Bytia - Prvého Nehybného Hýbateľa, ktorý je bytosť osobná, bytosť s rozumom a vôľou.

V jeho politike sú rodina a štát spoločnosti prirodzené, smerujúce k blahu jednotlivcov.

Vo svojej filozofii žije Aristoteles takmer celý až podnes - najmä v neoscholastike.

A sú tu ešte dve antropologické školy: stoická a epikurejská. Ich ústredným problém je etika.

Stoici vidia cieľ života v čnosti, žijú mravne a zomierajú bez strachu, hrdo, obyčajne vlastným zákrokom. Tak zomrel i slávny predstaviteľ Seneca aj Petronius, elegantiarum arbiter, aj ich zakladateľ **Zeno** z Kitia (334-262).

Epikurejci majú za cieľ blaženosť, rozkoš. Meno majú po svojom zakladateľovi, ktorý založil r. 310 školu v Nitilene. Medzi jeho poslucháčmi boli aj ženy. Ním hlásanú rozkoš jeho žiaci pochopili podľa svojho a zašli príďaleko.

Epikura charakterizujú takéto výroky: Ak ide o zabezpečenie si úplného kľudu v styku s ľuďmi (aj so ženami), je prirodzeným dobrom všetko, čím možno tento cieľ dosiahnuť.

- Privykni si ďalej veriť, že smrť sa nás netýka... veď akiaľ sme tu my, nie je tu smrť; a keď príde smrť, nebudeme tu my. Teda ani živých sa smrť netýka, ani mŕtvych (Z listu Maniokeovi).

Zomrel na úplavicu r. 270 - Sicut vixit ita et 'mori'...

Spojením noetického a etického problému vznikla aj škola skeptická.

Zakladateľom **skepticizmu** je Pyrrhon z Elidy (360-270). Prišiel na to, že pre duševný pokoj je potrebné vzdať sa akéhokoľvek filozofovania. Mával rukou teda nad všetkými doterajšími filozofickými snahami.

Je akýmsi upozornením, že je čas, aby filozofia prešla do nového obdobia a na nový základ, alebo aby sa na zdravom jadre starého základu začalo stavať odznova.

STREDOVEK

Pestovateľmi a predstaviteľmi stredovekej filozofie sú zo začiatku cirkevní otcovia, neskôr rehole a univerzity.

Stredoveké filozofovanie charakterizuje veľké úsilie po syntéze. Dávajú sa do súladu a do systému jednotlivé filozofické disciplíny a vytvára sa syntéza aj medzi filozofiou a ostatnými vedami, najmä však medzi filozofiou a teológiou.

Toto úsilie sa podarilo. Stredovek zanechal po sebe pevné filozofické sústavy, ktoré je ťažko načať.

OTCOVIA (Philosophia patristica)

Patristická filozofia je poznačená snahou dokázať, že medzi filozofiou (pravdou poznanou rozumom) a medzi vierou (pravdou zjavenou) nemôže byť rozpor. Je to teda hľadanie súladu, úsilie po syntéze filozofie s teológiou. Hlavným a dôstojným predstaviteľom tohto obdobia je:

Aurelius Augustinus. Narodil sa v Tagaste v Numídií v r. 354. Mladosť prežil búrlivo ako študent a ako učiteľ rétoriky v Kartágu, v Ríme a v Miláne. Štúdium Platóna obrátilo jeho myseľ k veciam duchovným. Konvertoval a prijal krst ako 32-ročný. Zomrel ako biskup r.430 v Hypone.

Jeho prvé spisy sú čisto filozofické. Neskoršie sú filozoficko-teologické. Podľa Grabmannovho výpočtu je všetkých 62.

Hoci si Aristotela vysoko vážil, jednako dával prednosť jeho učiteľovi. Duchovnejší Platón mu viac vyhovoval pri výklade Písma. Ba miestami zisťuje istú myšlienkovú príbuznosť, a preto sa domnieva, že veľký Grék azda poznal Písmo na svojich cestách po Egypte a ostatnom Stredomorí. Augustín si filozofiu podelil na tri časti: logiku, fyziku, etiku (ens ideale, morale, reale).

Noetické problémy rieši tak, že Platónske idey umiestňuje do božieho rozumu.

V ontológii preberá Aristotelovu náuku o matérii a forme (hylemorfizmus).

Stvorený svet vrcholí v človeku, ktorý v sebe zahŕňa podstatné vlastnosti ostatného stvorenia. Človek je mikrokozmos, ktorý spojuje hmotný svet s duchovným. Podľa neho je duša nehmotná podstata, prítomná v celom tele a v každej jeho čiaske.

"Boh je najvyššie a nemenné bytie. Je princípom každého bytia, poznania a pravidlo života. Nie je možné ho definovať kladne. Určite vieme len to, čím nie je. Boh sa lepšie poznáva 'nevedením'. Boh stvoril svet zo svojej úplne slobodnej vôle, stvoril ho z ničoho a stále ho tvorí tým, že ho udržiava. Boh stvoril aj hmotu (prahmotu) so zárodkami všetkých vecí (rationes seminales), ktorých vývojom vzniká poriadok vo svete. Preto hmota nie je princípom zla a telo nie je duši väzením." (Josef Král: *Filosofie staroveká a stredoveká* 70)

V etike postavil človeku za cieľ dosiahnutie a blažené požívanie Boha. Známa je jeho veta: Pre seba si nás stvoril, Bože, a nespokojné je naše srdce, pokiaľ nespočinie v Tebe...

Je prvým, čo začal so serióznym riešením problému dobra a zla. Zlo nie je pôvodné bytie podľa dobra. Je len obmedzením a nedostatkom dobra. Existuje teda len obmedzené dobro, nie však zlo. Príčinou zla je vôľa, ktorá sa od vyššieho obracia k nižšiemu... a zlo neruší poriadok a krásu vo vesmíre. Naopak, môže z neho povstať dobro a svetový celok vynikne tým lepšie; tak nejako ako obraz, na ktorom je čierna škvrna, tieň na pravom mieste, tak nejako ako krásna pieseň, ktorá sa skladá z protiv. (*Contrariorum oppositione saeculipulchritudo componitur.*)

Na ilustráciu jeden citát z jeho Samohovorov: "Bože, ty si dal existenciu všetkému, čo samo odseba nemôže jestvovať a nedovoľíš, aby prepadlo ničote, čo samo k nej smeruje. Svet, ktorého dokonalú krásu obdivujú naše oči, si stvoril z ničoho. Ty, ktorý nie si pôvodcom zla, dbáš, aby čo je zlé, nestalo sa horším... a malému počtu tých, čo sa obracajú k pravde, ukazuješ, že zlo nie je bytie. Aj keď má svet chyby, ty si ho stvoril dokonalý. V tvojom diele niet disonancie, pretože i to, čo je v ňom nedokonalé, harmonizuje s tým, čo je najdokonalejšie..." (*Soli loquium* L.L. cap. I)

Boethius . Bol po niekoľkých rokoch politickej kariéry uväznený a bez dokázania viny odsúdený na smrť. Vo väzení napísal známe dielo: *De consolatione philosophiae libri quinque* - Päť kníh útechy z filozofie. Má veľký podiel na tvorení presnej filozofickej terminológie.

Scholastická filozofia má meno odtiaľ, že sa už nepestuje v súkromí, ale verejne a spoločne na školách, ktoré vtedy vznikajú na kláštoriských, biskupských a panských dvoroch.

Niektoré z týchto škôl zásluhou učiteľských kapacít a bohatých panských základín sa preslávili prílivom žiactva aj zo zahraničia a dali základ pre vznik stredovekých univerzít.

Z univerzít tohto obdobia je najznámejšia parížska, oxfordská, pádovská a milánska.

Zásluhou scholastiky je, že vytvorila presné filozofické názvoslovie a pevnú syntézu filozofie s ostatnými vtedajšími vedami.

Prvým predstaviteľom dominikánskych škôl je Nemec: **Albert Veľký**. Bol to človek, ktorému sa v šírke vzdelania zo súčasníkov nikto nevyrovnal. Venoval sa okrem filozofie aj botanike, chémii, fyzike a astronómii. No ešte viac vynikol jeho žiak a hlavný predstaviteľ scholastickej a vôbec stredovekej filozofie: **Tomáš z Aquína**. Dobré zvládol výdobytky dovtedajšieho filozofovania a to svedčí o jeho šírke. Okrem toho premyslel každý problém detailne a to je zas dôkaz jeho hĺbky. Tomášova filozofia je odosobnená. Je to vrchol objektivity, presnosti, jasnosti a pevnosti filozofického myslenia.

Gravitoval viac k realistickému Aristotelovi ako k idealistickému Platónovi. Vo svojich dielach podal krásnu syntézu starovekej a stredovekej filozofickej špekulácie. Jednota jeho Summy je ešte aj dnes predmetom obdivu.

Narodil sa pri Neapoli na hrade Roccasecca v roku 1225. Prvé vzdelanie dostal na Monte Casine a ďalšie na univerzite v Neapoli. V roku 1243 vstúpil k dominikánom, kde pokračoval pod vedením Alberta Veľkého. Zomrel v roku 1274 na ceste do Lyonu, kde koncil potreboval jeho vedomosti.

V metafyzike preberá Aristotelov hylemorfizmus. Robí teda rozdiel medzi možnosťou a uskutočnením; medzi esenciou a existenciou. Keď ho aplikuje na Boha, vychádza mu, že Boh je najvyššia forma, forma bezlátky, číry akt, uskutočnenie bez možnosti, absolútne Bytie, Bytie samo, v ktorom niet rozdielu medzi esenciou a existenciou.

Keď hylemorfizmus aplikuje na dušu, hovorí, že duša je podstatnou formou tela. Dušu tvorí Boh v okamihu, keď telo ako embryo vykonáva už svoje funkcie vegetatívne a senzitivné. Činnosť duše sa prejavuje

predovšetkým poznávaním, ktoré začína zmyslovým vnímaním, obrazmi, predstavami. Z predstáv nazhromaždených v pamäti rozum abstrahuje ich pojmovú podstatu. Činný rozum abstrahuje a trpný ich poznáva. Tento činný a trpný rozum nie je - ako tvrdili arabskí filozofi - spoločný všetkým ľuďom. Náleží oddelene každému jednotlivcovi. Dôkazom toho je skutočnosť, že každý jednotlivec má svoje sebavedomie, a že ľudia nemajú rovnaké myšlienky.

Cieľom človeka je podľa neho blažené videnie Boha v posmrtnom živote. K tomuto cieľu sa človek dostáva objavovaním a zachovávaním zákona vpísaného do stvorenia. U človeka je tento zákon vyjadrený jeho rozumnosťou.

Politické názory preberá tiež od Aristotela. Nepovažuje štát - ako otcovia - za nutné zlo, ale za prirodzenú a nutnú ustanovizeň na zachovanie a rozvoj ľudského blaha.

Z františkánskych filozofov treba spomenúť druhé knieža stredovekej scholastiky: **Jána Duns Scota**. O jeho živote vieme len veľmi málo. Keď vstúpil k františkánom, stal sa na oxfordskej univerzite poslucháčom Rogera Bacona a neskôršie na tej istej univerzite profesorom.

V jeho dielach cítiť vplyv empiricky ladeného Bacona. Mnoho sa popísalo o jeho sporoch s Tomášom, o ktorých najnovšie hovorí P. Minges, že nie sú tak veľké, ako myslel stredovek. Rozličnosť pochádza viac z metódy, ako z obsahu ich práce. Tomáš je špekulatívnejší; Scotus empirickejší. Tomáš kladie dôraz na rozum, Scotus na vôľu. Dobré citeľný rozdiel je medzi nimi v slohu. Scotus nie je ani zďaleka tak hladký a cibrený ako Tomáš. Pretože Scotus kritizoval všetkých svojich súčasníkov a proti každej nejasnosti v ich výpovediach opieral svoje 'distinguo - rozlišujem', vyslúžil si prezývku 'doctor subtilis' - punktičár.

K františkánom patrili aj Scotov učitelia: **Roger Bacon**. Je bezpochyby najzaujímavejší zjav filozofického stredoveku. Bol doma vo všetkých vedách, najmä v prírodných. Vyrobil si pušný prach a zostavil bicykel. Hovorí o automobiloch, ponorkách a o aeroplánoch, ako o snoch budúcnosti. Bol to nespokojný duch, ktorý sa nespratal ani do rámca reboľnej disciplíny, ani do rámca scholastického vedeckého bádania.

Odsudzoval logickú malichernosť, argumentačné akrobacie. Radšej operoval empirickými faktami. Razil heslo: Všetko treba podrobiť skúsenosti (Opus maius). Získal si zásluby o rozvoj prírodných vied tým, že ich uviazal na empiriu, ktoré viac potrebovali pozorovanie prírody ako špekuláciu.

Treba v ňom vidieť most medzi filozofickým stredovekom a novovekom. Zomrel v roku 1292.

Priepasť medzi Aristotelovou a Platónovou náukou o všeobecných pojmach prelbil ešte viac Scotov žiak: **Viliam Occam**. Tvrdil, že všeobecné pojmy nikde nejestvujú, ani mimo vecí, vo svete ideí, ako hovoril Platón, ani vo veciach, t.j. v rozume, ktorý ich abstrahuje z vecí, ako hovoril Aristoteles. Existujú len jednotliviny. Všeobecniny sú iba mená. Vzkriesil tým vlastne len starší blud Abelardov z doby predscholastickej, zvaný nominalizmus.

Upieral pápežovi akúkoľvek moc nad svetskými kniežatami, a preto sa zo strachu pred cirkevným súdom utiahol k Ľudovítovi Bavorskému s prosbou: "Ty ma chráň mečom, ja ťa budem perom." Zomrel v Mníchove v roku 1347.

Stredovek je veľmi bohatý na filozofov, ale ich mená tu nemožno ani zbežne uviesť, ak to má zostať krátky prehľad dejín filozofie.

NOVOVEK

Jeho znakom je útek od stredovekej syntézy, triedenie sa na rozličné filozofické smery. Filozofi sa nevedia vmiesť do pevných stredovekých filozofických sústav. Každý si tvorí svoju (subjektivizmus). Každý chce byť samostatný, nový, osobitný. Dosahuje sa to jednak tým, že sa pomocou pokročilých empirických vied rozvíjajú staré grécke omyly, alebo sa konštruujú celkom nové názory a sústavy.

Bacon Verulámsky, menom i myšlienkou príbuzný Rogerovi Baconovi. Obnovil starú Demokritovu náuku o atómoch. Ale jeho atómy sú už oživené.

Peter Gassendi vzkriesil Epikura s tým rozdielom, že nepripúšťa nekonečný priestor, vesmír a nekonečný počet atómov.

René Descartes je otcom modernej filozofie. Je to filozof, fyzik a matematik v jednej osobe. Narodil sa vo francúzskej La Haye r.1596. Jeho otec bol členom parlamentnej rady. Výchovu dostal v jezuitskom konvikte v La Pléche. Jeho hlavné dielo je *Discours sur la méthode*. Tu rozoberá svoj noetický problém. Uvažuje nad tým, ako možno dôjsť k dokonalej istote.

Doštudoval na univerzite v Poitiers. Ako predstaviteľ novovekých filozofov pohrdol všetkými filozofmi a ich filozofiami. Nič sa mu nezдалo dosť isté, dosť pevné. Tvrdil, ak sa chce človek zbaviť neistoty a pochybnosti, musí najprv začať tým, že bude o všetkom pochybovať. Potom si nájde nejaký nový základ istoty a na tom postaví celé svoje myslenie. To je tzv. metodický skepticizmus.

Za základ novej istoty si Descartes volí fakt svojej vlastnej existencie. Aspoň to je isté, že existuje ten, ktorý o všetkom pochybuje. *Dubito - ergo cogito; cogito - ergo sum.* - Pochybujem, teda rozmýšľam; rozmýšľam, teda som.

Vo svojom filozofovaní dopustil sa viacerých omylov. Napríklad nesprávne definoval podstatu ako *ens a se*. Toho sa chytil holandský brusič skla: Baruch Spinoza.

Baruch Spinoza stvoril z toho panteizmus. Boh je ens a se. Teda podstata a Boh to je jedno. A Boh je len jeden, aj podstata je len jedna a je ňou Boh. Všetko, čo nie je Boh, je prípadok väziaci na jeho podstate. Novovekú filozofiu reprezentuje aj lipský rodák: **Wilhelm Leibnitz** (1646-1716). Bol to posledný známy polyhistor. Po ňom už nikto zo vzdelancov nezvládol celú súčasnú vedu. Mal dve veľké snahy. Zmieriť staršiu filozofiu s novovekou a protestantizmus s katolicizmom. Obe úsilia zostali bez úspechu. Jeho hlavné dielo je *Monadológia* a *Teodicea*. Názov *teodicea* pochádza od neho. V *Monadológii* vysvetľuje vznik a vlastnosti vecí. Je to v podstate starý demokritovský atomizmus. Leibnitzove atómy sú však oživené, nehmotné, dynamické, všetky inej povahy a volajú sa monády. Jeho filozofia je filozofia descartovského empirika v scholastickej formulácii.

Vrcholom novovekej filozofie, filozofie trieštenia a nespratného subjektivismu je: **Immanuel Kant** (1724-1804), neprístupný, strnulý profesor, filozof zabodnutý na jeden bod, nevychádzajúci zo špekulácie, a preto ani z mesta. Celý život vraj nebol za hranicami svojho okresu.

Mal mnoho žiakov, v ktorých vedel vzbudiť záujem o vedu. Dvanásť rokov pracoval na svojej '*Kritike čistého rozumu*'. V tomto diele podal jadro svojej filzofickej náuky.

Podľa neho nemôže empiria človeka doviesť k dokonalému poznaniu.

Je to, ako vidieť, čiastočná reakcia na novoveké zdôrazňovanie empirie.

- Kvôli dokonalému poznaniu sa musí apriórny súd spájať vždy s aposteriórny. Aposteriórny súd získavame zo skúseností. Apriórny z rozumu. Skúsenosť dáva matériu (látku), rozum dáva formu. A naše poznanie je až vtedy bezpečné, keď sa prázdna forma, ktorých máme v rozume dvanásť, spojí s matériou, ktorú dodá zmyslová skúsenosť.

Zmyslový svet možno len natoľko poznať, nakoľko možno naň prenášať rozumové formy - kategórie. A kategórie možno prenášať zas len na veci zmyslom prístupné.

Podľa Kanta nemožno poznať veci nadzmyslové - ako sú napríklad aj podstaty vecí, a preto metafyzika preňho nie je veda a metafyzické poznatky nie sú skutočnosť.

Kantova náuka vychovala dve skupiny filozofov: senzistov, podľa ktorých je skutočné len to, čoho sa môžeme dotknúť zmyslami... a idealistov, ktorí hovoria, že poznanie vecí je závislé na rozumových formách - kategóriách.

Na čo nezaložím rozumovú formu, to nepoznám. A čo nepoznám, o tom nemôžem tvrdiť, že existuje. Možno teda hovoriť len o existencii tých vecí, pre ktoré mám rozumové formy. Zovňajší svet je teda závislý na mojom rozume.

Ako druhú splodinu kantizmu máme tu dnes materializmus, ktorý vzniká jednak ako rozvíjanie senzizmu a jednak ako reakcia na Fichteho, Schellingov a Heglov idealizmus, ktorý títo prevzali od Kanta.

A kam sa pohne filozofia teraz?

Smerom k svojmu vrcholu - k novej syntéze - alebo bude padať ďalej v záchvate subjektivismu zo stupňa na stupeň, trieštiť sa, rozbíjať a spôsobovať nesúlad a nezhody aj v iných životných oblastiach...? Odpoveď na túto otázku dá nám budúcnosť.

OBSAH

Úvod 9

I.

LOGIKA 17

DIALEKTIKA 21

O pojme a slove 25

O súde a vete 35

O úsudku a dôkaze 42

KRITIKA 57

O pravde a jej opaku 60

O postoji rozumu k pravde 64

O prostriedkoch na získanie pravdy 70

O metóde 75

II.

METAFYZIKA 79

METAFYZIKA VŠEOBECNÁ - ONTOLÓGIA 83

O bytí 86

O dôvodoch bytia 87

O stavoch bytia 89

O kategóriách bytia 91

O vlastnostiach bytia 94

O príčinách bytia 100

METAFYZIKA ŠPECIÁLNA 103

KOZMOLÓGIA 105

- O vlastnostiach telies 106
- O prirodzenosti telies 113
- O pôvode a konci telies 119

PSYCHOLÓGIA 129

- O živote vo všeobecnosti 131
- O živote vegetatívnom 133
- O živote senzitívnom 134
- O živote rozumovom 135

Poznávanie 135

Chcenie 141

Duša 144

Človek 146

O pôvode človeka 148

Dôkazy somatologické 151

Dôkazy paleontologické 152

Kritika dôkazov 153

TEODICEA 159

III.

ETIKA 169

- O správnom vzťahu k bytiam hmotným 172
- O správnom vzťahu k bytiam hmotno-duchovným 174
- O správnom vzťahu k bytiu duchovnému 178

STRUČNÝ PREHLAD DEJÍN FILOZOFIE 181

STAROVEK 185

Kozmologisti 185

Ontologisti 185

Antropologisti 186

STREDOVEK 191

Otcovia 191

Učítelia 193

NOVOVEK 197

Ján Augustín Beňo

FILOZOFIA

Vydalo súkromné vydavateľstvo RODINA, Nitra 1991,
ako svoju tretiu publikáciu.

Vyšlo v edícii Pro Veritate.

Tretie vydanie, počet strán 208

Vydavateľ: Marián Kolník, Čajkovského 40, Nitra

Grafická úprava: Lia Černická

Ilustrovali: Mária Nemčeková, Ľubica Slošiarová

Vytlačil Danubiaprint, š.p. Štúrova 4, Bratislava

Náklad 5.000 výtlačkov

ISBN 80-900510-3-0

Všeličo sa dnes objavuje v knihách a v prednáškach pod názvom *filozofia*. Často aj to, čo od nej odvádza alebo sa jej priamo prieči. Neraz čítame alebo počúvame pod týmto titulom slová, ktoré od nej odpudzujú, miesto toho, aby k nej priťahovali; slová, ktoré zahmlievajú a mýlia, miesto toho, aby objasňovali a správne orientovali.

Konkrétne vytláča z nej abstrakciu až natoľko, že sa viac začína podobať náučnému slovníku než sebe samej.

V jednom z posledných francúzskych vydaní *filozofie* ako učebnice pre lýceá, nájdeme bohato ilustrovanú astronómiu, somatológiu, zoológiu, botaniku, geografiu, históriu, automechaniku, elektroniku, národopis, umenie i sexuológiu. A toto všetko vedie autorov, aby definovali *filozofiu* ako „poznatie všetkých vecí v ich konkrétnosti,“ a tak nahradili jej pôvodné klasické vymedzenie, podľa ktorého je to „poznatie všetkých vecí v ich príčinách – *cognitio omnium rerum per causas*.“

Filozofia – láska k múdrosti – je niečo iné ako láska k vedomosti. Aj jednoduchý, nevzdelaný môže byť múdry. Aj vzdelaný, odborne pripravený môže byť hlúpy. ak sa nestará o to, aké príčiny pôsobili pri vzniku toho, čím sa zaoberá, a aké dôsledky môže mať to, čo tvorí, ak na jeho produkty zapôsobia určité príčiny.

Kto študuje veci v ich príčinách a dôsledkoch, kto aj abstrahuje, nezostane so svojím poznaním na polces-te a určite raz príde k pojmu príčiny nezaprčinennej – k pojmu Boh.

Ale dajme si otázku: Nekonkretizujeme dnes svoje poznanie preto, aby sme sa abstrakciou – poznávaním vecí v ich príčinách – nedostali aj my k viere v Boha? Táto nás totiž k všeličomu zaväzuje; vytvára nové vzťahy, ktoré sú vždy veľmi užitočné, aj keď nie sú vždy veľmi príjemné.

Tento krátky súhrn klasickej filozofie, filozofie perennis, ako ju už veki nazývame, snaží sa povedať o jej zmysle, o jej celi to, čo vyjadril Geibel touto známou vetou: „*Das ist das Ende der Philosophie zu wissen, dass wir glauben müssen*. – To je cieľ, zmysel filozofie – presvedčiť nás, že musíme veriť.“